Nils Christie

NUSIKALTIMŲ KONTROLĖ KAIP PRAMONĖ

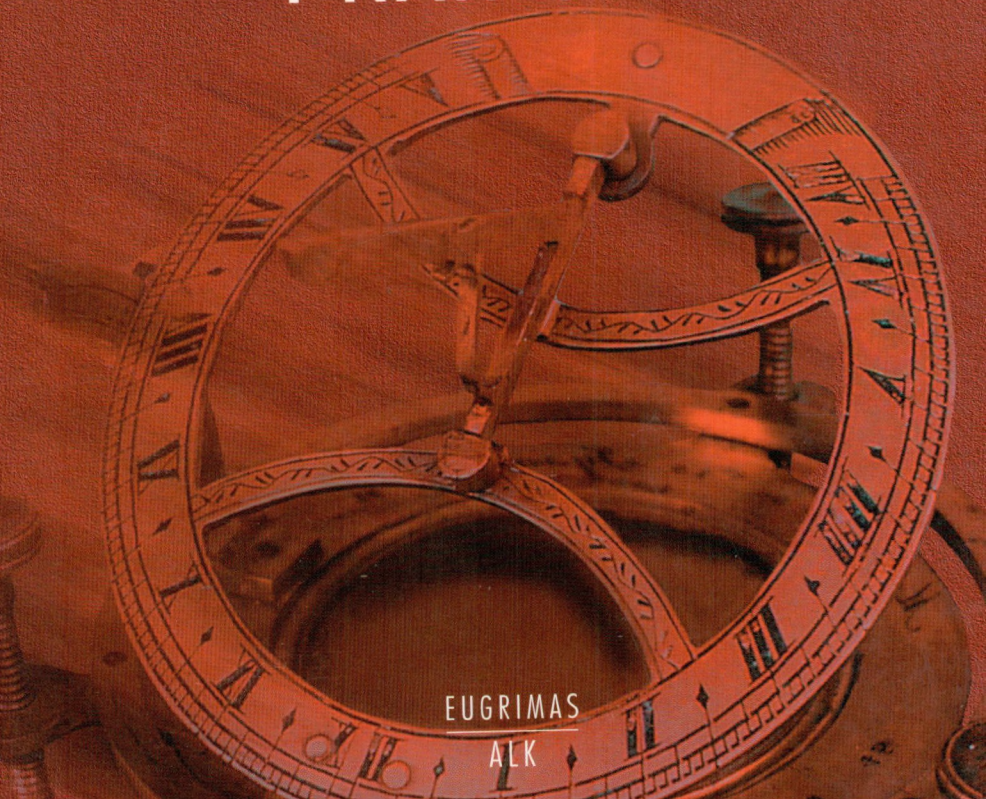

EUGRIMAS
ALK

Nils Christie

NUSIKALTIMŲ KONTROLĖ KAIP PRAMONĖ

Į Gulagą – Vakarų stiliumi

Vertė
ALGIRDAS DEGUTIS

Vilnius
EUGRIMAS
1999

UDK 343.8
Ch 525

Versta iš:
Nils Christie, *Kriminalitetskontroll som industri*
Mot Gulag, vestlig type?,
Universitetsforlaget AS, 1993

Nils Christie, *Crime Control As Industry:*
Towards GULAGS, Western Style, second and enlarged edition,
Routledge: London and New York, 1994

Išleista
ATVIROS LIETUVOS FONDO
lėšomis

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-752-57-4

© Nils Christie, 1993
© „Eugrimas", 1999
© Vertė *Algirdas Degutis*, 1999

Skiriu *Ivanui Illichui*

Pratarmė lietuviškajam leidimui

Pirmasis šios knygos leidimas pasirodė 1993 metais. Kalėjimai ir kalinimas tuomet atrodė gana niūriai. Po dvejų metų, išėjus antrajam šios knygos leidimui, padėtis dar pablogėjo. Praėjo penkeri metai, ir kalinių didžiausiose pramoninėse šalyse nuolat daugėjo. Išeinant pirmajam šios knygos leidimui, JAV, pagal statistiką, buvo 500 kalinių 100 000 gyventojų. Antrą kartą išleidžiant šią knygą, kalinių skaičius išaugo iki 573. Šiandieną JAV yra maždaug 700 kalinių 100 000 gyventojų. Sovietų Sąjungoje tam pačiam skaičiui gyventojų buvo 353 kaliniai (knygos pirmojo leidimo metu); antrojo leidimo metu tas skaičius jau buvo 537. Šiandieną Rusijoje yra beveik 700 kalinių 100 000 gyventojų. Vadinasi, toje šalyje yra daugiau kaip milijonas kalinių; daugelis jų gyvena nepaprastai blogomis ir gyvybei pavojingomis sąlygomis. Tačiau ne visos šalys žengia šiuo keliu. Beveik visa Vakarų Europa sugebėjo atsilaikyti ir nepasiduoti tokiam augimo procesui, koks vyksta JAV ir Rusijoje. Net Kanada, artimiausia JAV kaimynė, išlaikė savo kalėjimų populiaciją Vakarų Europos lygmenyje, iki tokio lygio savo kalėjimų populiaciją sumažino ir Lenkija bei Vengrija.

Rusijos ir Jungtinių Valstijų kalinimo statistikos raida negali būti paaiškinta tik kaip nusikalstamumo didėjimo padarinys. Aktyvus veiksnys yra pati baudžiamoji sistema, tačiau labai svarbu ir politinė sistema. Svarbiausia yra tai, ar šalis leidžia į savo visuomenę lygiateisiškai integruotis visų rūšių piliečiams, ar ji stengiasi atsiriboti nuo skurdžių, nuo bedarbių ir apskritai nuo tų, kurie neatrodo, kad atneš naudos visuomenei. O kaip elgiasi politikai? Jie žiūri, ar naudinga, siekiant

savo tikslų, telkti dėmesį į nusikalstamumą, – ir laikosi priešingos nuostatos tai, kuri būdinga globos valstybėms.

Kuria linkme pasuks Baltijos valstybės, kuriais modeliais jos pasinaudos kurdamos savo kalinimo sistemas? Kol kas aiškaus atsakymo nėra. Skandinavijos šalyse kalinių populiacija dabar svyruoja tarp 55 ir 65 kalinių 100 000 gyventojų. Baltijos šalyse šis skaičius yra penkis ar šešis kartus didesnis. Per kelerius artimiausius metus paaiškės, ar kalinimo – svarbaus kultūros rodiklio – atžvilgiu Baltijos šalys juda link Skandinavijos ir Vakarų Europos, ar veikiau link Rusijos modelio.

Oslas, 1999 m. birželio 7 d.

Nils Christie

Antrojo leidimo pratarmė

Praėjo mažiau nei dveji metai po pirmojo šios knygos leidimo. Nuo tada didžiausiose pramoninėse šalyse kalėjimų populiacijos augimo tempai dar labiau paspartėjo. Rusijoje nustojo mažėti kalinių skaičius ir dabar šalis vėl grįžta tarp šalių kalintojų lyderių. Čia ir toliau pirmauja Jungtinės Valstijos. Daugelyje Vakarų Europos šalių kalinių kontingentas smarkiai išaugo. Ta pati tendencija pastebima ir kitur. Pirmojo leidimo paantraštėje 'Į GULAGĄ – Vakarų stiliumi' buvau padėjęs klaustuką. Šiame leidime jo nededu.

Šiam leidimui pridėjau prierašą, kuriame aptariu naujausią raidą. Be to, padariau įvairių smulkesnių taisymų.

Oslas, 1994 metų birželis

N. C.

Turinys

Pratarmė lietuviškajam leidimui *7*

Antrojo leidimo pratarmė *9*

1 skyrius. EFEKTYVUMAS IR PADORUMAS 15

2 skyrius. DIEVO AKIS 21
2.1 Vienui vieni 21
2.2 Svetimas 22
2.3 Kur nėra nusikaltimų 23
2.4 Neribota nusikaltimų pasiūla 25

3 skyrius. SEIKĖJAMO SKAUSMO KIEKIS 26
3.1 Skausmo matai 26
3.2 Seni geri laikai? 27
3.3 Europa – Vakarų 30
3.4 Pasaulinės tendencijos 31
3.5 Mąstymo stereotipų reikšmė 34

4 skyrius. KODĖL TAIP MAŽAI KALINIŲ? 36
4.1 Laukiant skausmo 36
4.2 Viršūnių tolerancija 41
4.3 Tarp Rytų ir Vakarų 46
4.4 Globos valstybė: ant ribos 50
4.5 Ar tai išliks? 54

5 skyrius. PAVOJINGŲ KLASIŲ KONTROLĖ 57
5.1 Pertekliniai gyventojai 58
5.2 Akcijos į gyvenimą 59
5.3 Narkotikų kontrolė kaip klasių kontrolė 61
5.4 Europos tvirtovė, Vakarų sparnas 67
5.5 Pelnas iš vergų 70
5.6 Ateities pėdsakai 71

6 skyrius. VĖLIAVNEŠĖ 77
6.1 Ką myliu, tą baudžiu 77
6.2 Didysis tramdymas 78
6.3 Nuo valstijos prie valstijos 82
6.4 Kalėjimų valstijos 83
6.5 Nusikaltimų aiškinimas 87

7 skyrius. NUSIKALTIMŲ KONTROLĖS PRODUKCIJA 89
7.1 Nusikaltimų kontrolės rinka 89
7.2 Pinigų galia 94
7.3 Privatūs kalėjimai 95
7.4 Privati policija 99
7.5 Privačių interesų spaudimas 104
7.6 Technologinis spaudimas 107
7.7 Žaliava kontrolės pramonei 111
7.8 Didžioji Amerikos tradicija 112
7.9 Standartų tiekėja 117

8 skyrius. NUOSPRENDŽIŲ MODERNIZAVIMAS 120
8.1 4926 pareiškėjai 120
8.2 Griozdai 121
8.3 Skausmo seikėjimo vadovai 124
8.4 Išgrynintas teisingumas 125
8.5 Nusikaltėlio talkinimas 129
8.6 Nuasmeninimas 131

9 skyrius. TEISINGUMAS: VYKDOMAS AR MANIPULIUOJAMAS? 133
9.1 Kaimo teisė 133
9.2 Atstovaujamoji teisė 135

9.3 Nepriklausoma teisė ... 137
9.4 Tylioji revoliucija ... 139
9.5 Ekspresyvus elgesys ... 142

10 skyrius. KONTROLĖS SESĖS: BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR PSICHIATRIJA ... 144
10.1 Psichinių sutrikimų vadovas ... 144
10.2 Veiksmo vadovas ... 147

11 skyrius. MODERNYBĖ IR ELGESIO KONTROLĖ ... 149
11.1 Modernybės vaikai ... 149
11.2 Velnio apdaras ... 153
11.3 Augimo ribos? ... 155
11.4 Industrializuotas žudymas ... 157
11.5 Medikalizuotas žudymas ... 159
11.6 Legalizuotas žudymas ... 161

12 skyrius. NUSIKALTIMŲ KONTROLĖ KAIP KULTŪRA ... 163
12.1 Bendras pagrindas ... 163
12.2 Teisės vieta ... 167
12.3 Reikiama skausmo dozė ... 170

13 skyrius. PRIERAŠAS ... 173
13.1 Augimo metai ... 173
13.2 Kas bus? ... 175
13.3 Kalinimo pirmūnės ... 178
13.4 Nepageidaujamų veiksmų prasmė ... 180
13.5 Be stabdžių ... 182

Literatūra ... 183

1 skyrius

EFEKTYVUMAS IR PADORUMAS

Ši knyga – tai įspėjimas apie grėsmingą nusikaltimų kontrolės raidą. Jos tema paprasta. Vakarų visuomenės susiduria su dviem pagrindinėmis problemomis. Turtas visur paskirstomas netolygiai, kaip ir apmokamų darbų prieinamumas. Abi problemos yra potencialūs įtampos šaltiniai. Nusikaltimų kontrolės pramonė padeda susidoroti su abiem. Ši pramonė duoda pelno ir darbo ir kartu leidžia kontroliuoti tuos, kurie šiaip jau keltų grėsmę socialiniam stabilumui.

Palyginti su daugeliu kitų pramonės šakų, nusikaltimų kontrolės pramonės padėtis yra labiausiai privilegijuota. Jai netrūksta žaliavos, nes nusikalstamumo pasiūla atrodo beribė kaip ir jos produkto paklausa; tai rodo pasirengimas mokėti už tai, kas laikoma saugumu. Nekyla ir įprastosios pramoninės taršos problemų. Veikiau priešingai, ši pramonė laikoma ekologiškai švaria, nes iš socialinės sistemos šalina nepageidautinus elementus.

Labai retai dirbantieji tam tikrai pramonei ar pramonėje gali pasakyti, kada jos apimtis yra optimali, kad štai dabar jau jie esą pakankamai dideli, pakankamai įsitvirtinę ir toliau nenori didėti. Vien dėl būtinybės nebūti nurungtam konkurentų plėtimosi siekis yra įgimtas pramoninio mąstymo bruožas. Nusikaltimų kontrolės pramonė nėra išimtis, tačiau ji turi ypatingų pranašumų, nes tiekia ginklus niekada nesibaigiančiai kovai su nusikalstamumu. Nusikaltimų kontrolės pramonė, tarsi triušiai Australijoje arba laukinės audinės Norvegijoje, savo natūralioje aplinkoje beveik neturi priešų.

Įsitikinimas, jog esi karo dalyvis, – tai viena stipriausių pažangos ir tobulėjimo paskatų. Kita tokia paskata – taikymasis prie pramoninės visuomenės mąstymo, organizavimosi bei elgsenos būdų. Teisės institucija visą laiką dalyvauja kaitos procese. Senamadiškas simbolis Temidę vaizduoja užrištomis akimis su svarstyklėmis rankoje. Jos tikslas buvo subalansuoti daugybę priešingų vertybių. Šio tikslo nebeliko. Teisės institucijoje įvyko tylioji revoliucija, atvėrusi naujų galimybių kontrolės pramonės plėtrai.

Dėl šios raidos susiklosto tokia padėtis, kai galima laukti kalinių populiacijos augimo. Tai aiškiai matyti JAV atveju, kur 1991 metais buvo pasiektas rekordinis, daugiau nei 1,2 milijono kalinių skaičius, arba 504 kaliniai 100 tūkstančių gyventojų. Šis kalinių skaičius yra nepalyginamai didesnis už bet kurios kitos pramoninės Vakarų šalies. Tačiau kodėl tik 1,2 milijono? Kodėl ne du, ne trys, ne penki milijonai? Jeigu buvusioji Sovietų Sąjunga mėgina kurti rinkos ekonomiką, tai kodėl JAV nepamėginti sukurti savojo Gulago? Dabar, kai globėjiškos valstybės Europoje patiria nuosmukį, ar ir jos nesusigundys mėgdžioti šio pavyzdžio?

Tačiau yra ir atsveriamųjų jėgų. Kaip netrukus paaiškės, kalinių skaičiumi egzistuoja didžiulių skirtumų tarp visais kitais atžvilgiais panašių šalių. Be to, susiduriame su 'nepaaiškinamais' periodiniais pokyčiais vienose ir tose pačiose šalyse. Kalėjimų statistika gali mažėti tais laikotarpiais, kai, remiantis nusikaltimų statistika ir ekonomikos padėtimi, ji turėtų didėti; tačiau ji gali didėti ir tais laikotarpiais, kai, vertinant pagal tuos pačius kriterijus, ji turėtų mažėti. Šių 'nereguliarių' judesių ištakose aptinkame idėjų apie tai, kas laikytina teisingu elgesiu žmogiškųjų būtybių atžvilgiu, idėjų, kurios atsveria ir neutralizuoja 'racionalius' ekonominius ir pramoninius sprendimus. Pirmieji šios knygos skyriai dokumentais parodo šių atstojamųjų jėgų padarinius.

Visa tai mane išmokė vieno dalyko. Mūsų dabartinėje situacijoje, nepaprastai palankioje visokiam augimui, ypač svarbu suvokti, jog kalėjimų kontingento dydžio problema yra normatyvinė. Turime laisvę ir pareigą rinktis. Ribas kalėjimų pramonės plėtrai turi nubrėžti žmogus. Mūsų padėtis tokia, kai būtina skubiai ir labai rimtai svars-

tyti, kaip toli galime leisti plėstis šiai formalios kontrolės sistemai. Mintys, vertybės, etika (ne pramonės sumetimai) turi nubrėžti kontrolės ribas ir atsakyti į klausimą, kada išties jos bus gana. Kalėjimų kontingento dydis – tai mūsų sprendimų rezultatas. Turime pasirinkimo laisvę. Tik tada, kai nesuvokiame turį šią laisvę, ima nusverti ekonominiai/materialiniai sumetimai. Nusikaltimų kontrolė – tai pramonės rūšis, tačiau pramonės rūšys turi būti subalansuotos. Šioje knygoje bus kalbama apie kalėjimų pramonės tendencijas, tačiau joje bus kalbama ir apie atsveriamąsias moralės jėgas.

*

Iš to, kas bus pasakyta knygoje, jokiu būdu negalima spręsti, jog šiuolaikinei visuomenei gyvybės ir nuosavybės sauga nerūpi. Priešingai, gyventi didelėse visuomenėse reiškia gyventi visuomenėse, kur teisės ir viešosios tvarkos atstovai laikomi esminiais saugos garantais. Šio fakto negalima nepaisyti. Visos šiuolaikinės visuomenės turi imtis priemonių dorotis su tuo, kas laikoma nusikalstamumo problema. Valstybė turi kontroliuoti šias priemones, tam naudodama pinigus, žmones ir pastatus. Šioje knygoje nebus raginimų grįžti į tą socialinio gyvenimo stadiją, kur nėra formalios kontrolės. Joje tik bus siūloma susimąstyti dėl tos kontrolės ribų.

*

Mano baiminimąsi dėl šios raidos kelia netolimos praeities šešėliai. Keletas naujai pasirodžiusių knygų mums suteikė svarbių įžvalgų apie koncentracijos stovyklas bei gulagus. Senieji klausimai buvo klaidingai formuluojami. Problema yra ne tai, kaip visa tai galėjo atsitikti, o veikiau tai, kodėl tai neatsitinka dažniau? Ir kada, kur ir kaip tai atsitiks dar kartą?[1] Zygmundo Baumano knyga (1989) *Modernybė ir holokaustas* yra esminė šio suvokimo gairė.

[1] Galima sakyti ir taip: problema yra ne tai, kada ir kur įvyks naujas holokaustas. Jis jau vyksta. Vakarų pramoninė bei finansinė politika kasdien neša mirtį ir naikinimą trečiajam pasauliui. Tačiau šioje knygoje apsiribosiu tik padėtimi pramoninio pasaulio šalyse. Nusikaltimų kontrolė Vakaruose – tai mikrokosmosas. Jeigu suprasime, kas vyksta kai kuriose iš šių šalių, geriau suprasime trečiojo pasaulio reiškinius.

Šiuolaikinės nusikaltimų kontrolės sistemos turi galimybių išsirutulioti į vakarietiškus gulagus. Pasibaigus šaltajam karui, esant giliai ekonominei recesijai ir daugumai pagrindinių pramoninių šalių neturint jas mobilizuojančių išorinių priešų, visai tikėtina, kad karas prieš vidaus priešus taps prioritetu, kaip tai liudija žinomi istoriniai precedentai. Vakarietiškojo stiliaus gulagai nebus visuotinio žmonių naikinimo įrankiai, jie veikiau bus naudojami iš normalaus visuomenės gyvenimo šalinti žymią dalį potencialių ramybės drumstėjų. Potencialiai šių individų aktyviausioji gyvenimo dalis gali būti paversta tuo, ką vokiečiai vadina gyvenimu, kurio neverta gyventi. „Šiuolaikiniame pasaulyje nėra nė vienos nacionalinės valstybės, kuriai visiškai negrėstų totalitarinės valdžios pavojus", – rašo Anthony Giddensas (1985, p. 309). Norėčiau pridurti: pagrindinį nusikalstamumo pavojų šiuolaikinėse visuomenėse kelia ne patys nusikaltimai, o tai, kad kova su jais visuomenę gali pastūmėti totalitarizmo link.

*

Knygoje pateikiu labai pesimistinę analizę, nors šiaip jau mano požiūris į daugumą gyvenimo reiškinių yra optimistinis. Ji bus ypač aktuali Jungtinėms Valstijoms, šaliai, kuriai simpatizuoju dėl daugelio priežasčių. Kai kurias šios analizės dalis esu pateikęs kolegoms amerikiečiams seminaruose ir paskaitose Jungtinėse Valstijose bei kitur, ir žinau, kad jiems tai nėra malonu. Jie nebūtinai su tuo nesutinka, veikiau priešingai, tačiau juos slegia tai, kad jie atstovauja šaliai, turinčiai didžiausią potencialą nužengti keliu, apie kurio pavojus čia įspėju. Ir juos ne itin paguodžia tikinimai, jog Europa veikiausiai ir šiuo atveju paseks 'didžiojo brolio' pavyzdžiu.

Tačiau įspėjimas yra ir dalinio optimizmo aktas; jis implikuoja tikėjimą pasikeitimo galimybe.

*

Knygą dedikuoju Ivanui Illichui. Jo idėjomis remiuosi visoje šioje knygoje, ir asmeniškai jis man daug reiškia. Illichas nerašo apie pačią nusikaltimų kontrolę, tačiau yra suvokęs vykstančio proceso prie-

žastis, tuos įrankius, kuriais konstruojama asmens priklausomybė ir ekspertų monopolį informacijai bei paprastų žmonių pažeidžiamumą, kai jie įtikinėjami, jog jų problemų sprendimai yra kitų žmonių galvose bei rankose. Tai, kas vyksta industrializuotos nusikaltimų kontrolės srityje, yra kraštutinė išraiška raidos, dėl kurios pavojaus Illichas ne kartą mus įspėjo. Kai kuriuos jo darbus nurodau literatūros sąraše, nors pačiame tekste jie nėra tiesiogiai cituojami. Tačiau jo idėjos jame gyvena.[2]

Keletas pastabų apie mano tikslus, kalbą ir formą.

Mėginu pateikti bendrą supratimą apie aibę įvairių reiškinių, kurie paprastai nagrinėjami atsietai vienas nuo kito. Kai kurie knygos skyriai galėtų būtų išplėtoti kaip atskiros knygos, tačiau man rūpėjo pateikti juos kartu ir taip atverti jų sąsajų suvokimo galimybę. Stengiausi juos pateikti taip, kad skaitytojas pats nesunkiai pamatytų šias sąsajas, be mano peršamos interpretacijos. Gali būti, kad medžiaga, kurią čia pateikiu, turi būti interpretuojama kitaip, nei tai darau aš. Tačiau tai nėra blogai – nesiekiu problemos uždaryti, veikiau siekiu atverti naujas interpretacijos perspektyvas.

Apie kalbą ir formą: sociologijos žargonas paprastai mirgėte mirga lotynizuotais terminais sudėtingų sakinių struktūroje, tarsi įprasti

[2] Be intelektinės skolos Ivanui Illichui ir kitiems, kurie cituojami tekste, esu dėkingas už įvairią paramą daugeliui kolegų ir bičiulių. Jamesas Austinas, Alvinas Bronsteinas, Stephenas Carteris, Marcas Maueris ir Margo Picken – visi iš JAV, labai daug padėjo, nes pateikė duomenų ir iškėlė naujų idėjų. Antrame rankraščio rengimo etape gavau svarbių kritinių pastabų iš Billo Chamblisso ir Haroldo Pepinsky. Man talkino Maeve McMahonas ir Ole Ingstrupas iš Kanados, Vivian Stern iš Didžiosios Britanijos, Sebastianas Scheereris iš Vokietijos, Loukas Hulsmanas ir Rene van Swaaningen iš Olandijos. Monika Platek pateikė duomenų apie Lenkiją, taip pat kritiškai perskaitė ankstesnį rankraščio variantą. Rusijoje vertingos paramos man suteikė Svetlana Polubinskaya ir Aleksandras Jakovlevas, Vengrijoje – Katalin Gönczöl. Skandinavijoje įkvėpimo bei konstruktyvios kritikos sulaukiau iš Johso Andenaeso, Flemmingo Balvigo, Kjersti Ericssono, Heddos Giertsen, Cecilie Hoigard, Thomaso Mathieseno, Angelikos Schafft, Kristinos Skjorten ir Lill Scherdin. Leidykla *Scandinavian University Press*, Jono Haarbergo ir Anne Turner asmenyse, teikė paramos ir paskatų viso proceso metu. Peteris Biltonas ir Anne Turner pataisė mano anglų kalbos stilių, tačiau jie neatsako už tas vietas, kurių nesutikau taisyti, kad išlaikyčiau savo gimtosios norvegų kalbos ritmą. Berit Blindheim, Turid Eikvam, Frode Roed ir Grethe Aaraas talkino man atskirais darbo etapais, o June Hansen rankraštį nepriekaištingai perspausdino. Norvegijos mokslo autorių ir vertėjų asociacija apmokėjo mano keliones man ruošiant šią knygą.

žodžiai ir paprasti sakiniai menkintų argumentacijos patikimumą. Man ši tradicija nepatinka. Tai sociologijai, kurią mėgstu, nereikia labai daug techninių terminų ar sudėtingų sakinių. Rašau įsivaizduodamas savo skaitytoją kaip žmogų, kuris šios knygos nepradėtų skaityti, jeigu ji būtų išmarginta tariamą moksliškumą liudijančiais terminais ir sakiniais.

2 skyrius

DIEVO AKIS

2.1 Vienui vieni

Sekmadienio rytas. Oslo miesto centras tarsi išmiręs. Kai ten atvykau, vartai į sodą, supantį universitetą, buvo užrakinti. Buvo užrakintos ir mano universiteto durys. Esu tikras, jog visame šiame komplekse esu vienintelis žmogus. Niekas manęs nemato. Esu laisvas nuo visos kontrolės, išskyrus prigimtinę.

Istoriškai tai gana išskirtinė padėtis, kai tavęs nemato niekas, išskyrus tave patį. Mano senelės arba motinos gyvenimas buvo ne toks, bent jau dažniausiai. Ir kuo toliau žvelgiu atgal į istoriją, tuo labiau esu tikras: žmonės niekada nebuvo vienui vieni, jie visada buvo stebimi. Buvo Dievas. Galbūt jis buvo suprantantis Dievas, tam tikromis aplinkybėmis atleidžiantis kai kurias pražangas. Galbūt jis buvo visa atleidžiantis. Tačiau Jis visada buvo netoliese.

Netoliese buvo ir Jo žmogiškieji tvariniai.

XI amžiaus pabaigoje Prancūzijoje veikė Inkvizicija. Nepaprastai detalių protokolų yra išlikę Vatikane; jais naudodamasis Ladurie's (1978) atkūrė tai, kaip 1294–1324 metais žmonės gyveno kalnų kaimelyje Montaillou. Jis kalba apie kvapus, garsus ir permatomumą. Būstas nebuvo skirtas privatumui. Jis buvo statomas ne tam tikslui, iš dalies dėl išteklių stygiaus, bet ir dėl to, kad privatumui nebuvo teikiama didelės svarbos. Jeigu Visagalis mato viską, kodėl jūsų turi nematyti kaimynai? Čia veikia sena tradicija. Pats terminas 'privatus' kyla iš lotynų kalbos žodžio *private*, kuris reiškia praradimą, apiplėšimą – netektį. Būdamas čia vienas sekmadienio rytą, vienui vienas prie uždarytų universiteto vartų ir durų patiriu netektį.

2.2 Svetimas

1903 metais Berlyne Georgas Simmelis paskelbė savo garsųjį esė „Svetimas" – *Exkurs über den Fremden.* Simmeliui svetimas yra ne tas, kuris atvyksta šiandien ir išvyks rytoj. Svetimas yra tas, kuris atvyksta šiandien ir pasilieka ryt, poryt ir gal net visam laikui, tačiau visada gali išvykti. Net jeigu ir neišvyksta, jis neišsižada savo laisvės išvykti. Jis tai žino. Ir tai žino aplinkiniai. Jis yra dalyvis, narys, tačiau ne toks, kaip kiti žmonės. Jis nėra visiškai priklausomas nuo aplinkos.

Georgui Simmeliui patiktų *2.1–1 diagrama.*

Linija, jungiant juodų grafų viršūnes, rodo visų nusikaltimų (vienam tūkstančiui gyventojų), kurie Norvegijos policijos buvo tiriami 1956–1989 m., dinamiką. Ji ne itin skiriasi nuo daugumos kitų pramoninių šalių dinamikos. Absoliučiais dydžiais bylų padaugėjo nuo 26 000 iki 237 000. Kita linija (šįkart šimtui tūkstančių gyventojų) rodo orumo pažeminimo ir šmeižto (kurie mano šalyje vis dar laikomi nusikaltimais) bylų dinamiką. Matome, jog tendencija šiuo atveju yra priešinga. Nusikaltimų žmogaus orumui per pastaruosius 35 metus smarkiai sumažėjo; absoliučiais dydžiais, nuo 1100 iki 700.

Šį faktą interpretuoju labai paprastai. Žmonės netapo draugiškesni vienas kitam, jie netapo labiau pagarbūs kitų orumui. Paprasčiausiai šių nusižengimų daroma žala jau nėra didelė. Orumas jau nėra toks svarbus, kad jį ginant būtų kreipiamasi į policiją. Šiuolaikinėje visuomenėje atsirado institucijų, sąmoningai sukurtų arba atsiradusių savaime, kurios faktiškai leidžia teikti mažiau reikšmės kitų žmonių nuomonei apie save nei tai būdavo anksčiau. Mūsų lemtis – būti vienišiems ir privatiems, arba būti supamiems žmonių, kuriuos pažįstame tik iš dalies, jeigu juos apskritai pažįstame. Esame supami žmonių, kuriuos galime lengvai palikti, o ir jie, kaip tas svetimas, lengvai gali palikti mus. Šioje situacijoje orumo pažeidimas nustoja būti toks svarbus. Niekas mūsų nežinos kitoje mūsų gyvenimo atkarpoje. Tačiau būtent dėl to mūsų aplinkiniai netenka dalies savo galios mus kontroliuoti, dėl to bendroji visų registruotų nusikaltimų linija kyla į viršų.

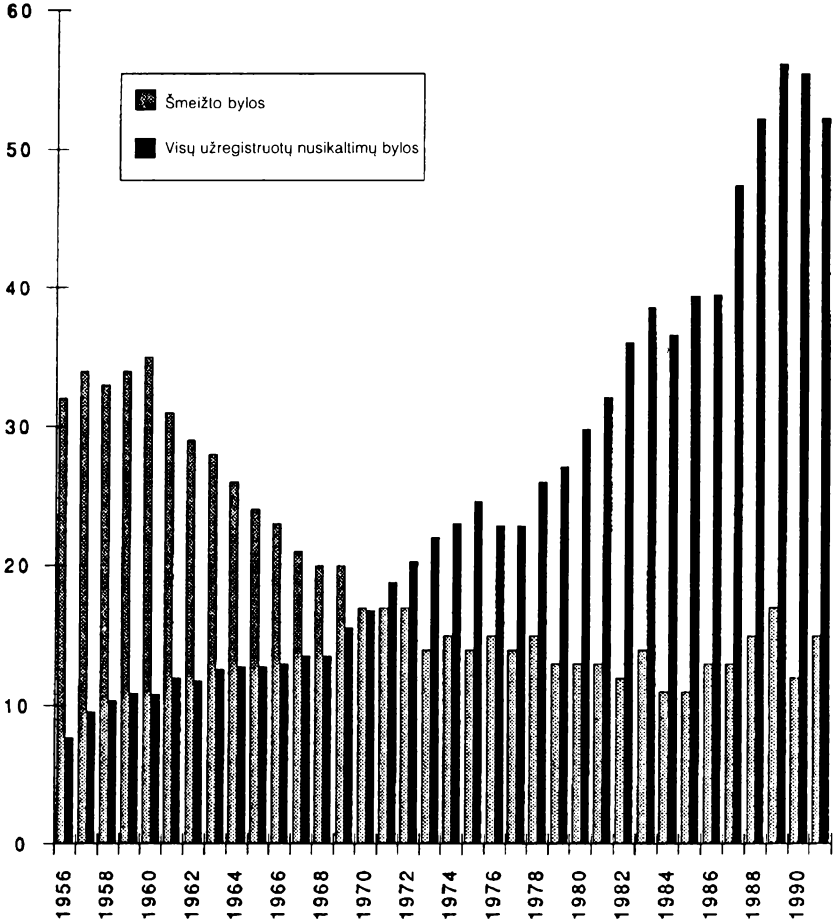

2.1–1 diagrama. Visų tipų registruoti nusikaltimai (1 tūkst. gyventojų) ir orumo įžeidimo bei šmeižto bylos (100 tūkst. gyventojų). Norvegija, 1056 – 1001.

2.3 Kur nėra nusikaltimų

Vienas iš būdų suvokti nusikaltimo prasmę – mėginti į jį žvelgti kaip į tam tikrą elementarų reiškinį. Kai kuriuos veiksmus suvokiame kaip nusikalstamus šia elementariąja prasme. Ryškiausias atvejis yra 'prigimtiniai' nusikaltimai, t.y. tokie neteisingi veiksmai, kurių praktiškai neįmanoma apibūdinti kitaip, kaip tik nusikaltimus, arba tokie veiksmai,

kuriuos visos racionalios žmogiškosios būtybės laiko nusikaltimais. Jeigu jie būtų suvokiami kitaip, tie, kurie juos taip suvoktų, būtų ne žmonės. Šis požiūris atspindi tai, ką dauguma žmonių intuityviai jaučia, mano ir kalba apie rimtus nusikaltimus. Mozė su šiomis taisyklėmis nusileido nuo kalno, Kantas prigimtinių nusikaltimų samprata grindė savo teisinę koncepciją.

Tačiau sistemos, kuriose vyrauja toks požiūris, taip pat *riboja* kriminalizavimo tendenciją.

Čia veikia gana paprastas mechanizmas. Pagalvokime apie vaikus: apie savo pačių ir kitų vaikus. Nemažai vaikų kartais padaro veiksmus, kuriuos teisė traktuotų kaip nusikalstamus. Iš piniginės gali dingti pinigai. Sūnus nesako tiesos arba sako ne visą tiesą apie tai, kur jis praleido vakarą. Jis muša savo brolį. Vis dėlto mes jam netaikome baudžiamosios teisės kategorijų. Nevadiname vaiko nusikaltėliu, o jo veiksmų nevadiname nusikaltimais.

Kodėl?

Todėl, kad jaučiame, jog tai nebūtų teisinga.

Kodėl ne?

Todėl, kad per daug žinome. Žinome kontekstą: sūnui būtinai reikėjo pinigų, jis buvo pirmąkart įsimylėjęs, jo brolis jį suerzino taip, kad niekas to neištvertų, taigi jo veiksmai mums suprantami, ir jų traktavimas Baudžiamojo kodekso terminais nieko neprideda. Be to, sūnų puikiausiai pažįstame, nes tūkstančius kartų su juo turėjome reikalų. Šioms žinioms visos teisinės kategorijos yra pernelyg siauros. Jis paėmė tuos pinigus, tačiau mes prisimename buvus tokių atvejų, kai jis su kitais dalijosi savo pinigais ar saldumynais. Taip, jis sumušė savo brolį, tačiau dar dažniau jį globojo; jis pamelavo, tačiau iš esmės yra patikimas.

Jis yra patikimas, tačiau to nepasakytume apie vaikigalį, ką tik nubėgusį gatve.

Veiksmai neegzistuoja, jie *atliekami.* Panašiai ir nusikaltimai. Jie sukuriami. Pirmiausia yra veiksmai. Paskui vyksta ilgas šių veiksmų įprasminimo procesas. Socialinis atstumas turi ypatingos reikšmės. Didesnis atstumas tam tikriems veiksmams turi tendenciją suteikti nusikaltimų prasmę, o asmenims – supaprastintą nusikaltėlių statusą. Kitokioje aplinkoje, o šeimos aplinka tėra vienas iš daugybės pavyzdžių, socialinės sąlygos neleidžia veiksmų lengvai interpretuoti kaip nusikaltimų arba asmenų kaip nusikaltėlių.

2.4 Neribota nusikaltimų pasiūla

Visuomenėse, kur nėra tendencijos veiksmus traktuoti kaip nusikaltimus, kur daugumai nusižengimų kelią užkerta visa matanti Dievo akis, kaimynų landumas ar situacijos neparankumas, ten teisė susišluoja tik likučius. Teisė čia surenka tik tai, kas praslydo pro pirmąją kontrolės liniją, kas į save atkreipė valdžios dėmesį. Šioje situacijoje nėra nei galimybės, nei būtinybės spręsti *bylų kėlimo* problemą. Teisėjai turi imti tai, kas jiems duodama. Jie reaguoja.[3]

Tačiau, kaip matėme, tai nėra mūsų situacija. Tą socialinę sistemą pakeitė sistema, kurioje net menkiausi nusižengimai lengvai gali būti interpretuojami kaip nusikaltimai, o jų autoriai – kaip nusikaltėliai. Kartu esame tokioje situacijoje, kai senosios užkardos nepageidaujamiems veiksmams yra nugriautos ir yra atsiradę technologiškai naujų kontrolės formų. Dievą ir kaimynus pakeitė šiuolaikinės priežiūros formos. Gyvename konkrečioje situacijoje, kur nusikalstamumas yra masinis reiškinys. Pyktis ir baimė, sukelti veiksmų, kurie ir šiuolaikinėje visuomenėje lengvai suvokiami kaip prigimtiniai nusikaltimai, tampa dingstimi pradėti kovą su *visais* nepageidaujamais veiksmais. *Ši nauja situacija su neribotais ištekliais veiksmų, kurie gali būti paskelbti nusikalstamais, kartu sukuria neribotas galimybes pradėti karą su pačiais įvairiausiais nepageidaujamais veiksmais.*

Vis dar esant gyvai tradicijai, kai tik prigimtiniai nusikaltimai laikomi nusikaltimais, ir kartu moderniaisiais laikais atsiradus neribotam rezervuarui veiksmų, galimų kvalifikuoti nusikalstamais, buvo padėti naujos raidos pamatai. Nusikaltimų kontrolės rinka laukia savo verslininkų.

[3] Bausdami pažeidėją jie neneša dėl to atsakomybės. Visa atsakomybė tenka asmeniui, įvykdžiusiam tai, ką galima pavadinti 'prigimtiniu nusikaltimu'. Tokia reaktyvi – priešingai nei aktyvi – nuostata teikia saugumo tiems, kurie valdo visą sistemą. Atsakomybė už tai, kas joje įvyksta, tenka tik tam, kuris padarė nusikaltimą. Jis padarė veiksmą, valdžia turi padaryti atoveiksmį (akcija turi sulaukti reakcijos). Pažeidėjas sukelia netvarką, valdžia tik atkuria tvarką.

3 skyrius

SEIKĖJAMO SKAUSMO KIEKIS

3.1 Skausmo matai

Bausmių dydis, numatomas atskirų šalių teisinių sistemų, gali būti matuojamas keliais būdais. Čia daugiausia remsiuosi kalinimo duomenimis. Po mirties bausmės kalinimas yra stipriausia valstybės disponuojama galios priemonė. Kiekvienas iš mūsų vienaip ar kitaip esame spaudžiami aplinkybių – norėdami išgyventi esame priversti dirbti, turime klausyti viršininkų, esame saistomi socialinių klasių ar mokyklos klasių rėmų, esamė susiję su savo šeima... Tačiau išskyrus mirties bausmę ir fizinį kankinimą, o šios priemonės daugelyje mūsų aptariamųjų šalių taikomos labai ribotai, nėra nieko, kas asmens laisvės apribojimu, jo pažeminimu ir kartu valdžios galių demonstravimu prilygtų kalinimui.

Kalinimo masto tam tikroje šalyje rodikliu laikysiu santykinį skaičių – kalinių skaičių, tenkantį 100 tūkstančių gyventojų. Tai nėra tikslus rodiklis, tačiau jis yra bene geriausias iš galimų, jei šiuo požiūriu norime palyginti įvairias šalis. Steenhuisas ir jo bendradarbiai (1983) kritikuoja šio rodiklio taikymą. Jų įsitikinimu, palyginti mažas skaičius gali atsirasti dėl to, kad daug kalinių įkalinama trumpam laikui, kad tik nedaug kalinių yra įkalintų visam gyvenimui. Manęs jie neįtikina. Nepriklausomai nuo to, kaip pasiskirsto trumpi ir ilgi įkalinimo terminai, galima pagrįstai teigti, jog šalis, turinti 500 kalinių 100 tūkstančių gyventojų, daugiau naudoja tikslingai seikėjamo skausmo priemonių, nei šalis, turinti 50 kalinių 100 tūkstančių gyventojų.[4]

[4] Kalėjimų naujokų skaičius taip pat gali būti rodikliu. Tačiau čia susiduriame su problema, kaip apibrėžti kalėjimų naujokus. Būti atvesdintam į policijos nuova-

Labiau problemiškas dalykas – kaip tokius skirtumus interpretuoti? Kalėjimų statistika gali būti traktuojama kaip nusikalstamumo šalyje rodiklis. Tokia pozicija suderinama su tradicine pažiūra į prigimtinius nusikaltimus ir su reaktyviąja teisės sistema. Nusikaltėlis pradėjo, o teisė – reagavo. Kalinių daugėjimas liudytų nusikaltimų daugėjimą, o priešinga tendencija reikštų, jog nusikaltimų mažėja. Arba, imant tą patį istorinį laikotarpį, visuomenės su aukštais baudžiamumo rodikliais laikomos didesnio nusikalstamumo visuomenėmis, o žemesnių baudžiamumo rodiklių laikomos taikingumo užuovėjomis šiame neramiame pasaulyje. Tradiciškai būtent taip interpretuojami šie duomenys.

Tačiau ši interpretacija nėra suderinama su perspektyva, kurią išdėstėme 2 skyriuje. Ten atkreipėme dėmesį į situaciją su neribotu rezervuaru veiksmų, galimų apibrėžti nusikalstamais. Jeigu taip, tai galima pateikti alternatyvią baudžiamosios statistikos interpretaciją ir ją traktuoti kaip padarinį, sukeliamą nesuskaičiuojamos daugybės veiksnių: visuomeninės santvarkos pobūdžio, distancijos tarp žmonių, revoliucijų ar politinių sukrėtimų, teisinio aparato ypatybių, ekonominių interesų, pramonės raidos. Kas tam tikru momentu laikoma nusikaltimu, taip pat, žinoma, bus vienas iš daugelio veiksnių. Baudžiamąją statistiką laikyti nusikalstamumo lygio rodikliu, vadinasi, laikytis siauros perspektyvos. Ir ji nėra suderinama su toliau pateikiamais faktais. Pradėsiu nuo savo namų.

3.2 Seni geri laikai?

3.2–1 diagramoje pateikiama kalinių skaičiaus Norvegijoje (100 tūkstančiui gyventojų) dinamika nuo 1814 metų, t.y. nuo tų metų, kai buvo priimta mūsų Konstitucija, iki šių dienų. Diagrama atrodo tarsi didžiulis kalnas, stūksantis pereito šimtmečio viduryje, kurį vėliau, mūsų šimtmetį, lydi palyginti nedidelė ir stabili kalėjimų populiacija. Matyti, jog

dą – ar tai laikytina įkalinimu? Buvimas areštinėje keturias, aštuonias ar 24 valandas – ar tai turi būti įskaičiuojama? O gal turi būti skaičiuojama tik teisėjo skirto termino trukmė? Kai kuriose teisinėse sistemose toks paskyrimas turi įvykti per 24 valandas. Kitose sistemose policija gali laukti keletą savaičių, kol kaltinamasis stos prieš teisėją, ir skaičiuojama tik jo paskirto kalinimo termino trukmė.

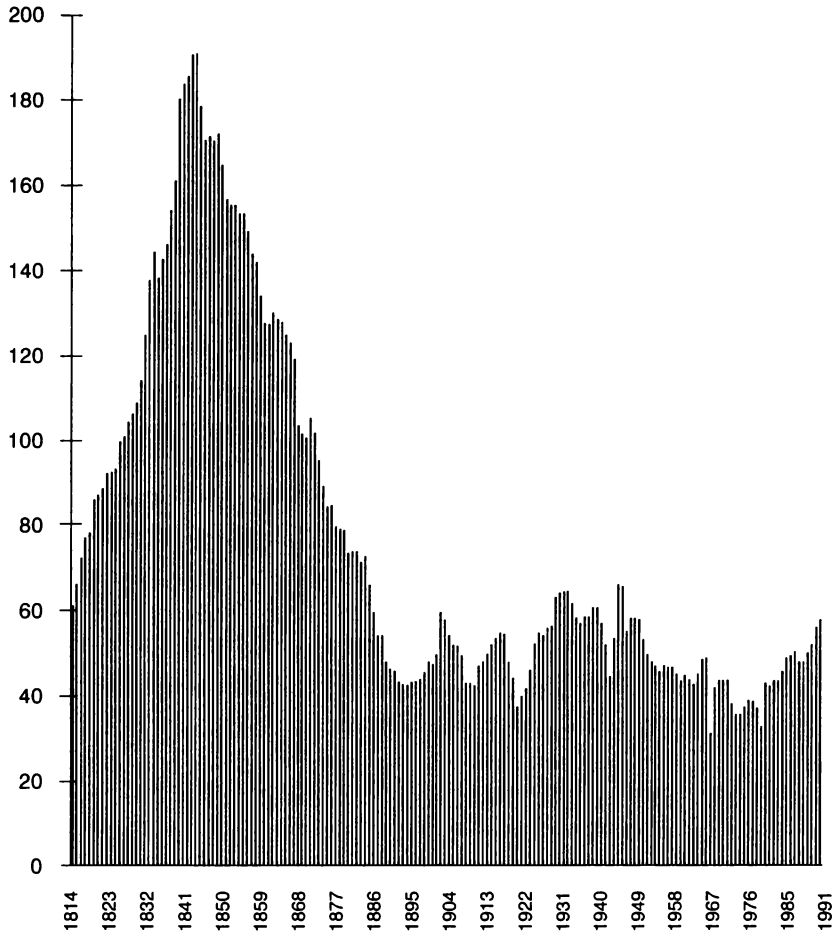

3.2–1 diagrama. Kalinių statistika Norvegijoje 1814 – 1991 m. (100 tūkst. gyv.)

per pastaruosius penkiolika metų vyko nuolatinis augimas, tačiau jis dar nėra pasiekęs ketvirtojo dešimtmečio depresijos laikų lygmens.

Lengviausia paaiškinti kalėjimų populiacijos augimą po 1814 metų. Įžengus į XIX amžių, kur kas mažiau taikoma mirties bausmė, taip pat atsisakyta tokių bausmių, kaip plakimas, vagies žymės ant kaktos išdeginimas, pirštų kapojimas ir kiti panašūs luošinimai. Nuo fizinio kankinimo pereinant prie laisvės atėmimo sistemos 1815 m. spalio 15 d. įstatymu buvo nustatyti tokie atitikmenys:

Vietoje rankos nukirsdinimo – dešimt metų kalėjimo; vietoje rankos pradūrimo ir perplėšimo – dveji metai kalėjimo; vietoje rankos pradūrimo – vieneri metai kalėjimo.

Tačiau šis perėjimas sukūrė naujų problemų. Pirmiausia ir svarbiausia – labai padidėjo kalėjimų sistemos apkrovimas. Anksčiau buvęs viena iš daugelio bausmės formų, kalinimas tapo pagrindine reagavimo į nusikaltimus forma. Buvo perpildyti kalėjimai bei kitos kalinimo įstaigos. Nuo 1814 iki 1843 metų kalėjimuose uždarytų žmonių skaičius pašoko nuo 550 iki 2325. Tai reiškia, jog 100 tūkstančių gyventojų tas skaičius išaugo nuo 61 iki 179, t.y. per trisdešimt metų išaugo trigubai. Tačiau vėl įvyko kažkas nenumatyta. Daugybė Baudžiamojo kodekso pataisų nuo 1842 metų iki šimtmečio pabaigos nuolat mažino kalinimo laiką arba apskritai kalinimą keitė kitokiomis bausmės formomis. Nuo kalinimo viršūnės, pasiektos 1843 m., prireikė 60 metų grįžti prie 1814 metų lygmens. Nuo tada Norvegijoje išlieka daugmaž vienodas kalinimo lygmuo.

Tačiau ši raida, kaip atrodo, neturi būtinojo ryšio su asmenų, padariusių nusikaltimus, statistika. 3.2–2 diagrama pateikia duomenis 100 tūkstančių gyventojų nuo 1838 iki 1991 metų. Palyginę šias diagramas matome, jog santykinis nusikaltusių asmenų skaičius išlieka stabilus beveik visą XIX amžių, o santykinis kalinių skaičius sumažėja iki ketvirtadalio didžiausio skaičiaus, kuris buvo pasiektas 1844 metais. Ryš-

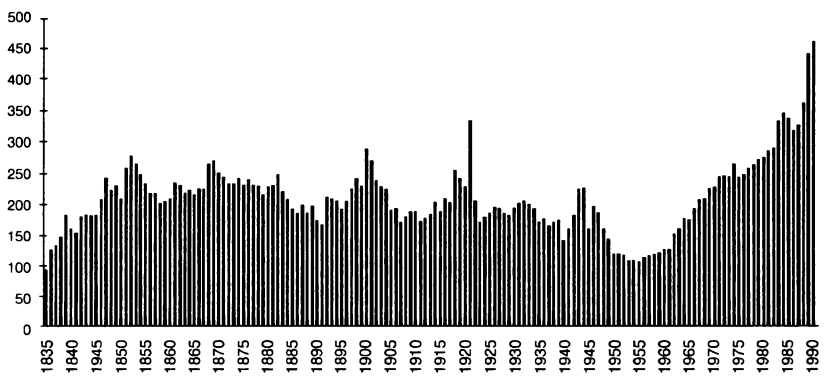

3.2–2 diagrama. Nusikaltusių asmenų skaičius 100 tūkst. gyv., Norvegija 1834–1990 m.

kus nusikaltėlių skaičiaus didėjimas prasideda tik nuo 1960 metų. Tačiau tai nedaro poveikio įkalintų asmenų skaičiui iki pat pastarųjų metų, t.y. praėjus 35 metams nuo šio didėjimo pradžios.

3.3 Europa – Vakarų

3.3–1 diagrama grindžiama Europos Tarybos kalėjimų statistika. Ji rodo kalinių skaičių 100 tūkstančių gyventojų 1991 metais.

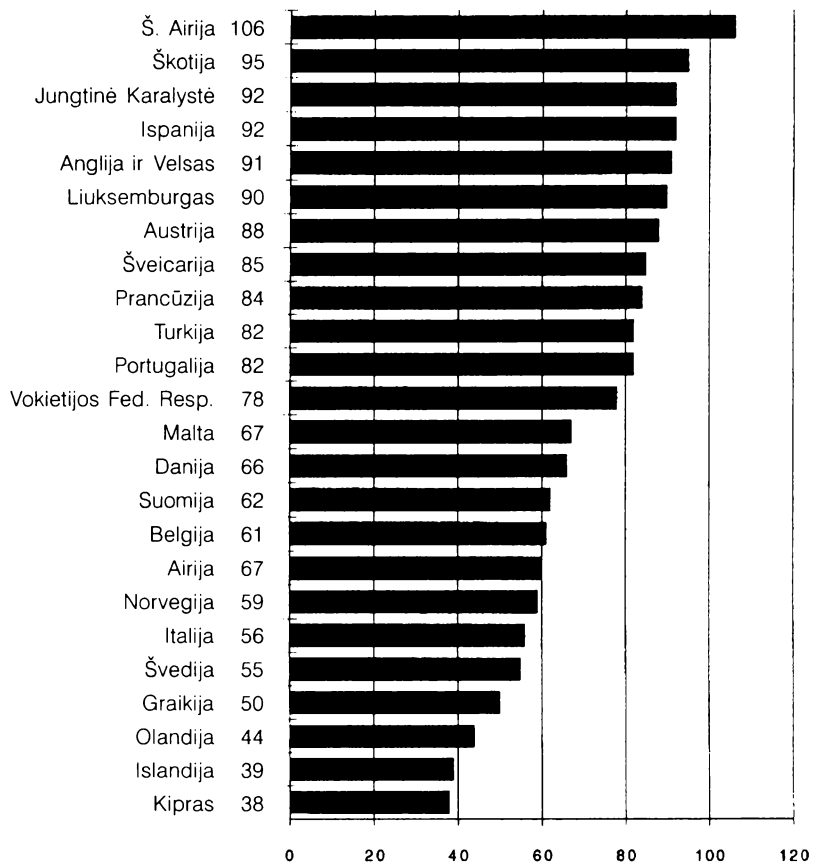

3.3–1 diagrama. Kalėjimų statistika kai kuriose Europos šalyse 1991 m. (100 tūkst. gyv.)
Šaltiniai: Council of Europe: Prison Information Bulletin, 1992; Council of Europe: Prison Information Bulletin. Figures for 1989.

Didžiausias įspūdis, sukeltas šios diagramos, – tai didžiuliai skirtumai tarp įvairių Europos šalių. Pačiame viršuje matome Jungtinės Karalystės dalis: Šiaurės Airija aiškiai pirmauja, tačiau nuo jos nedaug atsilieka Škotija. Turkija ilgą laiką buvo greta Jungtinės Karalystės, tačiau dabar gerokai atsilieka. Dabar Liuksemburgas artėja prie lyderių. Kitame gale matome mažąją Islandiją bei Kiprą, ir netikėtai – Olandiją. Graikija artėja prie Olandijos, paskui eina Norvegija, Italija, Airijos Respublika ir Švedija.

Intuityviai atrodo, kad Islandijai derėtų būti sąrašo gale. Tai šalis, kurios neveikia daugelis įtakų ir ji turi tiek nedaug gyventojų, jog 'dauguma žmonių' pažįsta vieni kitus arba net yra priklausomi vieni nuo kitų. Čia vis dar gali būti svarbi garbė. Galbūt ir Kiprą veikia panašūs veiksniai. Tačiau po jų eina Olandija – labai industrializuota, tankiai apgyvendinta, turinti didelių etninių mažumų ir narkotikams palyginti labiausiai atvira šalis. Jeigu kalėjimų populiacijos dydis būtų nusikalstamumo rodiklis, tai Austrijoje ir šalyse, kurios diagramoje eina prieš ją, nusikalstamumas turėtų būti dvigubai didesnis nei Olandijoje. To paprasčiausiai negali būti.

Šio ryšio tarp užregistruotų nusikaltėlių skaičiaus ir kalėjimų populiacijos dydžio nebuvimas tampa dar akivaizdesnis, kai išeiname už Vakarų Europos ribų.

3.4 Pasaulinės tendencijos

3.4–1 lentelė. Kalinių skaičius 100 tūkst. gyventojų Sovietų Sąjungoje (vėliau Rusijoje), Lenkijoje, Vengrijoje, Kanadoje ir JAV, 1979–1991 m.

	1979	1989	1991
Sovietų Sąjunga (Rusija)	660	353	
Lenkija	300	107	
Vengrija	134		
Kanada	100	111	
JAV	230	426	504

3.4–1 lentelė rodo stulbinančius skirtumus tarp šalių ir atskirų laikotarpių. 1979 metų lyderė buvo Sovietų Sąjunga su 660 kalinių šimtui tūkstančių gyventojų. Antrą vietą užėmė Lenkija, toliau ėjo JAV su 230

kalinių tam pačiam skaičiui gyventojų, o Kanada buvo gale, savo statistika daugmaž prilygstanti Didžiosios Britanijos normai.

Pažvelgę į 1989 metų skaičius matome, jog vaizdas visiškai pasikeitė. Per dešimtį metų Lenkijos kalėjimų kontingentas sumažėjo nuo 300 iki 107, Vengrijoje jis smuko iki 134, tiesa, nuo nežinomo maksimumo.[5]

Sovietų Sąjungos duomenis ypač sunku įvertinti. Keletą metų mėginau susidaryti aiškesnį jų vaizdą. Iki pat šios knygos rašymo momento duomenys apie kalinius ten vis dar laikomi valstybine paslaptimi. Kaip rodo lentelė, mano įvertinimu, kalinių skaičius per dešimtį metų nuo 1979 metų ten sumažėjo nuo 660 iki 353.

Rėmiausi šiais faktais. 1979 m. buvęs generalinis Sovietų Sąjungos prokuroras pateikė kaip faktą, jog šalyje yra 660 kalinių 100 tūkstančių gyventojų. Jis pateikė jį pranešime, skaitytame Amerikos kriminologijos asociacijoje.

Man lankantis Maskvoje 1989 metais vienas mano kolega teigė, jog kalinių skaičius tais metais buvo 214 šimtui tūkstančių gyventojų. Po vienerių metų netoli Maskvos surengtoje tarptautinėje konferencijoje deviantinio elgesio tema pasirodė naujos informacijos. Minimaliausiais vertinimais kalinių skaičius siekė 800 000 (282 kaliniai 100 tūkstančių gyventojų). Po kelių mėnesių surengėmė jungtinę Skandinavijos ir Sovietų Sąjungos šios srities specialistų konferenciją Švedijoje. Joje pateikiau visus skirtingus mano turimus duomenis ir laukiau reakcijos. Reakcija įvyko, tačiau ji daugiausia buvo emocionali. Didžiausi skaičiai, kaip buvo 1979 metų, kur figūravo 660 kalinių 100 tūkstančiui gyventojų, kėlė susierzinimą. Hipotezė, pagal kurią tas skaičius turėjo būti 214 kalinių 100 tūkstančių gyventojų, buvo sutikta mandagiomis šypsenomis, kurios liudijo mano naivumą. Skaičius 353 (jis tada man atrodė realistiškiausias) buvo sutiktas patenkinta tyla. Šiandien tą skaičių jie man tikriausiai pasakytų. Mauerio (1991) pateikiamas skaičius Sovietų Sąjungai yra 268. Veikiausiai jis yra didesnis.

[5] Šie duomenys pateikti mano kolegų Lenkijoje, pirmiausia Monikos Platek; neturiu pagrindo įtarti, kad jie yra netikslūs. Tas pat pasakytina apie Vengrijos duomenis; juos man suteikė Katalin Gönczöl iš Budapešto. Jos manymu, Vengrijos kalėjimų kontingentas sumažėjo panašiai.

Mano įvertinimu, 353 kaliniai 100 tūkstančių gyventojų atspindi realią padėtį, buvusią 1989 metais. Pagal šį rodiklį Sovietų Sąjunga, palyginti su Europos standartais, vis dar turi labai didelį kalėjimų kontingentą. 1991 metų gruodžio *Helsinki Watch* raportas patvirtina šį mano įvertinimą. Remiantis daugybe pokalbių su Sovietų pareigūnais, raporte daroma išvada, jog „sulaikytų įtariamųjų ir nuteistųjų skaičius Sovietų Sąjungoje siekia 350 žmonių 100 tūkstančių gyventojų" (p. 10). Be to, jeigu jau naudojamės šiuo skaičiumi, tai prie jo turėtume pridėti 160 000 žmonių, priverstinai gydomų alkoholikų ir narkomanų gydymo įstaigose. Įskaitę šiuos žmones, turime 1,1 milijono kalinių, arba 392 kalinius 100 tūkstančių gyventojų.

Kaip matyti iš lentelės, visos Rytų šalys juda kalinių kontingento mažėjimo linkme. Tai turbūt pasakytina ir apie kontinentinę Kiniją. Domenachas neseniai (1992) aprašė šios šalies gulagų sistemą. Jo paskaičiavimais, šeštąjį dešimtmetį Kinijos gulaguose buvo maždaug 10 milijonų žmonių; dabar tas skaičius svyruoja tarp 4 ir 5,5 milijono. Daugiau nei milijardo žmonių šalyje tai reiškia, jog kalėjimų kontingentas yra 400–550 kalinių 100 tūkstančių gyventojų.[6] Atrodo, jog Sovietų Sąjunga taip pat šeštojo dešimtmečio pradžioje turėjo didžiausią Gulago kalinių populiaciją. 1989 metais Sovietų Sąjungos mokslų akademija Gorbačiovo nurodymu ištyrė slaptuosius Vidaus reikalų ministerijos archyvus. Buvo sukurtos kelios istorikų grupės, vadovaujamos Viktoro N. Zemskovo. Zemskovas paskelbė preliminarinę ataskaitą, kuri man yra prieinama tik netiesiogiai (Beck, 1992).[7] Joje teigiama, kad Gulagas savo maksimumą buvo pasiekęs 1950 metais, turėdamas 2,5 milijono kalinių. Sprendžiant pagal to laikotarpio šalies gyventojų skaičių, kalinių skaičius siekė 1423 žmones 100 tūkstančių gyventojų. Vėliau šis skaičius ima mažėti.

Jungtinėse Valstijose kalėjimų populiacijos statistika juda priešinga kryptimi. Tas skaičius nuo 230 (1979 m.) padidėjo iki 426 (1989 m.) – tiek pagal oficialiąją statistiką, tiek pagal Mauerio (1991) atliktą analizę. Ir ši tendencija išlieka. Dar grįšime prie JAV duomenų 6.2 skirsnyje. Tačiau jau dabar galime pabrėžti faktą: Sovietų Sąjungoje per pasta-

[6] Domenach in Weekendavisen, Copenhagen, June 4–11, 1992.

[7] Antrasis leidimas; išsamesnė ataskaita anglų kalba kn: Getty, Ritterspoon and Zemskov (1993).

rąjį dešimtmetį kalinių populiacija sumažėjo beveik perpus, o Jungtinėse Valstijose reiškėsi priešinga tendencija, nes per tą patį laikotarpį kalinių populiacija padidėjo dvigubai. Net Pietų Afrika atsilieka nuo JAV 'tik' su 333 kaliniais 100 tūkstančių gyventojų (Mauer, 1991). Tik Kinija šiuo požiūriu prilygsta JAV. Įdomu pastebėti, jog Kanada – artimiausia JAV geografinė pramoninės tvarkos, kalbos ir kultūros kaimynė – išlieka palyginti nepaliesta JAV kalinimo mastų tendencijų. 1989 metais Kanadoje kalinių rodiklis buvo 111. 1979 metais jis buvo šiek tiek mažesnis. Kanada seka Britanijos pavyzdžiu: tiek bendru gyvenimo stiliumi, tiek ir tuo, kaip ji elgiasi su nusikaltėliais. Nusikaltimų lygio skirtumai veikiausiai nėra geriausias paaiškinimas, kodėl tokių artimų šalių, kaip Kanada ir JAV, kalinimo statistika taip smarkiai skiriasi.

3.5 Mąstymo stereotipų reikšmė

Visi mūsų duomenys byloja viena: *kalinimo duomenys yra nepatikimas nusikalstamumo rodiklis.* Tai aiškiai matome iš istorinės perspektyvos žvelgdami į Norvegiją. Ir nevienoda Europos šalių kalinimo statistika negali būti paaiškinta kaip nusikaltimų lygių skirtingumo padarinys. Europos Tarybos ekspertų studija daro tokias pat išvadas. Grupės pirmininkas, Hansas Henrykas Brydensholtas (1982) aiškiai sako:

> ... nėra jokio tiesioginio ryšio tarp nusikaltimų lygio ir kalinimo masto arba ... kalinių skaičiaus 100 tūkstančių gyventojų tam tikru laiku.

Pasauliniu mastu tai jau beveik akivaizdu. Rytų Europos šalių mažėjantys kalinimo rodikliai negali būti 'kriminogeninės situacijos' pasikeitimo rezultatas. Juo labiau didžiulis JAV kalinių skaičiaus padidėjimas realiai negali atspindėti kriminogeninės tos šalies padėties. Bendra mūsų išvada akivaizdi: tam tikros šalies kalinių skaičius negali būti aiškinamas kaip nusikaltimų lygio padarinys.

Mąstymo stereotipai ir bendros teorinės koncepcijos nėra tik neprakti niai simboliai, esą smegenyse arba knygose. Jos paruošia kelią veiksmui. Įsitikinimas, jog kalinių skaičius liudija nusikaltimų kiekį, ir šio įsitikinimo atsparumas faktams išreiškia senosios prigimtinės teisės po-

žiūrį į tai, kaip turi būti reaguojama į nusikaltimus. Šie įsitikinimai priklauso 'reaktyvaus mąstymo' paradigmai. Jeigu nusikaltėlis pradeda, o valdžia tik reaguoja, tada, žinoma, kalinių skaičių lemia nusikaltimai ir tas skaičius atspindi kriminogeninę situaciją. Jis tampa likimo, o ne pasirinkimo faktu.

Tačiau šiuolaikinės visuomenės disponuoja neišsemiamu rezervuaru veiksmų, kurie apibrėžiami kaip nusikalstami. Matėme, jog jos labai įvairiai naudojasi šiuo rezervuaru; jos jau skiriasi ir tuo, kaip naudoja vieną iš svarbiausių bausmės priemonių – kalinimą. Padarę šią išvadą dabar galime iškelti ir naujų klausimų. Jeigu nusikaltimų lygis nepaaiškina įkalinimo lygmens, tada kas jį galėtų paaiškinti? Visos nagrinėjamosios visuomenės daugiau ar mažiau yra industrinės. Tad kodėl jos vis dėlto taip skiriasi tarpusavyje kalinimo mastais? Kaip paaiškinti tą didžiulę įvairovę tarp šalių ir tarp atskirų istorinių periodų?

Mėginsiu į šiuos klausimus atsakyti dviem požiūriais, nes susiduriame su dviem vienodai mįslingomis problemomis. Pirma, kodėl kai kuriose iš šių šalių taip mažai naudojamasi kalinimo priemonėmis? Antra, kodėl kai kurios tai pačiai pramoninių šalių šeimai priklausančios šalys turi dešimteriopai daugiau kalinių nei kitos?

Vėl pradėsiu nuo namų arba netoli nuo jų – kodėl šios šalys taip mažai turi kalinių?

4 skyrius

KODĖL TAIP MAŽAI KALINIŲ?

4.1 Laukiant skausmo

Norvegija turi 2500 kalinių. Jų kiekis išliko palyginti stabilus visą šį šimtmetį, nors dabar ima pamažu didėti. 2500 iš 4,2 milijono gyventojų – tai maždaug 58 kaliniai 100 tūkstančių gyventojų. Tai yra palyginti nedaug tokiai industrializuotai šaliai. Turint omeny jos modernizacijos lygį, didėjančią anonimiją bei anomiją, nuolat daugėjant policijos registruojamų nusikaltimų, kodėl vis dėlto šie skaičiai nešauna į viršų?

Jie to nedaro, nes potencialius kalinius mes įrašome į eilę. Turime 2500 kalinių. Tačiau turime ir 4500 asmenų eilėse prie kalėjimų. Juos išrikiuojame ir leidžiame laukti savo eilės.

Valdžia yra sutrikusi. Eilės vaikų darželiuose, eilės ligoninėse, eilės dėl auklių. Ir štai dar eilės laukiant skausmo. Neįtikėtina.

Suprantu valdžios pareigūnų sutrikimą, ypač kai mėginu šią mūsų tvarką aiškinti Anglijoje arba Jungtinėse Valstijose. Atrodo, jog tų šalių klausytojai negali patikėti savo ausimis. Eilės į kalėjimus? Tai skamba taip keistai, taip disonansiškai, tarsi sunkiojo roko intarpas Debiusi kūrinio viduryje.

Kodėl?

Veikiausiai todėl, kad ši tvarka taip nesiderina su vyraujančiais kalinių ir kalėjimų funkcijų stereotipais. Atrodo, puikiai išmanome pagrindines policininkų ir plėšikų žaidimo taisykles. Policija turi gaudyti plėšikus, sodinti juos į kalėjimus ir juos ten laikyti. Tai sunkus ir pavojingas darbas. Kai tik pasitaiko proga, tie nenaudėliai pasprunka. Tokį žaidimą žaisdavome vaikystėje. Tokį žaidimą žaidžia žiniasklaida –

pasaulis pagal scenarijų. Nusikaltėlis areštuojamas, kardomas iki teismo, o po jo siunčiamas į kalėjimą atlikti bausmės.

Toks supratimas yra teisingas kai kuriais ypač sunkių nusikaltimų atvejais. Tačiau dauguma nusikaltimų nėra sunkūs. Todėl atsiranda disonansas. Dauguma nuteistųjų yra žmonės, paprasti žmonės, jie nėra ypatingos veislės ir nėra banditai. Jie yra kalti, tačiau jie nėra laukiniai žvėrys. Jie gali palaukti eilėje, kaip ir visi mes. Dramatizmas baigiasi.

Eilė nesiderina su mąstymo stereotipais.[8] Pripažinti eilę reiškia pripažinti, jog joje išsirikiavusieji nėra pavojingi, nėra monstrai. Jie keliauja galiausiai į kalėjimą, tačiau ne tam, kad nuo jų būtų apsaugota visuomenė. Tai mus verčia mąstyti. Dėl to ši tvarka gera. Tačiau ji kartu ir bloga tiems, kurie stovi eilėje. Sunku planuoti savo ateitį laukiant eilėje į kalėjimą. Žmonės joje nėra laimingi, nes žino, kad jų laukia skausmas. Kai kurie tampa pasyvūs ir likę namuose, tarsi jau būtų kalėjime. Anot Fridhovo (1988), labiausiai dėl būsimojo kalinimo kremtasi tie, kurie jau yra jį patyrę, nes žino, kas jų ten laukia. Naujokai tą laukimą išgyvena lengviau, nes jie nežino.

Kitas eilės padarinys – jos raminamas poveikis pareigūnams. Policija žino, kad kalėjimuose laisvų vietų nėra, todėl ji nesmarkauja. Teisėjai irgi tai žino. Rimtoms byloms tai nekliudo naudoti kalinimo. Tačiau dauguma bylų nėra rimtos.

Logiškai kyla klausimas: „Kodėl nepastatyti daugiau kalėjimų arba bent nepadidinti jau esamų talpumo?" Dauguma Norvegijos kalinių turi 'vienviečius numerius', t.y. kamerose sėdi tik po vieną kalinį. Yra išimčių, kai kameros skiriamos keliems kaliniams, tačiau tokių išimčių nėra daug. Į kiekvieną kamerą uždarius po du kalinius eilės po kelerių metų išnyktų. Tai tapo aišku valdžiai, ir ji nusprendė padvigubinti daugelį vienviečių kamerų.

Dviejų jėgų koalicija iki šiol blokuoja šį sprendimą. Pirmiausiai – tai kalėjimų prižiūrėtojai. Tai rimta jėga, vienijama profesinės sąjungos, turinčios nemažą politinę įtaką. Jie gina ir savo darbo sąlygas: ryžtingai priešinasi kalėjimų perkrovimui. Susitikime su jų renkamais atstovais (Landsstyret) 1990 metais jie paskelbė formalų pareiškimą, kuriame reiškia

[8] Teismo laukimas visiškai skiriasi nuo bausmės laukimo. Kai laukiama teismo, žaidimas vyksta pagal scenarijų, ne priešingai scenarijui.

ryžtingą pasipriešinimą sprendimui kamerose, skirtose vienam kaliniui, laikyti po du kalinius ir atkreipia dėmesį į šiuos neigiamus to padarinius:
jis nepriimtinas saugumo sumetimais;
jis pablogina prižiūrėtojų darbo sąlygas;
jis nepriimtinas dėl to, kad neleistina iki nepadorumo bloginti higieninių bei socialinių kalinių gyvenimo sąlygų.[9]

Jie rašo laiškus Parlamento Teisės komitetui, rengia susitikimus su politikais ir tvirtai remia partiją, ilgiausiai valdžiusią kraštą. Vienu metu kalėjimų vadovybė mėgino laikytis įsako, numatančio kai kurių kamerų sudvejinimą, tačiau dėl mįslingų priežasčių šitai nuolat pasirodydavo neįgyvendinama. Sveikatos apsaugos darbuotojai taip pat ėmė protestuoti prieš kalinių gyvenimo sąlygų bloginimą. Naujas teisingumo ministras atšaukė tą įsaką, ir vienviečių kamerų principas liko galioti.[10]

Tačiau kalėjimų prižiūrėtojams veikiausiai nebūtų pavykę to pasiekti, jeigu jiems nebūtų talkinusios dvi kitos jėgos: idėja sudvejinti kameras labai nepatinka daugumai kalinių ir jai priešinasi liberalioji opozicija. Tačiau tokie balsai tradiciškai yra per silpni. Kodėl į juos buvo atsižvelgta?

Norėdami tai paaiškinti, turime pakilti į kalnus.

Kiekvienais metais, tuoj po Kalėdų, Norvegijos kalnuose vyksta labai savotiškas susitikimas. Po dvidešimties tokių susitikimų jis ta-

[9] Tai nebuvo tik įprastas proginis dokumentas. 1989 metais ta pati organizacija, kartu su analogiškomis Danijos, Islandijos, Suomijos ir Švedijos organizacijomis, sutarė dėl etinio kalėjimų prižiūrėtojų kodekso. Jame sakoma:

Kaliniai nėra homogeninė grupė. Tačiau nepaisant jų padarytų nusikaltimų skirtingumo jiems, kaip ir visiems kitiems žmonėms, priklauso žmogiškajai būtybei derama pagarba. Faktas, kad daugelis jų padarė rimtus nusikaltimus, mus verčia jų atžvilgiu laikytis bendros nuostatos, kuri remiasi patyrusių šios srities darbuotojų vaidmeniu. Svarbiausias šio vaidmens bruožas – bendros etinės nuostatos laikymasis. Ši nuostata savo ruožtu remiasi kiekvienai žmogiškajai būtybei derama pagarba.

Įkalintieji asmenys neturi patirti nereikalingų kančių. Prižiūrėtojas neturi elgtis taip, kad be reikalo žemintų kalinio orumą.

[10] Kovos dėl šio principo svarbą išryškina sąlygų Didžiosios Britanijos kalėjimuose charakteristika (Stern 1987, p. 6):

1966 metais lordas Mounbattenas pasakė: „Turėtų būti plačiau žinoma, jog vis dar tūkstančiai kalinių miega po tris vienoje kameroje, kuri XIX amžiuje buvo skiriama vienam asmeniui." Po dvidešimties metų padėtis nepagerėjo. Tose pačiose kamerose, prieš šimtą metų pastatytose vienam žmogui, 5 000 kalinių gyvena po tris vienoje kameroje, o 14 000 kalinių – po du.

po beveik tradicija. Trijų dienų ir dviejų naktų susitikimai rengiami gana prestižiniame viešbutyje, ir juose dalyvauja apie du šimtus žmonių.

Čia yra penkios jų grupės:

Pirmoji: Oficialūs baudžiamosios teisės sistemos atstovai, kalėjimų viršininkai, prižiūrėtojai, gydytojai, socialiniai darbuotojai, lygtinai nuteistųjų inspektoriai, kalėjimų mokytojai, teisėjai, policininkai.

Antroji: Politikai. Stortingo (Atstovaujamosios asamblėjos) nariai, kartais ministrai, visada kokie nors patarėjai ir vietos politikai.

Trečioji: 'Liberalioji opozicija', žmonės, besidomintys baudžiamąja politika, studentai, advokatai, universitetų dėstytojai.

Ketvirtoji: Žiniasklaidos atstovai.

Penktoji: Kaliniai, dažnai tie, kurie dar atlieka bausmę, tačiau į tuos susitikimus yra išleidžiami. Kai kurie atvyksta savo kalėjimų automobiliais, lydimi tų kalėjimų pareigūnų. Kiti laikinai paleidžiami į laisvę ir atvyksta įprastais autobusais. Ne kiekvienam kaliniui suteikiama tokia laisvė. Potencialūs bėgliai neišleidžiami. Tačiau tarp dalyvių dažnai būna nuteistų už rimtus nusikaltimus: už žmogžudystę, prekybą narkotikais, ginkluotą apiplėšimą, šnipinėjimą. Vėlai vakarais ir naktimis gali pamatyti (jei žinai, kas yra kas) kalinius, kalėjimų viršininkus, prižiūrėtojus, policininkus bei liberaliosios opozicijos atstovus karštai diskutuojant dėl bendrų baudžiamosios teisėtvarkos problemų ir konkrečių kalėjimų sąlygų klausimais. Tačiau gali juos pamatyti ir kartu taikiai aptariant rytdienos slidžių žygį.[11]

Svarbus šių susitikimų padarinys yra tai, kad kaliniai įtraukiami į moralinę politinių sprendimų priėmimo autorių bendriją. Norvegija yra nedidelė šalis. Formaliai vadovaujantys nusikaltimų kontro-

[11] Susitikimus rengia KROM'as, baudžiamosios teisės reformos organizacija. Jie vyksta jau 25 metus, pirmiausia dėka Thomaso Mathieseno (1974, 1990) iniciatyvos ir energijos. Beveik per visą jos egzistavimo laiką Mathiesenas buvo jos prezidentas. Mathiesenas ypač pabrėžė būtinybę organizacijai užimti vidurio liniją, laikytis atokiau nuo radikaliausių politinių judėjimų ir nuo valdžios. Savo veikloje jis vadovavosi „neužbaigtumo" idėja:

> Priešinimasis senajai visuomenei ir konkuravimas su ja yra 'alternatyvios visuomenės' klostymosi pagrindas. Toks priešinimasis ir konkuravimas yra bet kokio pradėjimo ir visų naujovių pagrindas... Tad alternatyviąją visuomenę apibrėžia naujovių siekis, o ne jau pradėtų dalykų užbaigimas. Užbaigimas reiškia visišką įveikimą, kai nelieka nei prieštaravimo, nei konkurencijos (Mathiesen, 1974, p. 17).

lės sistemai pažįsta arba bent jau žino vienas kitą. Jie negali nesusidurti su savo kritikais, o kritikai negali nesusidurti su jais. Esame priversti būti kaimynais. Kaimynui galima jausti didelį priešiškumą, tačiau tą priešiškumą paprastai lydi šiokia tokia abejonė. Galbūt kita pusė vis dėlto turi šiek tiek racijos. Mūsų specifinis bruožas yra tai, kad dauguma tų pareigūnų yra baigę teisę. Jie yra buvę savo senesnių kritikų studentai. Tokiomis sąlygomis nesiformuoja monstrų įvaizdžiai.

Vis dėlto šis vaizdas yra pernelyg idiliškas. Šių susirinkimų dalyviai yra gana selektyvi kompanija. Kai kurie griežto įstatymo ir griežtos tvarkos šalininkai negali net svajoti apie dalyvavimą šiuose kalnų susirinkimuose. Tačiau juose dalyvauja pakankamai visų visuomenės sektorių atstovų, kad atsirastų bendravimas. To kiekio pakanka, kad į sistemą dėl kalėjimų dauginimo produktyvumo skverbtųsi esminių abejonių, taip pat tam tikrų abejonių dėl šios tendencijos plitimo naudos Europoje ir ypač Jungtinėse Valstijose.

Šios abejonės reiškiamos ne tik kalnuose. Jos keliamos universitetuose, į kuriuos dažnai pasikviečiama praktikų. Jos išsakomos ir Skandinavijos kriminologinių tyrimų taryboje, kuri reguliariai rengia įvairių sričių teorinius-praktinius seminarus.

Jungtinis visų šių susitikimų padarinys yra veikiausiai tas, kad susiklostė tam tikri neformalūs minimalūs standartai dėl to, kokių veiksmų leistina griebtis bausmės vykdymo vardu, ir tai, kad šie standartai galioja *visoms* žmogiškosioms būtybėms. Kodėl tie standartai yra būtent tokie, o ne kitokie, beveik neįmanoma paaiškinti. Vis dėlto mėginsiu tokį paaiškinimą pateikti 11 skyriuje *Nusikaltimų kontrolės kultūra*. Jeigu kalbame apie jų galiojimą visiems žmonėms, tai manau, jog šis jų bruožas yra susijęs su vaizduotės galia, su pajėgumu save įsivaizduoti kito asmens situacijoje. Priešingu atveju, – kai nusikaltėlis laikomas kitokios rūšies padaru, ne žmogumi, o daiktu, nėra jokių ribų galimam žiaurumui. Cohenas (1992, p. 12) nurodo vieną iš kankinimo pateisinimų, naudojamų šiuolaikiniame Izraelyje: „... galiausiai jie iš tikrųjų to nejaučia, pažvelk, kaip žiauriai jie elgiasi vienas su kitu“. Viešuose debatuose dažnai galima išgirsti: „Kalėjimą sunkiau pakelti tam, kurio materialinė padėtis geresnė.“

Toks susitapatinimas su kitu kuria standartus, galiojančius visiems, ir užkerta kelią žiauriausioms priemonėms. Juk nuteistas ir atgabentas į kalėjimą galėčiau būti ir aš pats. Susitapatinimas kuria tą pačią situaciją, kurią konstruoja Rawlsas (1972) kaip priemonę nešališkai spręsti įvairius konfliktus: kai teisėjas nežino, kuriai iš konflikto pusių jis pats priklauso. Susitapatinimas su kaltuoju atlieka daugmaž tą patį vaidmenį. Jis veikia kaip stabdis. Teisėjas, anot Rawlso, veikia būdamas po nežinojimo uždanga. Jis įsivaizduoja save nusikaltusiojo padėtyje ir turi spręsti atsargiai.

Jessica Mitford (1974, p. 13) po kalinių riaušių Atikoje cituoja *The New Yorker* komentarą:

> ... milijonai amerikiečių pirmąkart iš arčiau pamatė nusikaltėlius. Dauguma mūsų nebuvome pasiruošę tam... Minia televizorių ekranuose buvo ne gauja, bet prasmingas susibūrimas, o žmonės, kuriuos matėme, buvo ne žvėrys, nors su jais veikiausiai buvo elgiamasi žvėriškai – tai buvo neabejotinai normalūs žmonės ... ginantys savo orumą.

Žinoma, čia reikia išlygų. Moralinei bendruomenės vienybei nuolat gresia pavojus suirti. Šios padėties trapumas aiškiai matyti pažvelgus į kitą Europos šalį, kurioje kalinimo statistika žema.

4.2 Viršūnių tolerancija

Toji šalis yra Olandija: tankiai apgyvendinta, labai industrializuota, etniniu bei religiniu požiūriu labai nevienalytė šalis, kuriai vis dėlto pavyko, bent iki šiol, savo kalinių populiaciją išlaikyti vieną mažiausių Europoje. Tai tikra mįslė. Ir ši žema statistika yra kaip vienas svarbiausių argumentų viešuose Europos debatuose dėl kalėjimų būtinumo. Jeigu Olandija sugebėjo tai pasiekti, kodėl likusioji Europa to nepasiekia?

Loukas Hulsmanas (1974), kalbėdamas apie laikotarpį, kai kalinių skaičius buvo pasiekęs žemiausią tašką, pabrėžia sistemos atlaidumą:

> ... kalėjimų kontingento sumažėjimas paaiškinamas ne tuo, kad sumažėjo kalinimo nuosprendžių, o tik tuo, kad sutrumpėjo kalinimo trukmė ir turi tendenciją dar labiau trumpėti. Ši aplinkybė yra bene svarbiausias bau-

džiamosios teisės raidos Olandijoje bruožas. 1970 metais buvo priimti tik 35 nuosprendžiai, kuriais buvo skirta trejų ar daugiau metų kalėjimo; iš jų 14 buvo skirta už nužudymą (nors tais metais 63 asmenys buvo pripažinti kalti dėl tokio nusikaltimo), 2 už išprievartavimą (bendras nuosprendžių skaičius – 68), 13 – už smurtinį apiplėšimą, o likusieji 3 – už įsilaužimą kartu su turto prievartavimu... Lygtinio paleidimo prašymai beveik visada tenkinami ir jie nesiejami su kalinio sutikimu dalyvauti reabilitacijos programose (p. 14).

Davidas Downesas (1988) aprašo kai kuriuos iš mechanizmų, kurie šį rezultatą padarė galimą. Antrojo pasaulinio karo metais Olandija buvo okupuota. Keletas žymiausių akademikų patyrė gyvenimo už kalėjimo grotų kartumą. Į laisvę jie išėjo įsitikinę negatyviais kalinimo padariniais. Tarp jų buvo daug baudžiamosios teisės profesorių. Jie prabilo apie griežtų kalinimo bausmių pavojus. Tai padarė didžiulį poveikį visai baudžiamosios teisėtvarkos sistemai, net policijai, kuo įsitikina daugelis teisininkų, apsilankę Olandijoje.

Tačiau žymiausi Belgijos ir Prancūzijos akademikai karo metu taip pat buvo kalinami, taip pat turėjo kartaus patyrimo. Tačiau kalinių populiacija jų šalyse dėl to nesumažėjo. Kas lemia šį skirtumą?

Davidas Downesas pabrėžia Olandijos tolerancijos tradiciją. Loukas Hulsmanas (1974) jam pritaria ir nurodo Ouderwaterio (netoli Gouda miesto) svėryklą kaip jos simbolį. XVII amžiuje, raganų medžioklės laikais, žmonės vykdavo iš atokiausių šalies vietų į Ouderwaterį, kad įrodytų, jog jie nėra besvoriai, kaip yra besvorės raganos – tų laikų įsivaizdavimu. Čia jie gaudavo savo svorio pažymą, kuri jiems garantavo saugumą nuo persekiojimo visoje šalyje. Rutherfordas (1984, p. 137) cituoja 1770 metų šaltinį, kuriame teigiama, jog tais metais Londone buvo įvykdyta daugiau mirties bausmių nei per dvidešimtį metų visoje Olandijoje.

Be tolerancijos yra dar ir specifiškai olandiškas dorojimosi su konfliktais būdas. Šalies istorijoje būta daugybės išorinių ir vidinių konfliktų. Ilgainiui žmonės išmoko sugyventi, nors ir turėdami savo skirtumų. Jie išmoko kompromisų meno. Vienas iš būdų išvengti konfliktų – sprendimus deleguoti į sistemos viršūnę. Čia skirtingų Olandijos visuomenės jėgų atstovams suteikiamas mandatas išsiaiškinti tarpusavio nesutarimus ir rasti sprendimą, kuris būtų priimtinas visiems kon-

fliktuojantiems. Tai nėra visiškai demokratinė priemonė, tačiau ji yra geresnė už pilietinį karą vietose. Nusikaltimų kontrolė organizuojama pagal tokius pat principus. Olandijoje nėra neprofesionalių teisėjų. Visa sistema griežtai profesionali. Teisėtvarkos atstovams suteikta teisė dorotis su nusikalstamumu taip, kaip jie mano esant būtina. Tad jie turi ypatingų galių. Turėdami Antrojo pasaulinio karo patirtį šią galią jie naudojo, kad užkirstų kelią nusikaltimų kontrolės pramonės ekspansijai.

Ir jie buvo ne vieni. Juos palaikė Parlamentas. Anot Hulsmano (1974):

> Debatai, dėl Teisingumo ministerijos biudžeto vykę 1947 metais Parlamente, buvo nepaprastai įdomūs tuo, kad aiški parlamentarų dauguma iš vyriausybės pareikalavo peržiūrėti savo pagrindines nuostatas dėl baudžiamosios sistemos. Daugumos požiūriu, toji sistema pati tapo socialine problema, ir iš vyriausybės buvo pareikalauta paruošti konkretų planą, kaip ją spręsti.

Tačiau sistema, grindžiama viršūnių tolerancija, yra gana trapi. Kaip pažymi Davidas Downesas (p. 74):

> Svarbiausioji kaina, kurią tenka už tokią sistemą mokėti, yra elito – vyriausybinio ir nevyriausybinio, parlamentinio ir neparlamentinio – santykinė izoliacija nuo kritikos, kuri įveikiama tik ypatingomis aplinkybėmis.

Atrodo, kad dabar ypatingų aplinkybių neliko. Olandija pajudėjo. Kalinių populiacijos dinamika (100 tūkst. gyventojų) nuo 1880 metų pavaizduota 4.2–1 diagramoje, kurioje pateikiami ir Anglijos bei Velso duomenys. Matome, jog abi linijos leidžiasi žemyn nuo XIX amžiaus pabaigos. Britų tendencija sietina su Winstonu Churchilliu. Rutherfordas (1984, p. 125–126) cituoja iš jo kalbos Bendruomenių rūmuose:

> Šiuose reikaluose negalime leisti optimizmui, vilčiai ar gerai valiai pakylėti mus per daug aukštai. Privalome nepamiršti, kad net tada, kai kalėjimai bus materialiai visiškai aprūpinti, kai jie taps šiltesni, kai maistas juose taps pakankamas sveikatai ir jėgai palaikyti, – net tada, gydytojams, kapelionams ir kalėjimų lankytojamas išėjus, nuteistasis pasiliks netekęs viso to, ką laisvas žmogus vadina gyvenimu.

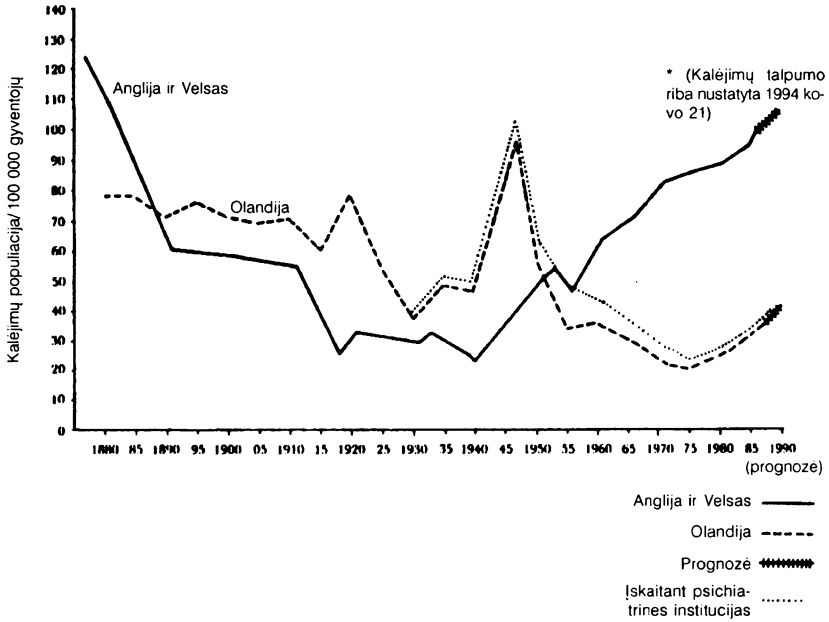

4.2–1 diagrama. Kalėjimų populiacija; vidutinis skaičius 100 tūkst. gyv., 1877–1985 m. (be nuteistųjų, laikomų psichiatrinėse institucijose bei Olandijos valstybinėse darbo kolonijose)[1]

[1] Pagal Downes (1988, p. 7)

Tai buvo prisimenama iki Antrojo pasaulinio karo, o po jo Anglija kalinių skaičiumi ėmė veržtis į Europos šalių lyderes; Olandijoje stabiliai nedidelis jų skaičius išliko beveik iki šių dienų. Tačiau atrodo, jog ir čia tendencija pasikeitė – kreivė ima kilti.

Kas atsitiko?

Žinoma, Olandija patiria didžiulį tarptautinį spaudimą, kai iš jos reikalaujama sugriežtinti narkotikų kontrolę; Vokietija ir Švedija nuo seno teigia Olandiją esant silpniausia grandimi Europos antinarkotinės gynybos linijoje. Nors Davidas Downesas parodė, jog tas kaltinimas nėra visiškai pagrįstas, tarptautinis spaudimas veikiausiai turėjo poveikio jos baudžiamajai praktikai. Dėl šios situacijos baudžiamosios sistemos ekspertai galėjo turėti nepatogumų. Kaip ir visose kitose Europos šalyse, šie ekspertai vis daugiau bendrauja su kolegomis iš tarptautinės sistemos ir pamažu perima jų mąstymo stereotipus.

Olandijos atstovai dėl jų šalies politikos narkotikų atžvilgiu net asmeniškai tampa tarptautinio susierzinimo taikiniais.

Šalis perima Europos standartus ir kitais požiūriais. Senieji antagonizmai šalies viduje baigėsi. Todėl mažiau svarbu teikti mandatą viršūnėms – jiems sprendžiant problemas atsietai nuo likusių gyventojų. Kovos su nusikaltimais politika nustoja būti vien ekspertų reikalas, nes į ją ima kištis žiniasklaida, o politikams keliami plačiosios visuomenės reikalavimai tampa vis atkaklesni. Senieji antagonizmai nyksta ir užleidžia vietą naujiems, pirmiausia – antagonizmui tarp normalių žmonių ir tų, kurie laikomi nusikaltėliais.

Dar vienas veiksnys – socialinės rūpybos apkarpymas. Hulsmanas savo 1974 metų straipsnyje didžiuodamasis išvardija keletą tokių socialinės rūpybos priemonių ir teigia, jog būtent dėl jų atsirado ypatingas olandų baudžiamosios sistemos atlaidumas. Ir dabar didėjantį sistemos griežtumą jis aiškina kaip tų priemonių nutraukimo padarinį (asmeninė komunikacija).

Verta paminėti dar porą šios raidos aspektų, susijusių su Olandijos universitetais. Pasikeitė teisės profesorių karta; veteranai pasitraukė iš savo katedrų ir su savimi nusinešė asmeninę įtaką ir kalinimo patirtį. Įvyko ir kriminologijos pokyčių. Olandija buvo tikra Europos kriminologijos tvirtovė. Dauguma jos universitetų turėjo kriminologijos katedras arba jų baudžiamosios teisės katedras buvo užėmę žmonės, kurių pagrindinis interesas – kriminologija. Bet to, Olandijos kriminologija buvo išties specifinė. Tai buvo kritinė kriminologija, kuriai labiau rūpėjo klausimai, o ne atsakymai, kuriais tiesiogiai galėtų pasinaudoti valdžia. Ypač glaudūs ryšiai ją siejo ir su humanitarine bei kultūrine veikla. Anot Swaaningeno, Blado ir van Loono (1992), keletas kriminologų buvo gana populiarūs romanistai ir poetai. Pastaruoju metu pastebimas akivaizdus šios olandų tradicijos nuosmukis. Kriminologijos katedros ištuštėjo, buvo panaikinti ištisi institutai. Vietoje to smarkiai ėmė plėstis tiesiogiai su vyriausybe susiję tyrimai. Ministerijų tyrimų bei dokumentacijos centre dabar dirba tiek kriminologų, kiek visuose universitetuose kartu paėmus. Sunku pasakyti, ar ši raida yra baudžiamosios teisės sistemos kaitos padarinys, ar ji pati yra tos kaitos priežastis.

Naujausios žinios iš Olandijos liūdina tuos, kurie mėgo šią šalį tokią, kokia ji buvo kadaise. Kalinimo statistika 1992 metų pradžioje ro-

do, kad yra 7600 kalinių, t. y. – 52 kaliniai 100 tūkst. gyventojų. Jeigu ši tendencija tęsis, tas skaičius 1995 metais bus 62 kaliniai 100 tūkst. gyventojų. 1975 metais, anot Rutherfordo (1984, p. 137), tas skaičius buvo 2356 kaliniai, t.y. 17 kalinių 100 tūkst. gyventojų. Nuo 1975 m. Olandijos kalinių kontingentas padidėjo trigubai, tad Europa prarado savo įstabiausią tolerancijos pavyzdį.

4.3 Tarp Rytų ir Vakarų

Iš visų Šiaurės Europos šalių Suomija ilgą laiką pirmavo kalinimo rodikliais. 4.3–1 diagrama pateikia bendrą vaizdą.[12] Pastebimos trys tendencijos.

Pirma panaši raida vyko iki 1918 metų. Tiek Suomijoje, tiek kitose Šiaurės Europos šalyse matome vienodai smarkiai didėjant kalinių skaičių pirmojoje XIX amžiaus pusėje ir tokį pat vienodą smukimą pastebime vėliau. Tuo metu Suomija buvo Rusijos dalis, tačiau baudžiamosios teisės atžvilgiu turėjo autonomiją.

Toliau tendencijos išsiskiria. 1918 metais Suomijoje skaičiai šokteli iki 250 kalinių 100 tūkst. gyventojų. Vėliau jie svyruoja apie 200 kalinių 100 tūkst. gyventojų, o kitose Šiaurės Europos šalyse skaičius stabilizuojasi tarp 50 ir 100 kalinių 100 tūkst. gyventojų.

Trečioji tendencija reiškiasi tuo, kad Suomijos rodikliai ėmė mažėti, kaip tai rodo 4.3–2 diagrama. Joje atsispindi raida nuo 1965 iki 1990 metų. 1991 metais kalinių skaičius dar labiau sumažėjo – iki 2427, taigi tais metais Suomijoje buvo 49 kaliniai 100 tūkst. gyventojų. Pradėjusi nuo viršaus (net pagal bendrus Europos standartus), kalinimo mastais dabar Suomija atsidūrė beveik pačioje apačioje.

[12] Į Norvegijos statistiką nėra įtraukti po Antrojo pasaulinio karo įkalinti nacių kolaborantai. Suomijos statistika prasideda tik nuo 1886 m. Tuomet tik ką buvo pasibaigusios deportacijos į Sibirą. 1826–1888 metais iš viso buvo deportuoti 3 236 suomių kaliniai. Norvegijos rodikliai pradžioje yra šiek tiek per žemi, nes juose neatsispindi skaičius vyrų, nuteistų žūklės darbams Šiaurėje (arba moterų, nuteistų namų ūkio darbams Šiaurėje). Švedijos duomenys yra sumažinti dėl to, kad į juos nebuvo įtraukiami kai kurie administraciniai nuosprendžiai.

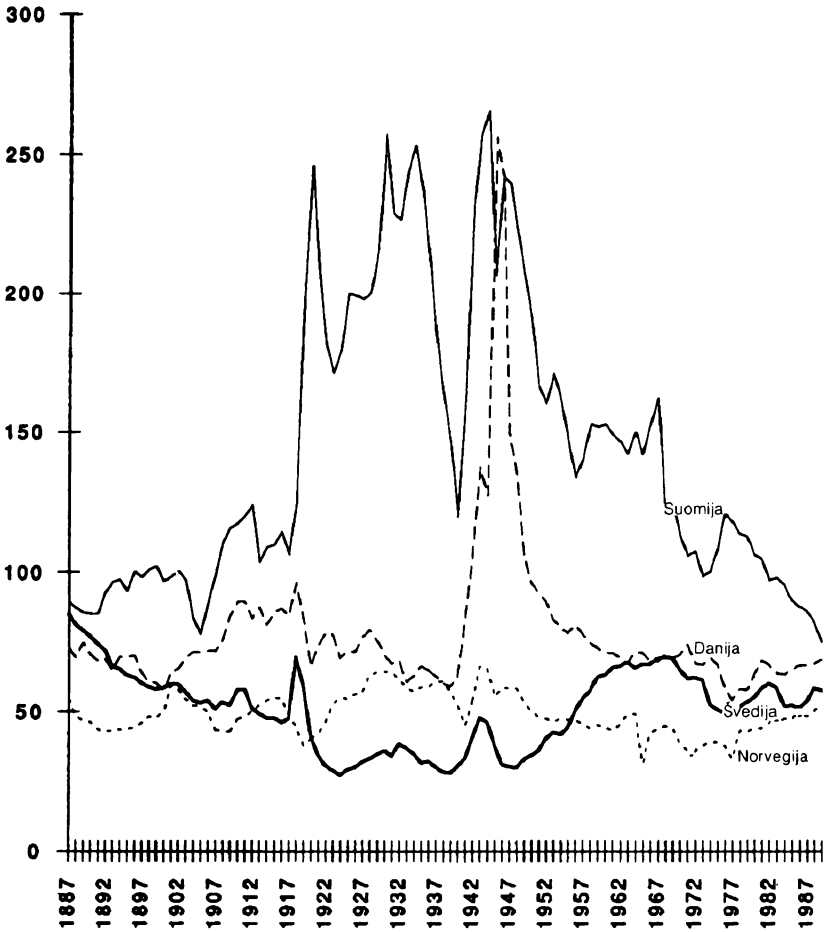

4.3–1 diagrama. Kalinių skaičius 100 tūkst. gyv. Skandinavijoje 1887–1987 m.

Iš šalies nacionalinės politikos perspektyvos šios trys tendencijos atrodo gana paradoksaliai. Nuo 1809 metų Suomija buvo Rusijos dalis, tačiau jos Baudžiamasis kodeksas išliko nordiškasis. Nuo 1919 metų ji gavo nepriklausomybę, tačiau pasitraukė iš nordiškosios baudžiamosios teisės šeimos ir tapo labiau baudėjiška šalimi. Tačiau trečiajame etape kalinimo minimizavimu ji pralenkė visas nordiškąsias šalis.

Atidžiau įsigilinę į istoriją aptinkame tam tikrų įžvalgų. Atkreipsiu dėmesį į raidą po 1919 metų. Dramatišką kalinių skaičiaus padidėjimą

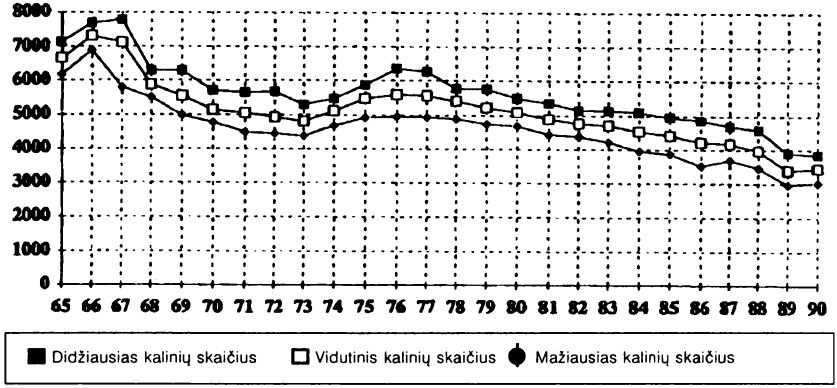

4.3–2 diagrama. Kalinių skaičius Suomijoje 1965–1990 m.
Šaltinis: K.-J. Lång (1989b)

tais metais paaiškinti lengviausia. 1918-ieji buvo kovų dėl nepriklausomybės metai, o paskui vyko nepaprastai žiaurus pilietinis karas. 8000 žmonių, priklausiusių tą karą pralaimėjusiajai pusei, nedelsiant buvo nuteisti mirties bausme, o dar 10 000 žuvo kalėjimų stovyklose. Vidinis visuomenės susipriešinimas išliko iki pat dviejų karų su Sovietų Sąjunga: 1939–1940 ir 1941–1944 metų Suomija išgyveno kur kas daugiau skausmo ir kančių nei buvo įprasta nordiškosioms šalims.

K.-J. Lângas yra Suomijos kalėjimų sistemos generalinis direktorius. Iš nordiškųjų šalių jis ilgiausiai eina šias pareigas ir neturi iliuzijų dėl priežasčių, skatinančių kalinimo mastų didėjimą (Lång, 1989a, p. 83–84):

> ... kalinių skaičius labai menkai susijęs su nusikaltimais. Veikiau jį lemia žmonių tarpusavio pasitikėjimas ir politinė pusiausvyra. Politinė sumaištis per tris karus, dešiniųjų sąjūdžiai 1930-aisiais ir tuo pačiu metu kriminalizuoti komunistiniai sąjūdžiai – visa tai lėmė, kad Suomijoje kalinimo buvo griebiamasi kur kas dažniau nei kurioje nors kitoje nordiškoje šalyje... Šie įstatymai reiškė, jog įpratome skirti ilgo kalinimo bausmes. ... Per visą aštuntąjį dešimtmetį Suomija triskart daugiau turėjo kalinių negu Norvegija, ir ne todėl, kad Suomija triskart daugiau žmonių sodino į kalėjimus, o todėl, kad kiekvienas kalinys Suomijoje buvo kalinamas maždaug triskart ilgiau nei Norvegijoje.

Tačiau kyla klausimas: „Kodėl tendencija pasikeitė? Kodėl taip dramatiškai sumažėjo Suomijos kalinių populiacija?" Vienas paaiškinimas

galėtų būti toks: išnyko jį lemiančios priežastys. Tačiau tokio paaiškinimo nepakanka. Socialinės sąlygos veikiant tradicijai arba dėl suinteresuotų grupių pastangų turi tendenciją išlikti. Tai, kas yra, yra todėl, kad yra. Tačiau Suomijoje kažkas įvyko, kažkas pasikeitė. Patrikas Tørnuddas (1991) aprašo tą pasikeitimą. Jis atkreipia dėmesį į unikalią istorinių veiksnių, ideologinių poveikių bei daugelio pasišventusių individų veiklos kombinaciją.

Pirmiausia, anot Tørnuddo, būtina atkreipti dėmesį į situacijos problemiškumą. Tam būtina suvokti faktą, jog kalinimo mastai Suomijoje buvo nepaprastai dideli. Taip pat būtina suprasti, kad tai nebuvo nulemta ypač didelio nusikalstamumo. Galiausiai būtina atmesti požiūrį, jog galima didžiuotis dideliu kalinių skaičiumi ir įsivaizduoti, kad tai rodo baudžiamosios teisės sistemos griežtumą ar jos efektyvumą kalinių reabilitacijos ar visuomenės saugumo požiūriu.

Anot Tørnuddo, reikiamus duomenis pateikė profesionalūs kriminologai. Jie dokumentais parodė, jog Suomija iš kitų nordiškųjų šalių išsiskiria savo kalėjimų populiacijos dydžiu, ir paneigė įprastą šio fakto paaiškinimą – esą nusikalstamumas Suomijoje yra didesnis nei kitose nordiškosiose šalyse. Tačiau šių teorinių pastangų būtų nepakakę kalėjimų populiacijai sumažinti. Ekspertai ne tik pateikė esminę informaciją, bet sugebėjo pakeisti ir situaciją. Tørnuddas rašo:

> ... visos nordiškosios šalys gali būti apibūdintos kaip ekspertiškai orientuotos, o Suomija yra laikoma labiausiai orientuota į ekspertų valdymo modelį. Iš tikrųjų nusikaltimų kontrolė niekada nebuvo lemiamas Suomijos rinkimų kampanijų klausimas.
>
> ...
>
> Tačiau tai, kad mažinant bausmių kiekį pavyko įvykdyti rimtų reformų, galiausiai priklausė nuo to, jog nedidelė grupė ekspertų, atsakingų už reformos planą ir veikusių kaip nusikaltimų kontrolės ekspertai mokslo institutuose bei universitetuose, buvo beveik vieningai įsitikinę, jog Suomijos kalėjimų populiacijos dydis yra šalies gėda, ir kad įmanoma be rimtų padarinių kriminogeninei situacijai esmingai sumažinti kalinimo bausmių kiekį bei trukmę.

Tørnuddas daro išvadą (p. 13):

> Lemiamas veiksnys Suomijoje buvo viešųjų pareigūnų, teismų ir kalėjimų vadovybės siekis imtis visų galimų priemonių, kad sumažėtų kalėji-

mų kontingentas. Kelių įtakingiausių individų pastangomis Suomijos kalinių skaičių pavyko iškelti į viešumą kaip problemą; pats problemos iškėlimas savo ruožtu paskatino plačią veiklą nuo teisės sistemos reformos iki įtakos žemiausio lygmens sprendimams, – tai buvo veikla, kuri kaip visuma galiausiai davė siekiamą galutinį rezultatą.

Kadangi Suomijos sėkmė, mažinant savo kalėjimų populiaciją, priklausė nuo unikalių sąlygų, tad nėra garantijų, jog dabartinė tendencija išsilaikys. Pastaraisiais metais kalinių skaičius ėmė didėti.

Atrodo, jog šis Tørnuddo susirūpinimas turi pagrindo. Yra įdomių Suomijos ir Olandijos analogijų. Abiem atvejais kalėjimų populiaciją savo pastangomis sumažino valdantysis elitas. Tačiau tokia valdžia yra lengvai pažeidžiama. Be to, ant Suomijos neseniai užplaukė juodi debesys. Subyrėjusi Sovietų Sąjunga Suomijos ekonomikai sudavė skaudų smūgį. Esant šiai situacijai tikėtina, kad jos kalėjimų populiacija vėl ims didėti. Kovojusieji dėl jos mažėjimo veikė visiško užimtumo ir ekonomikos augimo sąlygomis. Jų iškovojimų tvarumą parodys situacija, kai šių idėjų įgyvendintojai paliks savo postus, o šalies ekonominės sąlygos pablogės. Būtent tokia situacija klostosi dabar.

4.4 Globos valstybė: ant ribos

Senose globos valstybėse (*welfare states*) susiklostė nestabilios pusiausvyros padėtis. Labiausiai krizėms atsparios veikiausiai yra nedidelės šalys su homogeniška gyventojų sandara, turinčios palyginti stabilią ekonomiką bei senas globos valstybės tradicijas. Materialinė gerovė skatina toleranciją, tradicija perskirstymą daro mažiau skausmingą, o gyventojų homogeniškumas verčia be paramos nepalikti vargo ištiktų žmonių. Jeigu visuomenė pripažįsta bent keletą skirtingų gyvenimo tikslų ir bent šiek tiek gerbia 'neturtingą, bet dorą' arba vertina ne vien efektyvumą, bet ir dosnumą, ji padeda stabilizuoti ir nestabilią situaciją.

Tačiau ir nedidelės homogeniškos šalys dabar patiria sunkumų. Vis daugiau pinigų joms tenka skirti socialinei rūpybai. 4.4–1 lentelėje šią raidą rodo Norvegijos pavyzdys 1970–1990 metais. Amžiaus grupėje nuo 16 iki 49 metų žmonių, gaunančių invalidumo pensiją, padaugėjo nuo 26 400 iki 63 800. Tai nereiškia, jog žmonės pasidarė labiau ligoti, veikiau tai reiškia, kad padidėjo poreikis būti kva-

4.4–1 lentelė. Socialinės rūpybos problemos

Amžius 16 – 49	1970	1975	1980	1985	1988	1990
Neįgalieji pensininkai	26 400	30 400	34 400	44100	55 300	63 800
Socialinės paramos gavėjai	21 500	33 200	45 900	87 500	21 800	141 000
Bedarbiai	20 000	34 000	30 000	48 000	62 000	99 000

Iš Breivik (1991)

lifikuojamam neįgaliuoju ir gauti teisę į socialinę paramą. Dar daugiau žmonių pradėjo gauti įvairią kitą socialinę paramą; jų skaičius padidėjo nuo 25 000 iki 141 000. Iš jų 10–15% gauna ir invalidumo pensijas. Per tą patį laikotarpį tos amžiaus grupės užregistruotų bedarbių skaičius nuo 20 000 išaugo iki 99 000. Tai yra konkrečios problemos. Tačiau jas dar labiau apsunkina tas faktas, jog globos valstybė susiduria su visais tais organizaciniais principais, kuriuos jai primeta industrializacijos plėtra. Ekonominis augimas daugiausia vyksta centruose, darbo pasidalijimas tampa būtinybe, o draudimo kompanijos vis labiau atstoja žmonių tarpusavio paramą, ir vis daugiau reikšmės įgyja beasmeniai santykiai. Šiuos pokyčius lydi daugėjantys registruoti nusikaltimai. Matyt, jų poveikyje mažėja registruotų nusikaltimų garbei ir orumui.

Šioje naujoje situacijoje net labiausiai įsitvirtinusioms globos valstybėms kyla pagunda imti rūpintis savimi arba socialinės rūpybos tarnybomis, o ne tais, kuriems tos rūpybos reikia.

Jau yra pastatyta keletas gynybos linijų. Viena iš jų yra pačios socialinės rūpybos sistemoje. Kartais socialiniai darbuotojai stengiasi išlaikyti kuo didesnę distanciją tarp savęs ir potencialių socialinės paramos gavėjų. Kai kurie municipalinių socialinės rūpybos centrų darbuotojai akivaizdžiai ginasi nuo savo klientų: centrai turi tik kelias priėmimo dienas per savaitę, o ir tomis dienomis klientus jie priima tik keletą valandų rytais, tad žmonės nuo 5 valandos ryto turi rikiuotis eilėse priėmimui. Į telefono skambučius neatsakinėjama; privati apsauga patruliuoja įėjimą; socialiniai darbuotojai, pajutę grėsmę, kvie-

čia policiją, kuri išties labai tikėtina jų svetimumo savo klientams sąlygomis. Ir vis dėlto šio pobūdžio gynyba yra veikiau išimtis negu taisyklė.

Kita gynybos linija – potencialius ramybės drumstėjus atskirti nuo normalių žmonių ir juos segreguoti atskirose teritorijose. Turbūt ryškiausias šios strategijos pavyzdys netrukus atsiras Švedijoje, Ørebro mieste, kur nuo seno egzistuoja netvarkingų ir triukšmingų gyventojų daugiabučiuose namuose problema. Ką daryti, kad šie triukšmadariai netrikdytų normalių žmonių gyvenimo? Municipalinė valdžia rado sprendimą. Didžiausias Švedijos laikraštis, *Dagens Nyheter*, 1991 m. rugsėjo 28 d. aprašė tokią istoriją:

> Ørebro mieste rengiamas projektas sukurti atskiras gyvenamąsias erdves triukšmingiausiems ir labiausiai nuo triukšmo kenčiantiems daugiabučių namų gyventojams. Ugniai atsparios grindys, sienos ir lubos, plieninės išorės durys, o kitos durys sustiprintos taip, kad atlaikytų spyrį batuota koja; aukštai iškelti nedideli langai.
>
> ...
>
> Municipalitetas prie šio projekto dirbo beveik trejus metus. Pareigūnai šią sistemą vadina sustiprinto saugumo gyvenamaisiais namais, o kritikai juos vadina plieniniais bunkeriais.
>
> ...
>
> Grindys turi atlaikyti numestos neužgesintos nuorūkos visam namui keliamą pavojų. Durys turi atlaikyti užpuolimą. Kai kurie gyventojai dažnai prisikviečia agresyvių svečių. Turi būti garantuota, kad niekam negrės pavojus, ir jo lauko durys nebus sukapotos kirviu kaip bausmė už neapmokėtą vakarykščią svaigalų sąskaitą, – sako Torgny Larssonas, padalinio, kovojančio su suaugusiais pažeidėjas, socialinis darbuotojas.
>
> ...
>
> Prieš dešimtį metų tai būtų visiškai neįmanomas dalykas, ir kiltų protestų dėl kuriamų socialinių getų, – sako jis. Žinoma, negalime atmesti visų solidarumo principų. Tačiau tam yra ribos. Man nepriimtina tai, kai ramybės drumstėjui leidžiama, solidarumo vardan, apkartinti gyvenimą visiems padoriems namo gyventojams.

Šio tipo namai globos valstybėje yra tarsi kalėjimai. Žinoma, yra ir skirtumų. Ørebro miesto gyventojai, jeigu jiems pavyktų pasislėpti nuo municipaliteto pareigūnų ir policijos akių, vis dar turėtų laisvę miegoti po tiltais, o ne municipaliniuose plieno narvuose.

Papildomų problemų kelia vadinamasis 'deinstitucionalizavimo' sąjūdis. Ateityje jis padidins kalinių populiaciją visose šiose globos vals-

tybėse. Čia, kaip ir kitur, reiškiasi 'normalizavimo' tendencija. Naikinamos psichiatrinės bei specialiųjų mokyklų institucijos. Keliami „grįžimo prie normalumo" šūkiai. Visa tai gali turėti porą padarinių. Kai kurie silpnesnės psichikos žmonės, nesusidorojantys su savo aplinka, gali atsidurti kalėjimuose. Svarbus ir kitas aspektas. Deinstitucionalizavimas nereiškia, kad institucijos išnyksta. Jos išlieka – tik tuščios, išlieka ir jų buvęs personalas, tik tuščiomis rankomis. Tai sukelia problemą ir pagundą. Kai kurie iš jų pastatų nesunkiai gali būti paverčiami kalėjimais, o jų personalas – kalėjimo prižiūrėtojais. Kaip tik dabar Norvegijoje vyksta kova dėl vietos naujam, vadinamajam „sveikatos kalėjimui", skirtam „ypač antisocialiems kaliniams".[13] Šie nėra laikomi nepakaltinamais, tačiau tokiais antisocialiais, kad jų priežiūrai reikia kvalifikuotų ekspertų. Tokių ekspertų nėra daug. Jie gyvena dideliuose miestuose šalies Pietuose. O tuščių pastatų ir be darbo likusių specialistų yra Vakarų pakrantėje. Nauja apgyvendinimo vieta jau paruošta. Situacija faktiškai iliustruoja Foucaulto (1967) aiškinimą to, kaip viduramžių laikų raupsuotųjų namai buvo paversti pamišėlių gydyklomis.

Net bendrojo lavinimo sistema jau norėtų teikti kalinimo paslaugas. Kai kurioms švietimo sistemos grandims trūksta mokinių. Tai ypač pasakytina apie kai kurias „liaudies vidurines mokyklas", daugiausia esančias kaimo vietovėse. Norvegijoje vienai iš jų vadovauja DNT, atšaka Gerųjų tamplierių – organizacijos, kur narystė grindžiama visiška alkoholio abstinencija, ir vis daugiau potencialių mokinių nebenori lankyti tos mokyklos, tad likusieji abstinentai dabar visą mokyklą siūlo nuomoti arba pirkti Teisingumo ministerijai ir įrengti joje „atvirą kalėjimą". Laikydamiesi savo tradicijos jie nori, kad tai būtų specializuotas kalėjimas girtiems vairuotojams ir todėl siūlo, kad:

> Teisingumo ministerija išnuomotų patalpas ir leistų DNT jį tvarkyti pagal griežtas taisykles ir prižiūrint kalėjimų inspekcijai.
>
> ...
>
> Mes atsakome už tuos, kurie čia dabar dirba, ir garantuojame, kad jie yra pareigingi ir geri darbuotojai.

[13] *Dagbladet*, Nov. 11 and Nov. 15, 1991

> DNT yra humanitarinė organizacija. Jau 130 metų mes skleidžiame informaciją apie svaigalų, ypač alkoholio, pavojus. Mes atstovaujame ne privatiems pelno interesams, o tik siekiame suteikti naudingą ir prasmingą paslaugą visuomenei.
>
> ...
>
> Kai kurie DNT nariai nepritaria tam, kad ši vieta *(Sunny Hill)* būtų vadinama „kalėjimu". Mes tikime atvirais kalėjimais... Todėl siūlome šią vietą pavadinti: *Sunny Hill – atpirkimo ir studijų centru.*
>
> Mūsų šūkis – Prasmingas atpirkimas!

Skandinavija neturi nei privačių kalėjimų, nei verslininkų, norinčių jų įsigyti. Tačiau nutrūkus švietimo arba rūpybos įstaigos finansavimui, senieji švietimo bei rūpybos instrumentai išliks ir galės būti panaudoti kitiems tikslams. Rūpybos ar idealistinių humanitarinių organizacijų likučiai tampa savotiška funkcine alternatyva tiesioginiam kapitalistinių interesų spaudimui, kurį aptarsime 7 skyriuje. Tarptautinei įtampai sumažėjus ištuštės karinės stovyklos ir siūlysis naujai jas panaudoti. Ir karo pramonė, ypač elektroninė, uoliai ieškos naujų savo pritaikymo sričių.

4.5 Ar tai išliks?

Žemam šių archetipinių globos valstybių baudėjiškumo lygiui pavojų kelia keletas veiksnių. Kai kurie jų yra bendro pobūdžio. Jie sietini su industrializacijos, darbo rinkos raidos bei tarptautinių konfliktų padariniais. Juos svarstysime tolesniuose skyriuose. Tačiau kiti yra tiesiogiai sietini su pokyčiais, vykstančiais baudžiamosios teisės institucijose. Šiuos veiksnius aptarsime dabar.

Pirmiausia reikia pabrėžti, jog iškilo grėsmė moralinei vienybei tų, kurie šiose šalyse atsako už vykdomą baudžiamąją politiką. 1968 metai bei studentų maištai reiškė tam tikrą demokratizavimą. Dėl jų buvo atkreiptas dėmesys į kai kurių silpnų ir pažeidžiamų grupių teises. Tačiau kartu demokratizavimas reiškė didėjantį spaudimą iš apačios į visus baudžiamosios teisės institucijų lygmenis. Tų institucijų tarnautojai kuria savo profesines sąjungas ir lobistines grupes, kad galėtų daryti įtaką politinei valdžiai. Norvegijoje kalėjimų tarnautojai užblokavo dviviečių kamerų kūrimo pastangas, tačiau jie griebiasi lobizmo ir

reikalauja daugiau kalėjimų. Policijos organizacijos taip pat siekia ekspansijos. Prieš šimtą metų jos buvo nebylūs politikų įrankiai. Sąlygos šia prasme ir pagerėjo, ir pablogėjo.

Internacionalizavimas yra dar vienas veiksnys, veikiantis prieš bausmių nuosaikumą. Ir senais laikais būta aktyvių kosmopolitikų. Lombrosas ir Ferris iš Italijos, o vėliau Lisztas iš Vokietijos buvo gerai žinomos figūros nordiškųjų šalių debatuose. Kaip dokumentais parodė Naucke'as (1982) ir Radzinowiczius (1991b), Tarptautinės kriminalinės policijos asociacijos deklaruojami tikslai, ypač Lizto idėjos, turėjo savyje gemalą to, kas Vokietijoje prasidėjo po 1933 metų. Šių idėjų poveikis Skandinavijai nėra aiškus. Kalėjimų ir kalinių skaičiaus mažėjimo tendencija nutrūksta amžių sandūroje. Tai galėjo įvykti ir be užsienio įtakos. Tačiau vienas iš tarptautinių kontaktų padarinių buvo tai, kad atsirado keletas vadinamųjų 'specialiųjų priemonių' – priverstinio gydymo, mokymo arba ilgalaikio internavimo asmenų, laikomų nepataisomais. Reikėjo beveik šimtmečio, kad būtų atsikratyta daugumos šių priemonių.

Šiandieną internacionalizavimas leidžiasi žemyn – prie kalėjimų darbo praktikų ir policijos. Šie praktikai vis daugiau orientuojasi į savo kolegas užsienyje, atranda sektinų pavyzdžių didelėse 'kietos' baudžiamosios praktikos šalyse, gauna informacijos apie tai, koks yra 'realusis' pasaulis, tad lengviau gali atmesti 'teoretikų' kritiką; šie, jų įsitikinimu, gyvena 'nerealų' gyvenimą dramblio kaulo bokštuose.

Dar vienas veiksnys, griaunantis vertybes, nuo kurių priklauso žemas kalinimo rodiklių lygis, tai vadybinės ideologijos įsivyravimas valstybinės administracijos srityje. Senasis administracinis personalas save suvokė kaip viešuosius tarnautojus, privalančius vadovautis sudėtinga taisyklių visuma. Dažnai jie karikatūriškai vaizduojami apsikrovę krūvomis dokumentų, lėtai judantys, tačiau patikimi. Įsivyraujant vadybinei orientacijai vis svarbesni darosi supaprastinti konkrečių rezultatų ir efektyvumo siekiai. Daugybė žmonių „skausmo eilėse" kai kurių sluoksnių interpretuojama kaip akivaizdus neefektyvumo ženklas. Be to, Skandinavijos biurokratijoje jau pastebima tai, ką Feeley (1991b) vadina 'naująja penologija' su jos būdingu polinkiu manipuliuoti agregatinėmis populiacijomis. Iš viršaus, universitetų administracija reika-

lauja planavimo, efektyvumo, ataskaitų apie pasiektus rezultatus. Studentai (iš apačios) reikalauja reikalingų žinių, kurių iš jų pareikalaus jų būsimieji darbdaviai – valstybiniai bei verslo vadybininkai. Vadinasi, senieji universitetiniai kritinio mąstymo standartai vis labiau nustumiami į šalį. Studentams vis labiau rūpi atsakymai, kaip spręsti administravimo problemas, o ne kritiniai klausimai, tik apsunkinantys administravimo užduočių vykdymą. Todėl mažėja kritinės abejonės moralinė galia.

Ateitis neaiški. Galbūt šalys su mažiausia kalinių populiacija pamažu susilygins su daugeliui pramoninių šalių būdingu vidutiniu lygiu. Daug kas priklauso nuo bendrų viso pramoninio pasaulio tendencijų.

5 skyrius

PAVOJINGŲ KLASIŲ KONTROLĖ

Vieta: Didelis pramoninis miestas kažkur Europoje

Laikas: Rugsėjis, maloni, saulėta, ne šilta, bet ir nešalta diena, idealiai tinkanti patinginiauti. Tuo ir užsiima daugybė žmonių – leidžia laiką ne kavinėse ar baruose, bet aikštėse, prieigose prie automobilių stovėjimo aikštelių arba būriuojasi kai kuriose tuščiose laukymėse, kur seni namai jau nugriauti, tačiau naujų dar nepastatyta.

Spalva: Pilka. Šviečia saulė, tačiau ji nėra reali. Žmonės pilki. Namai pilki. Visur dulkės, šiukšlės – visiškas apsileidimas.

Dauguma šių slampinėjančių žmonių buvo bedarbiai. Todėl jie čia ir būriavosi.

Atvykęs iš tos saugios žemyno dalies, kurios nedarbas dar nebuvo palietęs (tai buvo prieš keliolika metų), turėjau tramdyti savo instinktyvų norą – nupirkti 1000 didelių šluotų ir organizuoti aplinkos valymo bei tvarkymo šventę. Viena šluota vienam vyrui, ir nušluotume visas tas dulkes, šiukšles, purvą ir pilkumą.

Tačiau žinojau, kad tas mano noras naivus, todėl nieko ir nedariau. Žinojau, kad nedarbas neturi jokio ryšio su darytinų darbų stygiumi. Nedarbas nereiškia darbų stygiaus, jis reiškia apmokamų darbų stygių. Nedarbas yra organizacinė problema, turinti rimtų socialinių padarinių. Tai problema, kaip paskirstyti įėjimo bilietus į tai, kas šiose kultūrose laikoma esminiu visuomeninės narystės simboliu. Tai sugebėjimo įsigyti bilietą arba solidarumo dalijantis bilietais problema.

Konkurenciją dėl apmokamo darbo švelnina keletas mechanizmų. Atidėtas įsitraukimas į darbo rinką, kurį pirmiausia lemia privalomas švietimas, jaunimą leidžia teisėtai laikyti vartotojų vaidmenyje. Idėjos apie mokymąsi visą gyvenimą taip pat atitraukia žmones nuo konkurencijos dėl apmokamo darbo. Ankstyvas pasitraukimas į pensiją pasinaudojant aptakiais 'blogos sveikatos' kriterijais yra dar vienas garbingas pasitraukimo iš darbo rinkos būdas. Visi šie mechanizmai gali teikti lėšų vartojimui ir tiesiogiai nekonfliktuoti su principu, jog vartojimas turi būti gamybos rezultatas.

5.1 Pertekliniai gyventojai

'Neužimtų rankų' problema kyla nuo pat pirmųjų industrializacijos etapų. Visi slankiojantieji be darbo kėlė bent du pavojus: kaip potencialūs neramumų kurstytojai ir kaip disonanso liudijimas tarp šio priverstinio nedarbo ir oficialiai propaguojamos darbštumo moralės. Bedarbius galima įtarti mėgavimusi savo likimu. Abiejų problemų sprendimą siūlė 'darbo namai', tačiau tas sprendimas buvo tik laikinas; valstybės buvo neturtingos; darbo namai turėjo būti steigiami privataus kapitalo, o didesnis pelnas buvo kitose investavimo srityse. Europoje šią įtampą švelnino emigracija į Ameriką. Darbo namai buvo panaikinti. Galiausiai, kalbant visai ciniškai, du pasauliniai karai taip pat suteikė atokvėpio periodų.

Tačiau svarbiausia problema neišnyko. Priešingai, naujos kategorijos gyventojų reikalauja priėjimo prie to, kas laikoma visaverčiu gyvenimu. Moterys grįžta į apmokamo darbo rinką, ten, kur jos buvo industrializacijos pradžioje. Jeigu 1992 metais apmokamo darbo ieškotų tiek pat gyventojų, kiek jų buvo 1965-aisiais, tokiose šalyse kaip Danija arba Norvegija nebūtų nedarbo. Moterų teisių pripažinimas tokioje santvarkoje kaip mūsų, komplikuoja žemesnių klasių vyrų gyvenimą.

Prie to dar prisideda dabartiniai Rytų Europos procesai. Nepaisant jų senojo režimo trūkumų, jie vis dėlto turėjo jėgų pasipriešinti nedarbui. Senojo režimo sąlygomis apmokamo darbo visiems galintiems dirbti garantavimas buvo laikomas esmine valstybės pareiga. Veikiausiai tai buvo nepagrįsta idėja. Visi girdėjome pasakojimų apie išpūstus Rytų įmonių ir įstaigų etatus. Tačiau toji tvarka vis dėlto užkirto kelią

nedarbui. Ji garantavo teisę dalytis viena iš svarbiausių žmogiškojo orumo palaikymo priemonių. Neekonomiška, neefektyvi ir paprastai korumpuota, bet vis dėlto garantija; dalyvavimas darbo procese buvo atviras visiems.

Šiai sistemai žlugus Rytų Europai dabar iškyla Vakarų problemos. Kartu įsivyrauja radikaliausios Vakarų doktrinos apie laisvos konkurencijos privalumus ir rinkos laisvę. Atrodo, kad nėra jokios alternatyvos. Rytuose darbu buvo dalijamasi. Sistema nepasitvirtino. Dalijimasis darbu gali būti pavojingas, ir liekame su pertekliniais gyventojais, tais, kurie atsiduria už gamybos proceso ribų. Iškyla klasikinė problema: kaip kontroliuoti šią pavojingą klasę? Kaip kontroliuoti tuos, kurių nekontroliuoja bendradarbiai ir kurie gali jaustis neteisingai nustumti nuo svarbios ir orumą teikiančios gamybinės veiklos? Kaip kontroliuoti tuos, kurie, be to, turi tenkintis kur kas blogesnėmis materialinėmis gyvenimo sąlygomis nei tie, kurie turi normalų darbą?

5.2 Akcijos į gyvenimą

Tais laikais, kai buvo tikima, jog Dievo akis mato viską, moralės sistema numatė atlygį už gerą elgesį. Gyvenimas nesibaigia mirtimi – po jos dar gali laukti malonė arba bausmė. Gali būti svarbu net gyvenimo būdas.

> Palaiminti turintys vargdienio dvasią: jų yra Dangaus karalystė (Mt 5, 3).

Kai kuriuose vertimuose tai išreiškiama net stipriau:

> Palaiminti vargdieniai: jų yra Dangaus karalystė.

Teologai nesutaria dėl tikslaus vertimo. Pirmasis šiuo metu yra oficialusis. Tačiau antrasis yra kur kas efektyvesnis, jei kalbame apie socialinę kontrolę. Šioje interpretacijoje visi vargdieniai galiausiai gauna savo atlygį. Tokia visuomenė su savo pertekliniais gyventojais neturi didelių problemų. Jie – neturingieji ir sąžiningieji – gali palaukti.

Tačiau mūsų visuomenė nėra tokia. Mūsų visuomenėje skelbiama daug šūkių apie lygybę šiame gyvenime, ir kyla nepasitenkinimas paaiškėjus, jog šie šūkiai ir tėra tik šūkiai. Todėl mums tenka griebtis kitokių kontrolės formų.

Pagrindinė socialinės kontrolės tezė skelbia, jog sunkiausia valdyti tuos, kurie turi labai daug, ir tuos, kurie turi labai mažai. Pirmieji – galingi, o antrieji neturi ko prarasti. Jie neturi jokių akcijų gyvenime: jokios nuosavybės, galbūt net jokių socialinių ryšių, tad ir jokios garbės. Apie tai kalba Jongmanas (1991) savo *Ryšių teorijoje*. Jongmanas pateikia įdomių faktų apie Groningeną, miestą Olandijoje. Aukštas nedarbo lygis ten buvo trisdešimtaisiais, bet padėtis kartojasi ir dabar. Abiem periodais policijos darbo krūvis padidėjo. Abiejų periodų tyrinėtojai teigia, jog nedarbas tam turėjo didžiausios – ir didėjančios įtakos. Kaip atrodo, vyksta nelygybės teisėtumo erozija. Periodais, kai užimtumas didžiausias, tie nedaugelis, kurie neturi apmokamo darbo, paprastai laiko save (ir yra laikomi kitų) nevykėliais. Neturintis darbo pats dėl to yra kaltas. Tačiau esant masiniam nedarbui kaltės jausmas išnyksta.[14] Tampa natūralu nedarbą traktuoti kaip visuomenės darinį ir dėl jo kaltinti visuomenę. Jockas Youngas (1989, p. 154) pateikia įtaigią senosios skurdo sampratos kritiką:

> Socialdemokratinis šeštojo dešimtmečio konsensusas dėl to, kad geresnės gyvenimo sąlygos sumažins nusikaltimų skaičių, rėmėsi klaidingu įsitikinimu, jog svarbiausia – sumažinti absoliutų skurdą. Tačiau nusikalstamumą skatina ne absoliutus, o tik santykinis skurdas (Lea and Young, 1984).

Nusikaltimų lygį lemia ne absoliutus gerovės lygis, o įsitikinimas, jog ištekliai paskirstomi neteisingai.

Toliau Youngas dėsto nusikaltimų prevencijos priemonių siūlymus, skambančius kaip sąrašas tų priemonių, kurių pastaraisiais metais *nesiėmė* šiuolaikinės globos valstybės:

> Norėdami sumažinti nusikaltimų skaičių, turime sumažinti santykinę materialinę nelygybę ir garantuoti, kad kiekvienam būtų parūpintas teisingai atlyginamas darbas, padorus būstas, kurio žmogui nereikėtų gėdytis, ir visiems būtų prieinamos laisvalaikio leidimo priemonės, kartu užtikrinant, kad policija paisytų teisės ir vienodai traktuotų ir darbininkų, ir viduriniąją klasę, ir baltuosius, ir juodaodžius.

Balvigas (1990, p. 25) kaip pagrindinę problemą pabrėžia nereikalingumo pojūtį. Tačiau šiuolaikinė raida liudija, jog nėra pagrindo ti-

[14] Tas pat pasakytina apie JAV; žr. apžvalginį Freemano (1983) straipsnį.

kėtis, kad globos valstybė šią problemą išspręs visiems parūpindama darbo. Visuomenė pamažu keičiasi ir pereina nuo vadovavimosi bendru – kolektyviniu – racionalumu prie individualistinio racionalumo.

5.3 Narkotikų kontrolė kaip klasių kontrolė

Policijai, kaip ir daugumai kitų žmonių, situacija neteikia lengvų sprendimų. Daugelyje pramoninių šalių sparčiai auga kreipimųsi į policiją skaičius. Kai kas tą skaičių laiko nusikaltimų skaičiumi, kiti jį laiko tik skundų skaičiumi. Kiekvienu atveju už to skaičiaus slypi veiksmai – nuo trukdymo iki kankinimų, nuo kurių žmonės nepajėgūs apsiginti kitaip kaip tik kreipdamiesi į policiją. Tačiau policija nedaug kuo jiems gali padėti. Gėrybių, kurias galima pavogti, kiekis nuolat auga. Yra tiek daug, ką galima išsinešti, tiek daug, ką galima išgerti. Dieną darbo metu gyvenamuosiuose miestų rajonuose yra per mažai žmonių, o vakarais pasilinksminimų vietose – per daug. Žmonės nepažįsta vieni kitų. Policija neturi jokių magiškų priemonių, išskyrus sunkiausius smurtinius nusikaltimus, kai mobilizuojamos visos jos pajėgos. Tokioje visuomenėje ji gali išspręsti ne ką daugiau problemų nei jų išsisprendžia savaime. Anot Philippe'o Roberto (1989, p. 109–110), tai liudija Valstybės hegemonijos krizę:

> Kadangi nukentėjusysis paprastai negali rasti pažeidėjo, jam tik lieka rašyti skundą. Kreipimasis į baudžiamojo teisingumo sistemą jau nėra vienas iš platesnės strategijos elementų; jis tapo automatiniu procesu, neturinčiu alternatyvos.
>
> ... policijos veikloje vis mažiau entuziazmo, nes daugelio skundų įtariamasis nėra žinomas, vadinasi, jog maža šansų, kad policijai pavyks problemą išspręsti.

Būtent šioje situacijoje atsirado 'kova su narkotikais' ir suteikė alternatyvių galimybių kontroliuoti pavojingąjį visuomenės elementą. Skubu pridurti, kad čia nesiremiu jokia konspiracijos teorija. Yra keletas racionalių argumentų, kuriais grindžiamas noras kontroliuoti narkotikų įvežimą bei vartojimą, net jeigu tam naudojamos priemonės gali būti ginčytinos. Kad kova su narkotikais suteikia galimybę kontroliuoti pavojingas klases, dar nediskredituoja nei pirminių jos moty-

vų, nei pagrindinių kovos su narkotikais aktorių. Padariniai skiriasi nuo ketinimų.

Atlyginimas, gaunamas už nieko nedarymą, nesiderina su mūsų įprastąja darbo etika. Kodėl samdytis nemaloniam darbui, jeigu nedarbo pašalpos savo dydžiu beveik siekia mažiausius atlyginimus? Dvigubai provokuoja padėtis, kai tie, kuriems mokama už nieko neveikimą, tuos pinigus naudoja netikusiems tikslams, ypač tam, kas laikoma nusikalstamais hedonistiniais tikslais? Pirma, jie gauna pinigų jų neuždirbę. Antra, jie be jokių pastangų gauna nelegalių malonumų.

Be to, turėjo reikšmės ir globos valstybės kūrėjų neigiamas požiūris į narkotikus. Prieš prasidedant kovai su narkotikais, Skandinavijoje visi buvome įtikėję, jog esame pasiekę visus savo tikslus. Turėjome visišką užimtumą, nemokamą švietimą, nemokamą medicininį aptarnavimą, ir visi tikėjome tolesne pažanga. Tačiau tada pasirodė narkotikai ir hipiai, niekinantys kai kuriuos mūsų gerovės vaisius. Po hipių atsirado įvairių kitokių autsaiderių. Buvo galimi du reiškinio paaiškinimai. Galbūt globos valstybės sistemoje dar išliko kokių nors trūkumų? Galbūt industrializavimas, net globos valstybės sąlygomis, kai kuriems žmonėms reiškia vienokią ar kitokią netektį. Galbūt sistemoje išliko senų neteisingumo elementų, o autsaideriai tėra naujo pavidalo senieji skriaudžiamieji? Alternatyvus paaiškinimas buvo tai, kad kalti narkotikai. Narkotikai kelia didžiausią pavojų, nes žlugdo žmones net tobuliausiose globėjiškose visuomenėse.

Nesunku suprasti, kuris paaiškinimas parankesnis globos valstybės kūrėjams. Narkotikams buvo paskelbtas karas. Toks karas neprieštaravo globos valstybės idėjai, veikiau jis buvo jos vedinys. Vienas iš globos valstybės elementų yra rūpinimasis žmonėmis, rūpinimasis net prieš jų pačių valią, kai jie saugomi nuo gyvenimo pavojų. Tačiau toks rūpinimasis nesunkiai gali virsti prievartiniu besispyriojančių pacientų gydymu bei baudžiamosiomis priemonėmis tiems, kurie laikomi pavojingais likusiai visuomenei.

Keletoje Skandinavijos šalių kova su narkotikais dera ir prie senesnės blaivybės tradicijos. Tačiau kova su alkoholiniais svaigalais buvo pralaimėta. Tai buvo papildoma paskata griebtis ryžtingų veiksmų prieš kitas svaiginimosi priemones. Tačiau šiuo požiūriu Norvegija ir Olandija pasuko skirtingais keliais. Olandija, kur požiūris į alkoholį buvo

visai kitoks nei Norvegijoje, tik ribotai įsitraukė į karą su narkotikais ir tuo sukėlė didžiausią kitų to karo karvedžių Europoje susierzinimą.

Novegija į jį įsitraukė ir tapo viena iš ryžtingiausių kovotojų su narkotikais. Buvo griebtasi kraštutinių baudžiamųjų priemonių. Iki 1964 metų didžiausia bausmė narkotikų bylose buvo 6 mėnesiai kalėjimo. Po 1964 metų ji jau galėjo siekti 2 metus, o tuo metu tai buvo laikoma labai griežta bausme. Vėliau ši raida ėmė spartėti: 1968 metais maksimumas galėjo būti 6 metai, 1972 – 10, 1981 – 15 ir 1984 metais pasiekė 21 metus kalėjimo, t.y. maksimalų galimą bausmės dydį Norvegijoje.

Karai kartais duoda nenumatytos naudos ir užkrauna nenumatytų kaštų. Bendrieji karo su narkotikais kaštai buvo tai, kad žmonės patikėjo lengviausiu sprendimu: jei tik nebūtų narkotikų, socialinės sąlygos būtų kur kas geresnės. Jeigu skurdas aiškinamas kaip narkotikų padarinys, tai nėra reikalo gilintis į galimus globos valstybės trūkumus. Papildomi kaštai buvo tai, kad mažiau dėmesio pradėta skirti alkoholizmo problemoms. Karo su narkotikais šešėlyje girtavimas įgijo drastiškesnių formų.

Netikėtoji nauda, požiūriu tų, kurie toliau nurodomus faktus traktuoja kaip naudą, buvo kitokio pobūdžio. Karas su narkotikais iš esmės virto atkartojimu procesų, Amerikoje vykusių prohibicijos laikais (Gusfield, 1963). Tuometinis kryžiaus žygis prieš alkoholį kartu buvo ir žygis prieš naujus pretendentus į moralės hegemoniją Jungtinėse Valstijose. Visose pramoninėse visuomenėse karas prieš narkotikus virto karu, kuriam vykstant faktiškai valstybė stiprino savo kontrolę potencialiai pavojingoms klasėms. Jų gyvenimo būdas nėra tik iššaukiantis, kaip jį apibūdina Gusfieldas, jis yra nusikalstamas. Hedonizmas ne tik smerkiamas, ne tik mėginama išsiaiškinti sistemos trūkumų priežastis, bet ir labai konkrečiai – didelis nedirbančių gyventojų segmentas sodinamas už tvirtų grotų. Stebėtinai spartus kalėjimų populiacijos augimas JAV didele dalimi paaiškinamas kaip griežtesnių įstatymų prieš nelegalius narkotikus padarinys. Perpildyti Europos kalėjimai taip pat yra to paties karo prieš narkotikus padarinys.

Šios raidos padarinius Norvegijoje nušviečia 5.3–1 lentelė. Joje paprasčiausiai (nors praktiškai tai padaryti buvo nelengva) apskaičiavau, kiek kalėjimo metų teisėjai atseikėdavo kiekvienais metais, pradedant 1979-aisiais. Kaip matome, kalinimo metų kiekis per šį dešimtmetį be-

veik padvigubėjo – nuo 1620 iki 3022. Kitoje grafoje parodyta, kokią jų dalį sudaro kalinimas už narkotikus. Matome, jog čia tas kiekis padidėjo nuo 219 iki 789 metų, t.y. per dešimtmetį išaugo beveik keturgubai. Paskutinėje grafoje matome, jog kalinimo už narkotikus dalis visame kalinimo 'biudžete' augo iki 1983 metų. Dabar ketvirtadalis visų kalėjimo metų tenka kalinimui už narkotikus.

5.3–1 lentelė. Kalinimo metų kiekis, kasmet Norvegijos teismų skirtas 1979–1990 m.

Metai	Iš viso	Narkotikai	Narkotikai (proc. nuo visų)
1979	1620	219	14
1980	1630	245	15
1981	1792	326	18
1982	2073	388	19
1983	2619	650	25
1984	2843	684	24
1985	2522	592	24
1986	2337	458	20
1987	2586	683	26
1988	2688	756	29
1989	3022	832	28
1990	3199	789	24

Bendras įspūdis yra toks, kad bausmių didėjimas Norvegijoje per pastarąjį dešimtmetį (jų skaičius ir trukmė) paaiškinamas pirmiausia kaip kovos su narkotikais padarinys. Ypač ilgalaikės kalinimo bausmės daugiausia yra susijusios su narkotikų bylomis. Tai matyti net iš to, kaip pateikiama oficialioji statistika. Kadaise mūsų šalyje trejų metų kalėjimo nuosprendis buvo laikomas ypač griežtu. Taigi tokių nuosprendžių pasitaikydavo retai. Statistikoje tai atsispindėjo taip: kalinimo trukmės padalos joje buvo dienos ir mėnesiai. Tačiau vėliau, kai kalėjimas iš žmonių pradėjo atiminėti vis daugiau jų gyvenimo metų, Centrinis statistikos biuras įvedė paprastesnę, 1–3 metų rubrikaciją ir papildė ją sudėtingesne kategorija, apimančia retus, daugiau nei 3 metų, kalinimo atvejus. Statistikai to pakako iki 1986 metų. Perpildyta sudėtingesnioji kategorija tada buvo padalyta į 3–4, 5–6, 7–8, 9–10, 11–12, 13–14 ir į daugiau nei 15 metų rubrikas. Su narkotikais susiję nusikaltimai sudaro didesniąją 3–8 metų padalos bylų dalį.

Tačiau ne vien šiuo baudžiamuoju nusikaltimų kontrolės aspektu narkotikai atvėrė kelią griežtesnei sistemai. Narkotikai tapo svarbūs dar vienu aspektu. Tariamai pavojingas gyventojų elementas yra puolamas iš dviejų pusių. Kai kurie iš jų laikomi narkotikų prekeiviais, 'profesionalais', tačiau visi jie apibūdinami ir kaip pavojingi visuomeninei tvarkai, tad jiems taikytinos prievartinės priemonės.

Dabartinio ekonomikos nuosmukio metu piktnaudžiavimas narkotikais tampa ypač masinama dingstimi griebtis tam tikrų baudžiamųjų kontrolės priemonių. Dėl didėjančio nedarbo vis daugiau žmonių atsiduria lauke už durų. Skurdas vėl tampa pastebimas. Benamiai ir bedarbiai išeina į gatves. Jie šlitinėja visur: purvini, įžūlūs, provokuojantys savo nenaudingumu. Matome pasikartojant tai, kas vyko trisdešimtaisiais, tik dar ryškiau, nes nuo tada anksčiau buvę apleisti miestų centrai jau yra rekonstruoti. Lūšnynų šaltį ir tamsą pakeitė šildomi pasažai, vedantys į spalvingą prekybos rojų. Žinoma, benamiai ir bedarbiai taip pat patraukė į šias viešąsias vietas. Ir, žinoma, jie buvo sutikti piktų reikalavimų „susirasti sau vietą". Trisdešimtaisiais tokie reikalavimai buvo tenkinami šią kategoriją žmonių traktuojant kaip 'ligonius', kuriems reikia gydymo. Tam tikslui buvo sukurtas specialus kalėjimas, į kurį gydymo nuo alkoholizmo dingstimi ilgam būdavo uždaromi žmonės, girti sulaikyti gatvėse. Panaši sistema veikė ir Suomijoje bei Švedijoje. Septintąjį ir aštuntąjį dešimtmetį visa tai buvo panaikinta. Šiandien ši nepageidautinų individų kategorija vėl traktuojama kaip ligoniai ar bent jau kaip bevaliai, nepajėgiantys atsispirti narkotikams. Be to, šiai kategorijai dabar lengviau taikyti baudžiamąsias priemones. Ketvirtąjį dešimtmetį jų liga buvo siejama su alkoholiu – teisėta ir daugumos vartojama substancija. Galėjo būti baudžiama tik už piktnaudžiavimą alkoholiu, o ne už jo vartojimą. Šiandien visas narkotikų vartojimas yra nelegalus piktnaudžiavimas. Nelegalumas sukuria griežtą skiriamąją liniją tarp 'jų' ir 'mūsų'.

Pagrindą vis platesniam prievartinių priemonių naudojimui prieš narkomanus paruošė keletas kitų socialinių procesų:

Atotrūkis tarp klasių, net socialdemokratų valdomose globos valstybėse, akivaizdžiai didėja. Daugėja nepaprastai turtingų žmonių, o bendras gyventojų pragyvenimo lygis apskritai paėmus pamažu smunka. Dėl to viršūnės stengiasi laikytis atokiau nuo apačių. Ketvirtąjį de-

šimtmetį žmonės apačioje kartu buvo ir darbininkų klasės žemiausieji sluoksniai. Tačiau šiandieną jie jau netelpa į įprastą klasių struktūrą, tad galbūt vertėtų net keisti terminologiją ir vietoje 'klasės' vartoti 'kasta'. Dauguma sergančiųjų AIDS arba infekuotųjų priklauso narkomanų kategorijai. Tai yra gerai žinoma, ir tai kelia pasišlykštėjimą bei baimę. Šie žmonės pamažu virsta neliečiamųjų kasta. Viešuose debatuose net buvo keliama idėja, kad visiems apsikrėtusiems AIDS virusu ant kūno būtų ištatuiruojamas ženklas, bylojantis apie juos tiesą. Panašiai kadaise raupsuotiesiems būdavo pritvirtinami skambučiai, įspėjantys apie jų prisiartinimą. Socialinės kontrolės srityje retai atsiranda radikalių naujovių.[15]

Vis dėlto nėra visiškai tikslu sakyti, jog šie neliečiamieji nuo klasės perėjo prie kastos statuso. Jų padėtis yra blogesnė. Tradicinėse kastų visuomenėse žemiausių kastų nariams yra taikoma labai griežta diskriminacija. Jie verčiami laikytis atokiai nuo labiau privilegijuotų kastų narių. Tačiau toji diskriminacija vis dėlto turi ribas. Atlikdami būtinus, tačiau žeminamais laikomus darbus, žemiausių kastų nariai duoda naudos likusiai sistemai. Savo veikla grynosioms kastoms jie leidžia išlikti grynomis. O tai jiems teikia tam tikrą apsaugą. Narkomanai neduoda tokios naudos, tad ir neturi tokios apsaugos. Jų nauda tėra ta, kad jie demonstruoja nepageidautiną gyvenimo būdą ir teikia žaliavą kontrolės pramonei. Jie yra svetimi visuomenei ir kelia jos pasibjaurėjimą bei baimę, todėl yra itin pažeidžiamoje padėtyje.

Karas prieš narkotikus praktiškai atvėrė kelią karui prieš asmenis, suvokiamus kaip nenaudingiausią ir potencialiai pavojingiausią gyventojų dalį, prieš tuos, kuriuos Spitzeris (1977) vadina socialinėmis šiukšlėmis, nors faktiškai jie laikomi pavojingesniais už šiukšles. Savo egzistavimu jie liudija, jog ne viskas socialiniame audinyje yra taip, kaip turėtų būti, ir kartu jie yra potencialių neramumų šaltinis. Anot Spitzerio, kartu jie tampa ir šiukšlėmis, ir dinamitu. Vykstant karui prieš narkotikus, jie vis labiau atsiduria tarp žnyplių. Dėl kai kurių savo veiksmų jie traktuojami kaip rimti nusikaltėliai ir vadinami 'narkobiznio rykliais', ir jeigu tik įveža arba parduoda daugiau nei

[15] Diskusijos šiuo klausimu su Lill Sherdin man buvo ypač naudingos. Taip pat pasinaudojau jos daktaro disertacija (Sherdin 1990).

tam tikrą minimumą narkotikų, jie yra kišami į kalėjimus nepaprastai ilgiems periodams. Tačiau faktiškai dauguma taip baudžiamųjų patys yra narkotikų vartotojai, užimantys padėtį toli nuo visuomenės viršūnių (Bødal, 1982). Žinoma, yra didmenininkų, priklausančių viduriniajai arba aukštesniajai klasei (jų yra ir kalėjimuose), tačiau tai retos išimtys. Pastebima iniciatyvų (kitu žnyplių judesiu) imtis priverstinio jų gydymo. Šioje perspektyvoje praktiškai tie patys žmonės jau traktuojami kaip ligoniai. Šiais dviem žnyplių judesiais jie įvaromi į kampą.

5.4 Europos tvirtovė, Vakarų sparnas

Ši knyga rašoma vienu iš audringiausių laikotarpių visoje moderniosios Europos istorijoje. Man rašant griuvo Sovietų Sąjunga, nukrito geležinė uždanga. Šiauriniame mano šalies kraštelyje turime bendrą sieną su dabartine Rusija. Geležinei uždangai nukritus dabar susiduriame su nauja šios kaimynystės realybe.

Daug kas iš to, ką ten matome, mums nepatinka.

Ypač nemalonu taip aiškiai matyti skurdą. Gyvenantieji prie sienos stengiasi elgtis kaip geri kaimynai. Jie kviečiasi į svečius alkanus žmones, renka lėšas, kad galėtų nusiųsti jiems maisto. Tačiau valstybių lygmeniu visa tai atrodo kitaip. Rusija yra didelė; kas būtų, jeigu visi šie žmonės ar bent dalis jų sumanytų iškeliauti Vakarų kryptimi? Alkani mūsų kaimynai tikrai ištuštintų mūsų namus. Europos ekonominės bendrijos 1992 metais atliktų tyrimų duomenimis, 2,5 milijono suaugusių asmenų jau yra pasiryžę išvykti į Vakarus. Dar 10,5 milijono sakosi veikiausiai nuspręsią išvykti.[16]

Panaši problema klostosi šalyse, kurios žemėlapyje yra žemiau. Ta pati problema klostosi aplink visą Vakarų Europą. Esame alkanų kaimynų apsuptyje. Ir sprendimas yra aiškus: Stalino ir panašių į jį pastatyta siena turi būti atstatyta, o dabar ir pratęsta į pietus. Afrika taip pat alkana. Kaip ir Azija. Kyla Europos tvirtovė – Tvirtovė Europa, Vakarų sparnas.

[16] *Aftenposten*, 1992 sausis, p. 3.

Pamatai buvo padėti dar prieš subyrant Sovietų Sąjungai. Buvo žengti du žingsniai. Vieną iš jų simbolizuoja raidės TREVI. Tai yra Europos bendrijos vidaus ir užsienio ministrų tarpvalstybinis forumas. Jame stebėtojų teisėmis gali dalyvauti ir kai kurių kitų valstybių, tokių kaip JAV, Kanada, Marokas ir Skandinavijos šalys, atstovai. Santrumpa TREVI reiškia Terrorism, Radicalism, Extremism and Violence. Grupė buvo sukurta 1976 metais pirmiausia kovai su terorizmu, tačiau vėliau pirminis mandatas buvo išplėstas sukūrus specialias grupes 'Policijos bendradarbiavimas', 'Rimti nusikaltimai ir prekyba narkotikais' bei 'Vieningos Europos rinkos politinės ir saugumo implikacijos'.

Teisinį pagrindą šių grupių veiklai iš esmės suteikė *Schengeno susitarimas*. Schengenas – tai miestas Liuksembuge, kur ši šalis kartu su Prancūzija, Vakarų Vokietija, Belgija ir Olandija 1985 metais pasirašė susitarimą panaikinti tarpusavio sienų kontrolę. Susitarimas turėjo padėti pagrindą naujai šalių bendrijai. Po ilgų diskusijų ir kritikos dėl susitarimo detalių slaptumo išsami Konvencija buvo pasirašyta 1990 metų birželį. Čia prie Konvencijos prisijungė Italija, Ispanija ir Portugalija. Anot Abelo et al. (1991, p. 4):

> nors ji dar turi būti ratifikuota, jos nuostatos dėl policijos bendradarbiavimo ir keitimosi informacija teikia aiškų būsimosios raidos vaizdą.

O visa būsimoji raida yra skirta tvirtovės „Europa" gynybai.

Pirma, policija turės teisę laisvai kirsti valstybių sienas. Ji turės teisę nešioti savo ginklus, tačiau neturės teisės įžengti į privačias valdas.

Antra, bus sukurta jungtinė informacijos sistema. Iš Konvencijos 92 straipsnio:

> Schengeno informacijos sistema Susitarimo šalių nustatytoms tarnyboms automatizuotos paieškos būdu leis gauti visą informaciją apie asmenis bei objektus dėl sienų perėjimo, muitų bei kitokios kontrolės atskiroje šalyje...

Šiai kontrolei netrukus bus parūpinta naujų techninių priemonių. Iš naujo baudžiamosios teisės leidinio *Europe* (vol. 1, No. 1, p. 3) sužinome:

> Anglijos Esekso universiteto mokslininkai eksperimentuoja su pirštų atspaudų skanavimo sistema, kuri gali būti susieta su kredito kortele ir

kuri smarkiai apribotų sukčiavimo galimybes. Siekiant išspręsti su įrenginiu susijusias problemas, įrenginio modelis tikrinamas universitetui priklausančios kompanijos, *Essex Electronic Consultants*.

...

Skaneris būtų naudojamas kredito kortelės savininko pirštų atspaudus palyginant su atspaudais, užkoduotais kortelės magnetinėje juostoje. Ši technologija gali būti naudojama ne tik kredito kortelių apsaugai, bet ir kasos aparatams, vairuotojo pažymėjimams, pasams ir asmenims identifikuoti.

Trečia, įkurta griežta užsieniečių kontrolės sistema. Išorinė siena gali būti kertama tik nustatytose kirtimo vietose. Valstybės vykdys bendrą politiką žmonių, esančių už Europos tvirtovės sienų, atžvilgiu. Bus suderinta bendra vizų bei prieglobsčio teikimo politika, ir bus keičiamasi informacija apie nepageidautinus asmenis. Asmeniui įvažiuoti į šalį gali būti uždrausta, jeigu kitos 'Schengeno šalys' apie jį turi neigiamos informacijos. „Vienos šalies pareikštas 'ne' yra visų dvylikos šalių 'ne'; vienos šalies pareikštas 'taip' yra tik jos vienos 'taip'" (Moren, 1991, p. 43). Sieną kertančiam vežėjui gresia bauda, jeigu bent vienas jo keleivių bus be galiojančių dokumentų. Didžioji Britanija šią taisyklę taiko jau dvejus metus, o vežėjų kompanijos dėl to jau patyrė 10 milijonų svarų sterlingų nuostolių.

Ką visa tai reiškia?

Tai reiškia savotišką apgultį. Vidaus sienos silpninamos, tačiau tai kompensuojama stiprinant vidaus kontrolę policijai įgijus teisę laisvai kirsti sienas ir sukūrus bendrą informacijos sistemą, taip pat kuriant efektyvesnę išorės sienų kontrolę. Geležinei uždangai nukritus kyla vizų uždanga.

Galbūt Vakarų Europai bent tam tikrą laiką pavyks išlaikyti palyginti vienodą kalėjimų populiaciją atsitveriant nuo pavojingiausių elementų už šios pasiturinčių šalių asamblėjos ribų. Galbūt Vakarų Europai tam tikrą laiką pavyks išlikti gerovės sala – užsirakinus nuo neturtingųjų, o ne juos užrakinus Tvirtovės kalėjimuose. Galbūt kova su užsieniečiais mus atitrauks nuo kovos su tais, kurie tradiciškai laikomi vidaus priešais. Klausimas tik toks: ar kaina, kurią teks mokėti už šią susikurto kalėjimo situaciją, nebus per didelė? Tegul šio klausimo apmąstymas mus apsaugo nuo europietiškojo išpuikimo, kai kituose skyriuose nagrinėsime tai, kas vyksta kitoje Atlanto pusėje.

5.5 Pelnas iš vergų

Tam tikrais periodais vergovė laikoma naudinga. Ja keliskart buvo sėkmingai naudojamasi šiame šimtmetyje. Stalino priverčiamojo darbo stovyklos, taip pat Hitlerio koncentracijos stovyklos sėkmingai atliko įvairiausias užduotis. Jomis nustota naudotis ne todėl, kad jos nepasiekė to, kam buvo skirtos. Iki pat senojo režimo žlugimo Rytų Europoje keletas kalinimo sistemų buvo tvarkomos ūkiskaitos principu. Darbo moralė buvo žema tiek kalėjime, tiek už kalėjimo ribų, tačiau kalėjime ją buvo daug lengviau kontroliuoti. Prisimenu savo apsilankymą pavyzdiniame Lenkijos kalėjime dar prieš demokratizavimo pradžią. Iš viršutinio aukšto, kiek siekė žvilgsnis, visur buvo matyti gamyklos. Jas juosė didžiulė mūro siena, ir visos jos priklausė kalėjimui. Šalies kalėjimų administracijos vicedirektoriaus teigimu, sistema veikė labai pelningai. Šiandien tas pelno šaltinis veikiausiai išseko. Tačiau ne visur. *Helsinki Watch* (1991, p. 36), kruopščiai ištyrusi kalėjimų sąlygas Sovietų Sąjungoje, informuoja:

> Kaliniai gauna atlyginimą, iš kurio išskaičiuojamos išlaidos jų išlaikymui. Jie gali teikti paslaugas pačiai kolonijai (tvarkyti aplinką, gaminti maistą, dirbti remonto darbus, teikti medicinines paslaugas) arba dirbti gamybiniame kalėjimo padalinyje. Kolonijų pramonė – tai medienos paruošos, baldų gamyba, metalo dirbiniai, elementari elektronika ir t.t. Kalėjimų produkcija keliauja į viešąjį prekybos tinklą ir dar neseniai buvo eksportuojama į 'broliškas socialistines šalis'. Neaišku, kokiu mastu kalėjimų produkcijos eksportą paveikė daugumos komunistinių režimų žlugimas Rytų Europoje ir Sovietų prekybos persiorientavimas į prekybą konvertuojama valiuta, tačiau vienoje publikacijoje buvo kalbama apie kalėjimų pastangas kurti bendras įmones su Vakarų Europos firmomis. Kalėjimų produkcija yra svarbi Sovietų ekonomikos dalis, kasmet teikianti 8,5 milijardo rublių biudžeto įplaukų. 1989 metais kalėjimų gamybos pelnas siekė 1,14 milijardo rublių. Kai kuriose srityse, ypač žemės ūkio technikos gamyboje, kalėjimai yra monopoliniai gamintojai.

Panaši padėtis yra ir Kinijoje. Domenachas viename interviu[17] kalba, jog Kinija kasmet eksportuoja 100 milijonų dolerių vertės prekių, pagamintų jos Gulage. Tai jis laiko mažiau smerktinu Gulago bruožu, palyginti su kitomis jo sąlygomis. Kad darbas būtų padarytas, kali-

[17] Weekendavisen, Copenhagen, June 4–11, 1992 & L'Evenement du Jeudi.

niams turi būti reiškiama bent minimali pagarba, o ir materialinės jų gyvenimo sąlygos negali būti pernelyg bloginamos. Ši pastaba mus grąžina prie svarstymų apie kastos ir klasės skirtumą. Kaliniai, svarbūs ekonomikai, kilsteli aukštyn hierarchijos laipteliu. Jie įgyja bent šiokios tokios reikšmės, vadinasi, įgyja ir šiek tiek galios. Dėl to ateityje valdžiai gali iškilti rimtų problemų.

5.6 Ateities pėdsakai

Tolimos ateities perspektyvos bus nagrinėjamos 11 ir 12 skyriuose. Tačiau jau čia verta pasvarstyti galimos raidos tendencijas. Šie svarstymai nėra galutiniai. Jie tėra būdas išsiaiškinti, kas dedasi namuose prieš imantis išsamesnės industrializacijos apskritai ir konkrečiai – padėties Jungtinėse Valstijose analizės.

Viena preliminari pastaba apie Suomijos, Olandijos ir Norvegijos modelį. Kaip jau aiškinome, visos šios šalys yra prie ribos atsidūrusios globos valstybės. Abejotina, ar joms pavyks išlaikyti savo specifinį veidą. Tačiau yra tam tikrų ženklų, liudijančių, kad šie modeliai gali būti išgelbėti ir net sustiprinti kitų Europos šalių raidos. Kalinių populiacija tiek Vokietijoje, tiek Didžiojoje Britanijoje pradeda mažėti. Kartais tai vyksta kaip sąmoninga ekonominiais sumetimais grindžiama politika, nes kalėjimai tampa per brangūs. Atsiranda ir šios krypties šalininkų. Didžiojoje Britanijoje Rutherfordas (1984) yra žinomiausias jo vadinamosios 'redukcinės darbotvarkės' atstovas. Svarbiausias tos darbotvarkės siūlymas – tiesiog radikaliai sumažinti fizinį kalėjimų sistemos talpumą; jo paties siūlymu – iki 50 procentų:

> 1990-ųjų pradžioje kalinių skaičius turi būti sumažintas ne iki 52 000, kaip tai planuoja vyriausybė, o iki 22 000, arba, skaičiuojant 100 tūkst. gyventojų, turi būti ne skaičius 110, bet 35.

Naujausioje savo knygoje Rutherfordas (1992) dokumentais parodo, jog kur kas mažiau jauniems nusikaltėliams Anglijoje ir Velse taikomos kalinimo bausmės.

Įtarumą kalėjimų atžvilgiu Europoje paskatino Mathieseno knyga *Prison on Trial: A Critical Assessment* (1990). Joje analizuojami ir atmeta-

mi tradiciniai argumentai, kuriais teisinamas kalinimas, ir siūloma radikalių alternatyvų. Rutherfordo ir Mathieseno knygos, o jos nėra vienintelės, liudija tam tikros kultūrinės tradicijos Vakarų Europoje gyvybingumą. Louko Hulsmano veikaluose ir paskaitose pateikiama radikaliausia alternatyva baudžiamajai teisei. Pagrindinė jos idėja – dorojimąsi su nusikalstama veikla iš baudžiamosios teisės srities perkelti į civilinės teisės valdas. Jo įsitikinimu, ne tik baudžiamoji teisė nėra socialinės problemos sprendimas, veikiau ji pati yra socialinė problema. Todėl tikslas turėtų būti ne tik apriboti kalinimą, bet ir panaikinti pačią baudžiamąją teisę. Arba, cituojant kitą olandą, Willemą de Haaną (1991):

> Abolicionizmas (taip vadinama ši minties srovė – N. C.) grindžiamas moraliniu įsitikinimu, jog socialinis gyvenimas neturi ir negali būti reguliuojamas baudžiamosios teisės, todėl baudžiamojo teisingumo sistema turi būti radikaliai apribota... (p. 203).
>
> ... Tai nereiškia, jog nėra įvairiausių netikusių veiksmų, daugiau ar mažiau rimtų nesutarimų bei konfliktų, galinčių baigtis didesne ar mažesne kančia arba žala. Šie veiksmai, žinoma, turi būti traktuojami rimtai, tačiau ne kaip 'kriminaliniai nusikaltimai'; bet kuriuo atveju su jais turi būti dorojamasi ne baudžiamosios teisės priemonėmis (p. 208).

Tačiau yra ir ženklų, liudijančių priešingą tendenciją. Labai svarbu Rytų Europos raida. 'Viešumo' ir visa, kas sekė po to, tiesioginis padarinys buvo ryškus kalėjimų populiacijos sumažėjimas, į kurį dėmesį atkreipėme 3 skyriuje. Tačiau 'viešumas' atvėrė vartus ir kriminalinių temų nagrinėjimui žiniasklaidoje. Užuot buvusi tabu, ši tema, kaip ir Vakaruose, tapo pramogine. Tie vartai buvo atverti esant tokiai socialinei situacijai, kai gresia socialiniai neramumai ir kalėjimų sistema vis dar atlieka svarbų ekonominį vaidmenį. *Helsinki Watch* ataskaitoje rašoma (1991, p. 36):[18]

> Dėl šio kolonijų vaidmens Sovietų ekonomikoje dar smarkiai priešinamasi prasmingai baudžiamosios sistemos reformai. Mažinamas darbo kolonijų kalinių skaičius, trumpinami kalinimo terminai, geriau atlyginama

[18] *Helsinki Watch* yra *Human Rights Watch* organizacijos dalis. Ją sudaro penki Priežiūros komitetai: *Africa Watch, Americas Watch, Asia Watch, Helsinki Watch* ir *Middle East Watch*, taip pat *Fund for the Free Expression*. 6.4 skirsnyje remsimės jų duomenimis apie kalėjimų sąlygas Jungtinėse Valstijose.

už darbą ir stiprinamos kalėjimų reabilitacinės funkcijos – tačiau visa tai susiduria su priešingais gamybos ir pelno sumetimais. Ardoma darbo kolonijų ekonomika suduotų smūgį visai ekonomikai, kuri ir šiaip jau smunka, vos laikydamasi prie hiperinfliacijos ribos. Taigi šios sistemos reformai reikia aukščiausio lygmens politinio apsisprendimo.

Nėra ženklų, liudijančių tokį apsisprendimą. Priešingai, silpnai valdžiai daromas spaudimas ir reikalaujama įvesti griežtesnę 'tvarką'. Nusikaltimų kontrolė gali tapti parankia arena valdžiai demonstruoti savo galią, ypač jeigu tai duoda dar ir pelno. Paskutinė oficialioji Sovietų Sąjungos statistika apie kalinti nuteistų asmenų skaičių nenuteikia optimistiškai. 5.6–1 lentelė nuo 1986 iki 1988 metų rodo mažėjimą, tačiau vėliau, 1989–1990 metais, vėl prasideda kilimas. Tuo metu vyko Sovietų Sąjungos irimas, tačiau mano kolegų iš Rusijos teigimu, šalyje išliko 1991 ir 1992 metų kilimo tendencija. Gilinsky (1992) dokumentais parodo, jog nuteistųjų kalėti skaičius nuolat augo nuo 1987 metų.

5.6–1 lentelė. Asmenų, nuteistų kalėti, skaičius Sovietų Sąjungoje (1986–1990)*

1986	45 8729
1987	30 5495
1988	23 1767
1989	24 4785
1990	29 2992

* Statistical Collection: Crimes and other offences in the USSR 1990, Moscow, 1991.

Vis dėlto ir čia yra galimybių tam tikriems pokyčiams. Kartu su 'perestroika' bei 'viešumu' į šalį atėjo protesto idėjų. Kardomojo kalinimo vietos Rusijoje ir kitose buvusios Sovietų Sąjungos respublikose yra tiesiog pasibaisėtinos. *Helsinki Watch* (1991) taip apibūdina tas sąlygas (p. 14–15):

> Sąlygos ikiteisminio sulaikymo centruose yra baisios. Kuriuose lankėmės, buvo visiškai perpildyti, be gryno oro, karšti vasarą ir šalti žiemą, ir paprastai skleidžią bjaurų kvapą. Maskvos Butyrkoje, prieš šimtmečius statytoje kaip tvirtovė, oficialiai telpa 3500 žmonių.[19] 1991 m. birželio 11 d.,

[19] Kadangi 10–15 proc. kalėjimų kamerų paprastai yra remontuojamos arba naudojamos kitiems tikslams, tas talpumas turėtų būti maždaug 3000.

kai ten lankėmės, kalėjime buvo 4100 suimtųjų, iš kurių 250–300 buvo nuteistieji, pateikę apeliacijas. Krasnopresnenskaya, kurioje telpa 2000 žmonių, visada laikoma 2200–2300 žmonių; joje lankantis buvo 2264 suimtieji. „Du šimtai šešiasdešimt keturi žmonės neturi kur miegoti, miegoti jiems tenka arba skersai lovų, arba ant grindų", – mums pasakojo kalėjimo viršininkas. Garsiajame Kresty kardymo centre, didesniajame iš dviejų, aptarnaujančių 5 milijonus gyventojų Sankt Peterburgo teritorijoje, formaliai telpa 3300 žmonių, tačiau faktiškai jame laikoma 6000–6500 žmonių! „Kuo toliau nuo Maskvos, tuo padėtis blogesnė", – taip mums aiškino vienas pareigūnas.

Grupė Danijos laikraščio *Politiken* žurnalistų[20] patvirtina aprašytąją padėtį Sankt Peterburgo Kresty kalėjime. 'Kresty' reiškia kryžių, ir tai atrodo tinkama metafora kalėjimui, kur aštuonių kvadratinių metrų plote tenka glaustis 14 žmonių:

> Man skauda visą kūną, nes niekada negaliu ištiesti kojų ir nugaros, – skundėsi aukštas jaunas vaikinas. Jis atvyko paskutinis, tad turėjo miegoti prie durų ir prie atviro tualeto.

Ir dar kartą *Helsinki Watch* (p. 15):

> Įkalintieji sėdi arba guli ant savo lovų, paprastai susirietę, jeigu yra apatiniame gulte. Langai uždaryti, ir net atidaryti jie yra taip užgriozdinti metaliniais strypais arba metaliniu tinklu, kad per juos nepatenka nei oro, nei šviesos. Masyviose duryse įtaisyta akis, o kartais anga, pro kurią paduodamas maistas. Ventiliacijos faktiškai nėra; kamerose karšta vasarą ir šalta žiemą, jos dažniausiai prastai apšviestos.

Kalėjimų valdžia jaučiasi bejėgė ir netiki reformos galimybe. „Žinau, koks turėtų būti kalėjimas, – kalbėjo kalėjimo viršininkas žurnalistams. – Buvau komandiruotas į Suomiją. Tačiau mums tokios sąlygos tėra svajonė."

Tad lieka tik toks klausimas: „Kaip ilgai viršininkas ir jo pavaldiniai išlaikys kontrolę savo rankose?" Jau buvo keletas smurto, panaudoto prieš kalėjimo prižiūrėtojus, atvejų. 1992 metų vasarį du sargybiniai buvo paimti įkaitais ir vienas iš jų nužudytas. *Helsinki Watch* (1991, p. 22) praneša, jog maištų ir įkaitų ėmimų pasitaiko vis dažniau. Pateikiamas jų sąrašas:

[20] Politiken, Copenhagen, May 10, 1992.

- Spalis – Grozno ikiteisminio sulaikymo centras: 600 įkalintųjų maištas. Du žmonės žuvo malšinant maištą jėga. Suimtųjų nusiskundimai nežinomi.
- Liepa – Novokuznetsko ikiteisminio sulaikymo centras – 400 įkalintųjų paskelbė bado streiką. Suimtųjų nusiskundimai: prasta ventiliacija, bloga medicininė priežiūra, blogas maitinimas, grubus prižiūrėtojų elgesys.
- Rugpjūtis – Krasnodarsky kraštas, Armavirskio ikiteisminio sulaikymo centras Nr. 2 – 200 įkalintųjų dalyvauja bado streike. Suimtųjų nusiskundimai: blogas maistas, cigarečių stoka, prasta medicininė priežiūra, perpildytos kameros.
- Birželis – Dnepropetrovsko ikiteisminio sulaikymo centras: daugiau nei 2000 suimtųjų sukilimas – maištas, padeginėjimai. Maištas nuslopintas specialiųjų dalinių, šturmavusių užgrobtą pastatą. Žuvo penki suimtieji; specialiųjų dalinių atsakomybė dėl mirčių ginčijama. Suimtųjų nusiskundimai: perpildytos kameros, bloga medicininė priežiūra, nepakeliamai blogos gyvenimo sąlygos.

Ikiteisminio kardymo kalėjimai yra patys blogiausi, todėl juose labiausiai tikėtini neramumai. Kolonijose gyvenimo sąlygos paprastai yra geresnės. Kaliniai ten žino, jog yra naudingi sistemai – naudingi kaip gamintojai. Jie kelia reikalavimus dėl geresnių gyvenimo sąlygų ir reikalauja dalytis pelnu. Pamažu vergai artėja prie darbininkų statuso. Dabar klostosi nauja situacija, nes sistema tampa atviresnė Vakarų idėjoms. Ji gali sustiprinti derybinę kalinių galią.

Atrodo, net Kinijos Gulage šiandien vyksta pokyčių. Įdomių pastebėjimų teikia Domenachas. Anot jo, Kinijos kalėjimų kontrolės sistema yra nepaprastai pedantiška. Mažiausias nukrypimas – atsidusimas netinkamu metu ar netinkamoje vietoje – gali būti užregistruotas kaip įkaltis, jog individas žengia klystkeliu. Tobulas yra tik tas kalinys, kuris oficialiąją ideologiją yra išmokęs atmintinai ir žino viršininko norus jam net neprabilus. Siekiant šios tobulybės, net mažiausiose kalinių grupėse konstruojama smulkmeniška tarpusavio kontrolės sistema. Čia jau nebūtina Dievo akis. Grupės nariai mato, girdi, jaučia viską, ir gali viską ištaisyti. Tačiau pats šis tobulumas kelia grėsmę režimui. Domenachas priduria (verčiu iš danų kalbos):

> Atidžiai nagrinėjant Kinijos gulagų istoriją, galima suprasti totalitarinės kontrolės paradoksalumą. Pastangos kontroliuoti visuomenę kartu yra ir pretenzingos, ir pavojingos. Kad tokia individų bei grupių kontrolė būtų sėkminga, valdymo valia turi būti nesilpstanti ir nuolatinė. Gulagų istorija yra šios valios silpnėjimo padarinių istorija... Tokioje situacijoje kontrolės griežtumas pamažu nyksta. Nedidelės grupės, kurios anksčiau veikė kaip kontrolės įrankiai, tampa vis labiau izoliuotos. Galiausiai jose susiklosto bendro likimo ir bendrų interesų pajauta... Griežtos kontrolės sistema atsigręžia prieš tuos, kurie tą sistemą išrado. Todėl, kaip atrodo, savo griežtumu beveik tobula kinų sistema byra greičiau negu kitos panašaus tipo sistemos.

Iki šiol daugiausia dėmesio skyrėme Vakarų ir Rytų Europai, ir kartkartėmis palietėme žemyninę Kiniją. Pagrindinis įspūdis – situacijos joje nestabilumas. Archetipinėms globos valstybėms pavyko išlaikyti palyginti žemą kalinių populiacijos lygį. Tačiau jas smarkiai veikia priešingos tendencijos. Dvi didžiulės Gulagų imperijos radikaliai sumažino savo kalinių populiaciją, tačiau bent jau Rusijoje tai neatrodo tvaru. Kita vertus, sunku suvokti, kaip ilgai galima išlaikyti tokią didelę gyventojų dalį gulaguose, kai šalys išpažįsta Vakarų idėjas. Tačiau tai tėra preliminari išvada, kurią darome prieš imdamiesi didžiausios pramoninės šalies pasaulyje analizės.

6 skyrius

VĖLIAVNEŠĖ

6.1 Ką myliu, tą baudžiu

Nedaug yra šalių, kurias man taip malonu aplankyti, kaip Jungtines Valstijas. Būdamas norvegas čia jaučiuosiu kaip namuose, dažnai net geriau nei namuose. Sakoma, kad Jungtinėse Valstijoje norvegų yra tiek pat, kiek ir Norvegijoje. Palikę savo šalį jie laimėjo materialiai ir galbūt net socialiai. Žmogiškųjų santykių šilumą, rūpinimąsi naujais kaimynais, didžiųjų miestų spalvingumą – visa tai jie pajuto Amerikoje.

Pabrėžiu šiuos dalykus todėl, kad užkirsčiau kelią neteisingai interpretacijai to, kas bus dėstoma toliau. Mėginu padaryti neįmanomą dalyką. Noriu pasakyti, kad man patinka ši šalis ir jos žmonės, kad jaučiuosi jai artimas. Tačiau kartu teigiu, jog socialiniame Jungtinių Valstijų audinyje yra nepaprastai grėsmingų elementų. Ir būtent todėl, kad jaučiuosi toks artimas šiai šaliai, negaliu nereikšti savo susirūpinimo.

Man sunkiausia sutikti savo kolegas iš Jungtinių Valstijų. Amerikos kriminologijos idėjos vyrauja didžiojoje pasaulio dalyje, o jos keliamos nusikaltimų bei jų kontrolės teorijos daro didžiausią įtaką. Amerikos kriminologai yra malonūs ir sąžiningi žmonės – malonūs atvykėliams ir sąžiningai atliekantys savo mokslinę analizę. Jų mokslinio tyrimo standartai tampa mūsų standartais, jų sprendimai imituojami užsienyje.

Galbūt dėl to pagalvoju apie Vokietiją, kokia ji buvo nuo 1920-ųjų ir vėliau – apie aukštos kultūros, gilių įžvalgų, mokslo, racionalios minties ir romantinės dvasios šalį. Norvegija visada buvo labiau orientuota į Angliją ir JAV nei į žemyninę Europą. Okeanas labiau nei kalnų keliai tiko susisiekimui. Tačiau Vokietija buvo labai gerbiama. Jos tei-

sės teoretikai buvo labai vertinami, aukštai buvo vertinama ir jos teisėtvarkos politika. Norvegijos mokslininkai vykdavo į Vokietiją. Į ją vykdavo ir policijos bei prokuratūros pareigūnai. Vokietija buvo – galbūt per ilgai – įtakingiausias pavyzdys.

Šiandien vykstame į Ameriką.

6.2 Didysis tramdymas

Michelio Foucaulto (1967) knygoje apie *Beprotybę ir civilizaciją* yra skyrius apie 'didįjį tramdymą'. Jame kalbama apie Prancūziją. Foucaultas aprašo priemones, kurių buvo griebiamasi kontroliuojant deviantines gyventojų klases bei kategorijas. Buvo statomos ligoninės, panaudojami senieji raupsuotųjų namai, tad galiausiai Paryžius tapo saugiu miestu buržuazijai. Foucaultas pateikia ir skaičių. Tramdymo viršūnė buvo pasiekta, kai vienas procentas gyventojų buvo 'institucionalizuoti'. Foucaultas taip aiškina šio didžiojo tramdymo priežastis:

> Prieš jam suteikiant medicininę, arba mūsų geidžiamą medicininę jo prasmę, tramdymo reikėjo toli gražu ne dėl rūpinimosi ligoniais. Jo ėmė reikėti dėl darbo imperatyvo... Nuo pat pradžios visa institucija iškėlė sau tikslą užkirsti kelią „valkatavimui ir tinginiavimui kaip visų neramumų šaltiniui". Faktiškai tai buvo paskutinė iš didžiųjų priemonių, kurių po Renesanso buvo imtasi kovojant su nedarbu ar bent jau su elgetavimu (p. 46–47).

Kaip jau parodėme 3.4 skirsnyje 'Globalinės tendencijos', visuminė JAV kalėjimų populiacija netrukus bus pusiaukelėje, nes sparčiai juda prie Foucaulto 'didžiojo tramdymo' situacijos. Be to, JAV statistika apima visą šalį, įskaitant valstijas ir apygardas su mažesniais rodikliais, o Foucaulto skaičius galioja tik Paryžiui ir yra aiškiai per didelis Prancūzijai kaip visumai. Dar daugiau, JAV statistika neapima psichiatrinių įstaigų.

Statistika liudija stulbinamą augimą.

1983 metų birželį žurnale *Correctional Magazine* taip buvo apibūdinamas kalėjimų populiacijos augimas:

> „Fantastiškas ... milžiniškas ... pasibaisėtinas", – šiais žodžiais Norvalas Morrisas iš Čikagos universiteto Teisės mokyklos komentuoja pastarųjų metų JAV kalėjimų kontingento didėjimą.

„Tai išties stebėtinas augimas", – sako Alfredas Blumsteinas iš Carnegie–Mellon universiteto Pitsburge.

„Esu iš tikrųjų nustebintas; tai stulbinantis augimas", – sako Franklinas Zimringas, Čikagos universiteto Baudžiamosios teisės studijų centro direktorius.

„Tai net blogiau, nei įtariau", – sako Kennethas Carlsonas iš *Abt Associates, Cambridge, Mass.* „Padėtis tampa vis baisesnė".

Taip kalbėjo ekspertai apie kalėjimų populiacijos augimą iki 1983 metų. Mane tai nugąsdino, tad atidėjau tą straipsnį, planuodamas jį pakomentuoti. Tačiau statistika ir komentarai greitai paseno. Nuo 1983-ųjų, mažiau nei per dešimtį metų, kalėjimų populiacija beveik padvigubėjo.

Išsamesnis padėties JAV vaizdas pateikiamas 6.2–1 lentelėje. Joje pirmiausia parodoma trijų pagrindinių JAV kalėjimų tipų – federalinių, valstijų ir vietos – statistika. Griežtesnės bausmės atliekamos federaliniuose ir valstijų kalėjimuose. Kaip matyti iš lentelės, dauguma kalinių laikoma federaliniuose ir valstijų kalėjimuose ir tik maždaug trečdalis kalinių kalinami vietos kalėjimuose. Tačiau tai nebūtinai reiškia, jog juose laikomi tik trumpiems terminams nuteisti kaliniai. Dėl federalinių bei valstijų kalėjimų perpildymo vietos kalėjimai buvo priversti priimti kalinius, kurie formaliai priklauso federalinei ir valstijų sistemai. Toliau lentelėje pateikiama duomenų apie lygtinai nuteistuosius ir lygtinai atleistus nuo bausmės (*probation, parole*).

6.2–1 lentelė. Formaliai kontroliuojamas gyventojų kontingentas, JAV 1990–1991 m.*

			Kumuliatyviai
Federaliniai kalėjimai	1991	71 608	71 608
Valstijų kalėjimai	1991	751 806	823 414
Vietos kalėjimai	1991	429 305	1 252 719
Bendras kalėjimų kontingentas 1–3		1 252 719	
100 000 gyventojų			504
Lygtinai nuteisti	1990	2 670 234	3 922 953
Lygtinai paleisti	1990	31 407	4 454 360
Visas baudžiamosios teisės kontroliuojamas kontingentas			4 454 360
100 000 gyventojų			1 794

* Bureau of Justice Statistics, Prisoners in 1991 (NCJ-134729). Vietos kalėjimų duomenys pateikiami apytiksliais apskaičiavimais. Lygtinio nuteisimo ir lygtinio paleidimo duomenys yra 1990 metų.

Bendras įspūdis, kuris susidaro nagrinėjant šią lentelę, – stulbinantys skaičiai. JAV dabar yra daugiau kaip 1,2 kalinių, taigi 504 kaliniai šimtui tūkstančių gyventojų. Jeigu prie šio skaičiaus pridėtume lygtinai nuteistųjų bei lygtinai paleistųjų skaičių, gautume daugiau nei 4,5 milijono žmonių, kurie yra vienaip ar kitaip formaliai kontroliuojami teisėsaugos, o tai reiškia, kad 1795 žmonės iš 100 tūkstančių gyventojų yra kontroliuojami.

Kad geriau įsivaizduotume augimą, kurio dėka buvo pasiekti šie skaičiai, galime pasinaudoti 1989–1990 m. periodo pavyzdžiu, kai didėjimo tempas buvo 8,6 procento. Tai reiškia, jog valstijų ir federaliniuose kalėjimuose atsirado 58 808 nauji kaliniai. Anot Teisingumo statistikos biuro direktoriaus Steveno B. Dillinhamo (*Corrections Digest*, May 1991, p. 1), tai reiškia ir tai, jog kas savaitę kalėjimuose reikia 1100 naujų lovų – JAV būtent lovos naudojamos kaip skaičiavimo vienetas. Vietos kalėjimų populiacija padidėjo 5,5 proc., arba 21 230 kalinių, ir tai reiškia, jog naujų kalėjimo 'lovų' poreikis augo 1400–1500 vienetų per savaitę.

Šioje perspektyvoje Foucaulto 'didysis tramdymas' senajame Paryžiuje jau neatrodo didysis. Daugiau nei 1,2 milijono kalinių. Tai toks didelis skaičius, kad jį sunku įsivaizduoti. Tai daugiau nei Prahos arba Kopenhagos gyventojų. Jeigu prie šio skaičiaus dar pridėtume tuos, kurie JAV yra nuteisti arba atleisti lygtinai, gautume skaičių, didesnį už Norvegijos gyventojų skaičių.

Žinoma, galima paprieštarauti, kad lygtinis nuteisimas arba paleidimas tėra formalumas be realaus turinio, arba palyginti švelni kontrolės forma. Taip, iš tiesų, bet tik kai kuriose, o ne visose srityse, kaip parodysime tolesniame skyriuje.

Tad žiūrint iš ilgalaikės istorinės perspektyvos kalėjimų populiacijos augimas buvo nepaprastai didelis. 6.2–2 diagrama (iš Austin and McVey 1989, p. 2) rodo šią raidą nuo 1850 iki 1989 metų. Iš diagramos matyti, jog JAV istorijoje būta trijų to augimo paspartėjimo periodų: pirmiausia nuo 1850 iki 1870 metų, paskui nuo 1920 iki 1940 ir galiausiai – nuo 1970-ųjų iki šių dienų. Pirmaisiais dviem periodais didėti nustodavo po dvidešimties metų, o dabartiniu periodu tas augimas tęsiasi. Austinas ir McVey pateikia ir kalinių populiacijos augimo ekstrapoliaciją penkeriems metams. Jų manymu, iki 1994 metų toji popu-

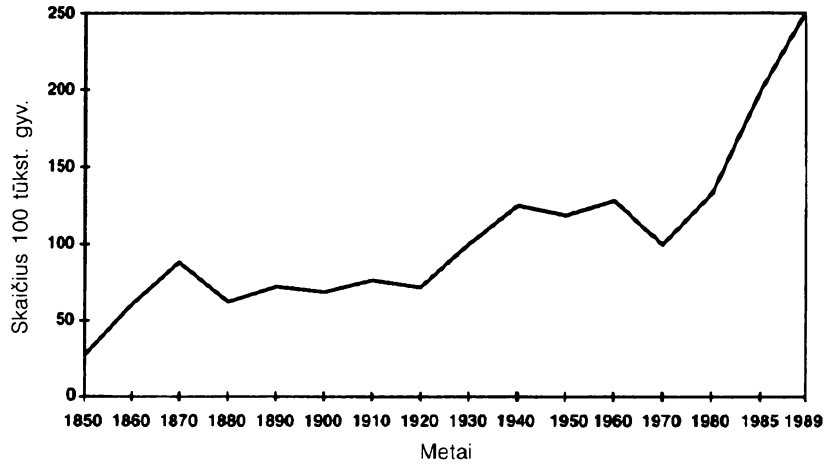

6.2–2 diagrama. JAV kaliniai nuo 1890 iki 1990 metų, 100-ui tūkst. gyventojų

liacija gali išaugti 65 procentais. Gali būti, jog tai yra pernelyg kuklūs apskaičiavimai (remiuosi pokalbiu su Jamesu Austinu).

Patekusieji į federalines ar valstijų kalinimo įstaigas, jose paprastai lieka ilgam. 1990 metais į laisvę išleistųjų vidutinis kalinimo laikas buvo beveik 24 mėnesiai. Tačiau ne visi paleidžiami. 11 759 kaliniai atliko tai, ką amerikiečiai vadina 'kalėjimu iki natūralios mirties'. Sunku suvokti, kas jų sąlygomis galėtų būti natūralu. Formuluotė paprasčiausiai išreiškia pasiryžimą laikyti juos kalėjime amžinai. Be to, dar 44 451 kaliniui priklausė 'įprastoji' bausmė iki gyvos galvos. 105 881 kalinys atliko 20 metų ar ilgesnę kalinimo bausmę. 2 424 laukė mirties bausmės (*The Correction Year-book*, 1991). Mirtininkų gyvenimo sąlygas aprašo Stimpsonas (1991). Jis šį dalyką veikiausiai išmano, nes yra 'architektūrinės (inžinerinės) įmonės, projektuojančios baudžiamosios teisės įrenginius, bendradarbis'. Straipsnyje, pavadintame 'Mirčiai nuteistųjų saugos sistemos tobulinimo klausimu', jis aprašo mirtininkų patalpos projektą, kur kaliniai nei vizualiai, nei kitaip negali bendrauti tarpusavyje. Vieninteliai žmonės, su kuriais jie palaiko ryšį, yra budintys prižiūrėtojai. Šie pareigūnai, anot pono Stimpsono, pažins kiekvieno kalinio elgsenos ypatumus ir 'galės pastebėti bet kokį neįprastą pokytį'.

6.3 Nuo valstijos prie valstijos

Tačiau JAV valstijos labai skiriasi jose taikomų bausmių mastais. Tai rodo 6.3–1 diagrama. Tie skirtumai yra didžiuliai. Jeigu Šiaurės Dako-

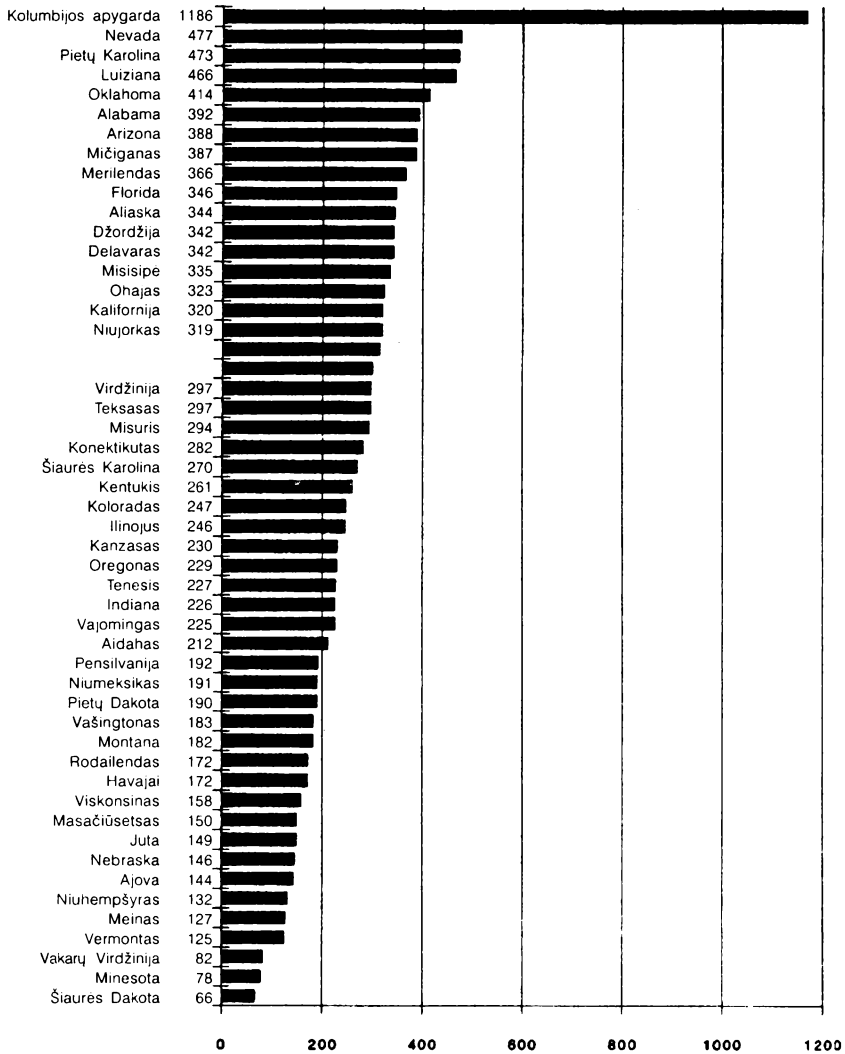

6.3–1 diagrama. Kalinių skaičius 100 tūkst. gyventojų JAV valstijose, 1991 m. (nuteistieji daugiau nei 1 metams ir kalinami federaliniuose bei valstijų kalėjimuose)*

* *Šaltinis*: Bureau of Justice Statistics: Prisoners in 1991.

ta, Minesota ir Vakarų Virdžinija yra pačioje apačioje, ir 100 tūkstančių gyventojų kalinių skaičius ten mažesnis nei 100, tai Aidaho valstijoje jis viršija 200, Niujorko – 300, Oklahomos – 400 kalinių 100 tūkst. gyventojų; Nevadoje jis siekia 500, o pati sostinė, Kolumbijos apygarda, yra šalies lyderė, turinti neįtikėtinai daug – 1168 kalinius 100 tūkstančių gyventojų. Tiesa, šis skaičius gali būti nevisiškai tikslus sostinės atžvilgiu. Ji užima nedidelę geografinę teritoriją ir gali būti, kad čia areštuojami ir nuteisiami atvykėliai iš kitų vietų, tad ir įskaičiuojami į jos statistiką.

Vertindami šiuos skirtumus negalime pamiršti, jog ši statistika apima tik griežtesnius, daugiau nei vienerių metų trukmės bausmės atvejus ir tik tuos kalinius, kurie laikomi federaliniuose bei valstijų kalėjimuose. Tai reiškia, jog diagramoje neatspindima 460 000 kalinių, arba 37% visos kalėjimų populiacijos. Antai Šiaurės Dakotoje 68 kaliniai tenka 100 tūkst. gyventojų. Jeigu kalinių dalį, į kurią diagramoje neatsižvelgiama, įvertintume kaip 37%, net jeigu toks vertinimas veikiausiai būtų nelabai tikslus, tai Šiaurės Dakotos rodiklis pašoktų iki 93 kalinių 100 tūkst. gyventojų. Taigi kalinimo mastais Šiaurės Dakota prilygsta Vakarų Europai. Tačiau Minesota ir Vakarų Virdžinija jau ir šiaip viršija Anglijos ir Velso rodiklius (atitinkamai 108 ir 112), o jeigu dar pridedame 37%, tai jau nelieka jokio panašumo į Vakarų Europos standartus. Luiziana, Nevada ir Pietų Karolina tokiu atveju pasiekia didesnį nei 600 kalinių 100 tūkst. gyventojų lygį. Kadangi kalėjimuose labai nedaug moterų, vadinasi, mažiausiai 1 proc. šių valstijų vyriškosios giminės atstovų nuolat sėdi kalėjimuose.

6.4 Kalėjimų valstijos

Kalifornija – tai turbūt viena iš gražiausių valstijų. Čia visada šviečia saulė, daugybė pramogų, čia yra Berklis ir Stanfordas – akademinio gyvenimo rojus, čia klesti verslas, kunkuliuoja darbas, ir čia yra svajonių pasaulis – Holivudas.

Čia ir vieni iš garsiausių JAV kalėjimų. Alcatrazas išnyko, tačiau lieka San Quentinas, žinomas net už JAV ribų. Lieka Folsomas su savo 7 tūkstančiais kalinių, iš kurių 500 veikiausiai niekada iš jo neišeis.

Pastaraisiais metais šią didžiąją Kalifornijos tradiciją papildė naujos struktūros.

Kalifornijoje 101 808 kaliniai sėdi federaliniuose bei valstijos kalėjimuose. Skaičiuojant tik tuos, kurie nuteisti vieneriems metams ir daugiau, 100 tūkst. gyventojų tenka 320 kalinių. Pridėję papildomus 37% (1991 m.) gauname 438 kalinius 100 tūkstančių gyventojų. Tačiau dinamiškoji Kalifornija šimtmečio pabaigoje jau planuoja 800 kalinių 100 tūkst. gyventojų. Ne tik planuoja, bet ir stato. *Los Angeles Times* (May 1, 1990) taip aprašo vieną iš statomų kalėjimų:

> *Pelican Bay* yra visiškai automatizuotas ir sukonstruotas taip, kad jo kaliniai praktiškai neturi jokių tiesioginių kontaktų nei tarpusavyje, nei su prižiūrėtojais. 22 su puse valandos jie praleidžia savo belangėse kamerose, pastatytose iš masyvių betono ir plieno blokų taip, kad neturėtų jokios žaliavos ginklams pasigaminti. Jiems neleidžiama dirbti kalėjimo gamyklose, neleidžiama sportuoti, neleidžiama susitikti su kitais kaliniais. Jiems net neleidžiama rūkyti, nes degtukai laikomi rizikos veiksniu.
>
> Kaliniai maitinami savo kamerose. Iš jų kasdien išleidžiami tik trumpam į dušą ir 90 minučių mankštai. Prausiasi ir mankštinasi vieni miniatiūriniuose cementiniuose kiemeliuose, apjuostuose 20 pėdų aukščio siena, o viršuje uždengtuose metalo grotomis. Durys į jų kameras iš prižiūrėtojo kabinos atidaromos ir uždaromos elektronika.
>
> ...
>
> Kamerų durys padarytos iš plieno lakštų su langeliu maistui paduoti. Nėra ir tradicinių prižiūrėtojų, žingsniuojančių koridoriais bei barškinančių savo raktais. Prižiūrėtojai yra užsirakinę apžvalgos kabinose ir su kaliniais bendrauja radijo ryšiu.
>
> ... SHU sistema (*Secure Housing System*) turi savo ligoninę, teisinės literatūros biblioteką (knygos kaliniams paduodamos per kameros langelį), salę, kurioje vyksta lygtinio paleidimo svarstymai. Kaliniai čia metų metus gali praleisti neišeidami už jos ribų.

Kalifornijos gubernatorius George'as Deukmejianas naująjį kalėjimą atidarė 1990 m. birželio 14 d. *Correction Digest* (June 27, 1990, p. 9) cituoja jo pasisakymą:

> „Kalifornija dabar turi technologiškai pažangiausią kalėjimą, kuris bus pavyzdys visai šaliai. ... *Pelican Bay* simbolizuoja mūsų filosofiją, kad geriausias būdas dorotis su nusikalstamumu – sodinti nusikaltėlius už grotų." Gubernatorius taip pat pabrėžė, jog metiniai nuteistojo išlaikymo kalėjime kaštai yra 20 000 dolerių – nedidelė suma palyginti su 400 000 dolerių kaštais, visuomenės patiriamais profesionaliam nusikaltėliui esant laisvėje.

Kalifornija nėra išimtis. *Sunday Oklahoma* (February 24, 1991) taip kalba apie padėtį šioje valstijoje:

> Kaliniai, kurie bus uždaromi 'maksimalaus saugumo' skyriuje, 23 valandas per parą gyvens savo kamerose, o likusią valandą praleis betoninėje mankštinimosi aikštelėje, apjuostoje 20 pėdų siena ir iš viršaus uždengtoje metalinėmis grotomis. Teoriškai, vienąkart patekęs į naująją kamerą, kalinys gali niekada nebeiškelti iš jos kojos. Pirmieji šio skyriaus gyventojai bus 114 kalinių, nuteistų mirties bausme. Skyrius turi ir naują mirties bausmės vykdymo kamerą.

Human Rights Watch organizacija atliko kalėjimų sąlygų Jungtinėse Valstijose inspekciją. Ji vyko lygiagrečiai su *Helsinki Watch* atliekamais kalėjimų sąlygų Sovietų Sąjungoje tyrimais. Detaliame raporte (1992) *Human Rights Watch* kalba apie JAV tendenciją visiškai izoliuoti kalinius. Šią tendenciją ji įvardija 'marionizavimo' terminu. 1983 metais Mariono federalinis kalėjimas įdiegė daugybę nepaprastųjų saugumo priemonių, ir 36 valstijos pasekė jo pavyzdžiu – sukūrė savo ultramaksimalaus saugumo kalinimo įstaigas arba, kalinių žargonu, vadinamuosius *Maxi-maxi*.

> 'Maxi-maxi' kalėjimus tvarko kalėjimo pareigūnai, nesaistomi nepriklausomos priežiūros; dėl to susidaro padėtis, kad faktiškai kalinys gali būti nuteistas dukart: vieną kartą teismo – tam tikram įkalinimo terminui, o antrąkart – kalėjimo administracijos, skiriančios kaliniui ypač žiaurias kalinimo sąlygas.
>
> Sąlygos Mariono kalėjime yra nepalyginamai blogesnės nei bet kuriame kitame federaliniame kalėjime vien todėl, kad kaliniai 23 valandas per parą laikomi kamerose ir jiems neleidžiama turėti jokių tiesioginių ryšių su lankytojais (p. 4).

Panašiai tvarkomi ir valstijų kalėjimai. Štai kas rašoma apie Floridą:

> Akivaizdžiausias pavyzdys – Floridos valstijos Starke'o kalėjimo belangis sparnas Q, kur kaliniams neleidžiama išeiti už jo ribų ir kuriame kai kurie kaliniai jau yra išbuvę daugiau nei septynerius metus (p. 4).
>
> ...
>
> Tokio kalinimo trukmė nėra ribojama, ir ji gali siekti, anot mūsų informatorių, 15 metų. Tik triskart per savaitę kaliniui leidžiama pasinaudoti dušu ir tik dvi valandas mankštintis už kameros ribų. Iš kalėjimo valgyklos jis gali nusipirkti tik griežtai ribotą prekių kiekį ir iš biblioteė-

kos užsisakyti tik vieną knygą per savaitę (jeigu nėra bibliotekos juoduosiuose sąrašuose – tai dar viena drausminanti Starke'o kalėjimo priemonė). Kalėjimo vadovybė 'ypatingos priežiūros' tvarka iš kai kurių kalinių gali atimti teisę mankštintis už kameros ribų, tad jie metų metus gali neiškelti kojos iš savo kameros. Floridos kalėjimo taisyklės skelbia, jog 'ypatingoji priežiūra iš esmės nėra drausminanti, o ypatingoje priežiūroje esantys kaliniai nėra papildomai baudžiami' (p. 44).

Drausminamosios priemonės gali būti dar griežtesnės – jos taikomos kaliniams, pažeidusiems kalėjimo tvarką. Be tų apribojimų, kuriuos numato 'ypatingoji priežiūra', šiems kaliniams neleidžiama naudotis jokia literatūra, išskyrus teisinę. Tačiau gyvenime gali būti dar blogiau. Kalėjimas turi sparną Q tiems, kurie nusižengia jau priklausydami vienai iš anksčiau apibūdintų kategorijų. Jo kameros – 6 pėdų ir 11 colių pločio ir 8 pėdų ir 7 colių ilgio; yra cemento lova, unitazas ir kriauklė. Nėra nei langų, nei baldų. Durys metalinės. Kameroje – dusinantis karštis (*Human Rights Watch*, p. 45).

Vis dėlto JAV yra kontrastų šalis. Visiškas izoliavimas tėra viena iš blogybių. Jo priešybė turi savų trūkumų. *Human Rights Watch* aprašo ir šio pobūdžio sąlygas (p. 19 ir 20):

> Vietos kalėjimai skiriami trumpesniems kalinimo terminams nei įprasti kalėjimai, ir tai atsispindi fizinėje jų sandaroje. Jie dažniausiai neturi rekreacinių įrenginių, kaliniai laikomi belangėse kamerose, beveik nesuteikiant jiems jokio privatumo.
>
> Pavyzdžiui, Baudžiamosios teisės centras Nešvile, Tenesio valstijoje, buvo pastatytas 1982 metais ir skirtas 300 kalinių kalinti. Mūsų lankymosi metu 1990 metais jame buvo daugiau nei 800 kalinių. Mums buvo pasakyta, jog neseniai tas skaičius siekė 1100. Visą pusmetį, kaip mums sakė vienas iš jo darbuotojų, sporto salė buvo naudojama apgyvendinti keletą šimtų asmenų, sulaikytų ikiteisminio kardymo tvarka. Jie galėjo naudotis dviem salės voniomis ir pora dušų. Didžiausio kalinių antplūdžio metu buvo naudojama papildoma erdvė – tunelis, vedantis į teismo rūmus, kur buvo įkurdinti 200 kalinių. Ten, žinoma, nėra nei dušų, nei vonių.
>
> ... Rikers saloje, priklausančioje Niujorko miestui, iš 1516 kalinių, kuriuos aptikome lankymosi metu, maždaug 300 buvo apgyvendinti kamerose (dažniausiai segreguotose), o likusieji gyveno tam specialiai pertvarkytose baržose, pritvirtintose prie kranto. Kiekvienoje tokioje baržoje buvo iki 57 kalinių...
>
> Los Andželo Sybil Brand kalėjime moterys gyveno patalpose po 130–156 žmones – didžiausioje grūstyje, be jokio privatumo.

Šių kalinių nusiskundimai primena anksčiau cituotus rusų kalinių nusiskundimus (5.6 skirsnis).

> Kalėjimo patalpos skirtos 50-čiai žmonių, tačiau mūsų lankymosi metu ten jų buvo 90. Kaliniai skundėsi grūstimi, negalėjimu pasirinkti kameros kompaniono. Labai apkūni moteris (ji sakėsi sverianti 280 svarų) skundėsi, kad jai ir kameros kompanionei esant kartu, kameroje tiesiog neįmanoma pajudėti (p. 34).

Vienas kalinys ... taip aprašo savo kamerą (kitame kalėjime): „Nuo sienų atsilupinėję dažai, tekantis vandens čiaupas, išdaužtas lango stiklas, silpna šviesa, tarakonai, pelės ir žiurkės, skruzdėlės, drėgna pagalvė ir čiužinys, purvas, nepakeliamas karštis vasarą ir šaltis žiemą."

Tačiau JAV yra kontrastų šalis ir kitais požiūriais. Štai ką vėl rašo *Human Rights Watch* (p. 61):

> Iš visų mūsų aplankytų kalėjimų tik Bedford Hillo kalėjime moterims, pagimdžiusioms vaiką kalėjime, leidžiama būti kartu su juo. Niujorko valstijos įstatymas kalinėms leidžia vienerius metus būti su savo kūdikiu.
>
> Bedford Hillo kalėjime, kuriame 75 proc. kalinių yra motinos, taip pat motinoms sudarytos sąlygos palaikyti ryšį su kitais vaikais. Vasarą surengiamos savaitės trukmės programos atvykstantiems kalinių vaikams. Jie apgyvendinami vietos šeimose ir dienas praleidžia su savo motinomis kalėjime. Jie bendrauja su savo motinomis dideliame lankytojų kambaryje, kuriame daug žaislų, arba dalyvauja įvairioje organizuotoje veikloje. Be to, jie gali naudotis ir žaidimų aikštele lauke. Kaip sakė kalėjimo viršininkas, ištisus metus kas mėnesį kursuoja specialus autobusas į Niujorką ir Olbanį; reisai organizuoti taip, kad vaikai galėtų lankyti savo motinas be kitų giminaičių palydos.

6.5 Nusikaltimų aiškinimas

Kalinių skaičiaus didėjimas paprastai aiškinamas kaip nusikaltimų daugėjimo padarinys. Nusikaltėlis pradeda, visuomenė atsako. Kaip jau kalbėjome 3.5 skirsnyje, ši 'reakcinė' koncepcija netinka Europos atveju. Ji netinka ir JAV atveju.

Kalėjimų populiacija per pastarąjį dešimtmetį išaugo dvigubai. Tačiau štai ką apie nukentėjusiųjų skaičiaus dinamiką per tą patį laikotarpį sako Teisingumo statistikos biuras (*National Update January 1992*, p. 5):

Nukentėjusiųjų skaičius, prieš dešimtmetį pradėjęs mažėti, ir toliau mažėja.

1990 metais buvo padaryta maždaug 34,4 milijono nusikaltimų asmeniui ir buitinių nusikaltimų, palyginti su 41,4 milijono 1981 metais.

Nuo 1973 iki 1990 metų nusikaltimų asmeniui (išprievartavimų, užpuolimų, apiplėšimų) skaičius sumažėjo 24,5%, buitinių nusikaltimų (įsilaužimų, vagysčių iš namų, automobilių vagysčių) sumažėjo 26,1%.

Kadangi šioje statistikoje skaičiuojami tik tie nusikaltimai, kurių aukos gali būti apklaustos, joje neatsispindi nužudymai. Tačiau iš esmės tai nekeičia bendro vaizdo.

Taigi nukentėjusiųjų sumažėjo. Be to, vėl priešingai įprastam nusikaltimų aiškinimui, rimtų nusižengimų, užregistruotų policijoje, skaičius taip pat šiek tiek sumažėjo. FTB rimtų nusižengimų statistika byloja 5,1 milijono atvejų 1980 metais ir 4,8 milijono atvejų 1989-aisiais. Tačiau sankcijų griežtumas šiems nusižengimams padidėjo. 1980 metais iš 1000 areštuotųjų už rimtus nusižengimus 196 asmenys buvo nuteisti kalėti. 1990 metais tokių nuteistųjų padaugėjo iki 332.

Maueris (1991, p. 7) taip komentuoja šią padėtį:

> Nors neabejotina, kad JAV nusikaltimų lygis aukštas, daugelis duomenų rodo, jog dabartinis kalinių skaičiaus didėjimas yra veikiau griežtesnės šio dešimtmečio baudžiamosios politikos padarinys, o ne nusikaltimų daugėjimo rezultatas.

Austinas ir Irwinas (1990, p. 1) rašo:

> Nacionalinė statistika rodo, jog dauguma pažeidėjų (65%) nuteisiami kalėti už nusikaltimus nuosavybei, už narkotikų platinimą ir viešosios tvarkos pažeidimus. Gana didelė kalinių dalis (15%) nėra nuteisiama už kokį nors nusikaltimą, o grąžinama į kalėjimą dėl lygtinio paleidimo 'sąlygų' nesilaikymo (pavyzdžiui, dėl nustatyto režimo pažeidimo, nedalyvavimo reabilitacijos programoje, narkotikų vartojimo ir pan.).

Remdamiesi savo pačių atliktais tyrimais jie daro išvadą, jog dauguma kalinių yra nuteisti už smulkius nusižengimus, nekeliančius didelės grėsmės viešajai tvarkai ir nepadariusius didelės ekonominės žalos nukentėjusiajam.

Taigi didžiulis JAV kalinių populiacijos padidėjimas negali būti aiškinamas kaip nusikaltimų daugėjimo padarinys. Turime ieškoti kitokių paaiškinimų. Juos mėginsime pateikti tolesniuose skyriuose.

7 skyrius

NUSIKALTIMŲ KONTROLĖS PRODUKCIJA

7.1 Nusikaltimų kontrolės rinka

Sakoma, jog Jungtinėse Valstijose visi daiktai yra didesni nei kitur pasaulyje. Vis dėlto užsieniečiui sunku nesistebėti skaitant oficialųjį Amerikos pataisos įstaigų asociacijos leidinį *Corrections Today* – spalvotą, tobulo šrifto, kreidinio popieriaus žurnalą su daugybe reklamos, kuri Asociacijai, matyt, duoda nemažų pajamų.

1991 metų birželio numeryje buvo 111 reklaminių skelbimų. Juos galima sugrupuoti į tris kategorijas:

1. *Kalėjimų statyba* – naujų kalėjimų ir priestatų statyba. Tokių skelbimų buvo vienuolika. Jūs skambinate, mes statome. Šeši mėnesiai po Jūsų skambučio – ir kalėjimas bus pastatytas. Besteel yra vienas iš jų. Jam skirtas ištisas puslapis, kur sakoma:

> Besteel – Olbanio grafystės 64 vietų kalėjimas ir pataisos namai. Pastatytas per 6 mėnesius.

Bell Construction kompanijos reklama taip pat užima visą puslapį su antrašte:

> Už ir prieš.
>
> Jau 20 metų mes kuriame ir statome. Kuriame savo reputaciją ir klientų pasitikėjimą, statome pataisos įstaigas. Kuriame ir statome. Kokybiškai. Pastatę dvidešimt penkias įstaigas, kurių vertė siekia 300 milijonų dolerių, įgijome patirties. Dabar klientai, išgirdę mūsų vardą, sako „už".
>
> Norite statyti arba remontuoti kalinimo ar pataisos įrenginius? Ar Jūsų nesudomins jau paruoštas ir prieinama kaina įgyvendinamas projektas? Jeigu norite daugiau sužinoti apie mūsų patirtį, skambinkite Donui Estesui, mūsų viceprezidentui...

Valdžiai gali prireikti vietos savo kalėjimams. *Bibby Line* kompanija siūlo sprendimą, primenantį tradicinę kvailių laivo istoriją:

> Kalinimo patalpos jūroje.
> Laikai keičiasi ... Bibby Line SIŪLO alternatyvą sausumos sprendimams.
> Bibby Line TEIKIA:
> – papildomų vietų kritiniais atvejais, per 90–120 dienų
> – iki 650 vietų per 9–12 mėnesių.

2. *Įrenginiai kalėjimams.* Šioje srityje pateikiami 43 patys įvairiausi skelbimai. Trys iš jų reklamavo kalėjimams tinkamiausius telefonus, dvidešimt – įvairiausią elektroninio stebėjimo aparatūrą, trys – ginklus ir septyni – kitokią apsaugos įrangą.

> Telefonai, kurie valdo.

Visą šį puslapį užima *USWEST Communications* reklama:

> Šis telefonas daro tik tai, ko *Jūs* norite. Jis kontroliuoja, kaip ilgai gali kalbėti paskambinęs asmuo. Jis gali neleisti jam susisiekti su tam tikrais numeriais. Jis gali registruoti visą telefoninę veiklą... Galite patikimai kontroliuoti telefonus turinčių kalinių ryšius...

Arba:

> Suprojektuota specialiai baudžiamosios teisės profesionalams. Piktnaudžiavimas narkotikais? Taip arba ne – per 5 minutes... Greitas patikrinimas nepalieka vietos alibiui... ONTRAK nepalieka vietos pasiaiškinimams ir Jums suteikia visišką tikrinimo situacijos kontrolę.
> „KALINIŲ ŽIEDAVIMAS"
> Siūlome būdą identifikuoti kalinius vandeniui atspariais žiedais. Ant riešo rakinamas žiedas veikia kaip neatskiriama ir nepašalinama identifikavimo sistema. Užrakinimui nereikia specialių įrankių. Galimi mechaniniai ir elektroniniai variantai. SECUR-BAND – kalinių identifikavimo problemos sprendimas.

Corrections Today birželio numeryje atspausdinta daugybė reklamos skelbimų, tačiau šiuo požiūriu jį greitai nustelbė kitas numeris. Liepą žurnalo apimtis išaugo nuo 160 iki 256 puslapių. Reklaminių skelbimų skaičius nuo 111 iki 130. Savo pobūdžiu jie mažai skiriasi nuo birželio numerio, kaip tai rodo ši ašarinių dujų reklama:

Ašarinių dujų (AD) saugos sistema, dabar įdiegta daugelyje kalėjimų, – tai strategiškai apgalvota sistema. Dujų purkštuvai įrengti lubose. Jie gali būti įjungiami distanciniu būdu iš saugiai izoliuotos valdymo kabinos. Purkštuvai gali būti įjungiami pagal pasirinktą struktūrą, įvairiu intensyvumu ir taip priversti kalinius judėti Jūsų nustatyta trajektorija.

Jeigu jums nepakanka ašarinių dujų, galite kreiptis dėl *Point Blank* apsauginių liemenių:

Kai kurie kaliniai mielai Jus nudurtų, supjaustytų, subadytų, sumuštų arba sudegintų. Tačiau jiems to nepavyks padaryti, jeigu vilkėsite S.T.A.R. specialiąją taktinę antimaištinę liemenę.

Šalia įprastųjų reklaminių skelbimų liepos numeryje yra 60 geltonųjų puslapių priedas su antrašte:

Pirkėjo vadovas kalinimo ir pataisos įrenginiams bei paslaugoms.

Čia išvardijamos 269 kompanijos: nurodomi jų teikiami produktai – nuo kilnojamų kalėjimo kamerų iki rentgeninių tikrinimo sistemų. Sąraše vyrauja naujausi elektroniniai įrenginiai, tačiau paliekama vietos ir tradiciniams produktams:

Tramdymo priemonės.
Aukščiausios kokybės odiniai tramdymo raiščiai. Gaminami JAV nuo 1876 m. Skambinkite arba reikalaukite nemokamos brošiūros.

Šis oficialus Amerikos pataisos institucijų asociacijos leidinys spausdina ne vien mokamus skelbimus. Tarp reklaminių puslapių įterpiama ir straipsnių. Bent keletas jų yra parašyti įmonių, reklamuojančių savo produktus žurnale, darbuotojų. Liepos numeryje spausdinamas Ostroskio ir Rohno straipsnis; abu autoriai yra iš *Precision Dynamics* korporacijos, tiekiančios identifikavimo sistemas. Štai ką jie praneša iš Los Andželo, kuris, pasak jų, turi didžiausią kalinimo įstaigą 'visame laisvajame pasaulyje'. Ten kalinių elektroninio žiedavimo sistema buvo naudojamasi beveik 14 metų. Tačiau Džordžijos valstija perėjo prie rafinuotesnės sistemos:

perpildytame DeKalb grafystės kalėjime prie Atlantos (Džordžijos valst.) telpa daugiau nei 1200 kalinių. 1989 metų žiemą jo pareigūnai nusprendė

naudotis magnetinių rankos žiedų sistema, veikiančia panašiai kaip ir prekybos centruose įrengtos sistemos.

...

Siekdami sukurti ir reabilitacinę atmosferą, ir išlaikyti reikiamą saugumo lygį, kalėjimo pareigūnai įrengė lazerinę duomenų rinkimo sistemą, padedančią identifikuoti ir prižiūrėti kalinius.

Lazeriniais skaneriais patikrinami kalinių dėvimi žiedai ir duomenys įvedami į kompiuterį. Taikant šį informacijos rinkimo būdą tampa nereikalingas visas įprastas kalinių kontrolės popierizmas.

...

Dabar kuriama technologija, leidžianti atkurti kalinio atvaizdą iš informacijos, esančios tame pačiame kalinio žiede... Kadangi kaliniai negali pasikeisti savo žiedais, klaidingos informacijos tikimybė yra minimali (p. 142–145).

Straipsnį iliustruoja dvi nuotraukos. Abiejose vaizduojamos dvi žiedais surakintos juodos rankos ir nieko daugiau, kurias vienoje nuotraukoje valdo baltos rankos, o kitoje – jas visas pavaizduotas baltaodis asmuo. Turbūt neįmanoma žengti toliau traktuojant žmones kaip prekę, kai vadovaujamasi didžiųjų prekybos centrų technologija.

3. *Kalėjimų valdymas* taip pat yra svarbi tema; jai skiriama dvidešimt reklaminių skelbimų:

Kai moralę pradeda lemti maisto davinys, pasikliaukite mumis. ... *Service America*, aptarnaujanti žmones už grotų visoje Amerikoje, pelnė visuotinį pripažinimą ... Jeigu jums tenka spręsti įkalintų žmonių maitinimo problemą, kreipkitės į mūsų specialistus. Jie ją išspręs pagal visus teisingumo reikalavimus. Skambinkite...

Dar viena ramybės ir taikos sąlyga – efektyvūs ginklai. Kompanijos siūlo tiek gyvybei nepavojingų, tiek mirtinų ginklų. Pirmųjų pavyzdys:

Cap–Stun II

Jį naudoja FTB ir 1100 teisėtvarkos agentūrų.

Dėl jo naudojimo per 14 metų nebuvo iškelta nė vieno teisminio ieškinio.

Veiksmingas įveikiant narkomanus ir agresyvius psichinius ligonius.

Turime plataus vartojimo modelių, kuriuos galite dovanoti draugams ir draugėms.

Iš 111 birželio mėnesio reklaminių skelbimų buvo tik keletas tokių, kurie būtų naudingi paprastiems žmonėms, o ne vien kalėjimų rinkos dalyviams.

Liepos numeryje išspausdinti du neįprasti rašiniai. Viename iš jų per keletą puslapių reiškiama padėka rėmėjams, finansuojantiems 121-ojo Pataisos institucijų kongreso banketą, rengiamą Mineapolyje. Moka pramonė – nuo telefono kompanijų iki neperšaunamo stiklo gamintojų, o švenčia kalėjimų pareigūnai. Papildoma atvykimo į Mineapolį pagunda yra tai, kad iš jo galite išvykti 'nauju spindinčiu aukščiausios klasės Dodge Daytona ES, su visais galimais papildomais įrenginiais!' Vienintelė sąlyga – pabūti parodų salėje, kur pramonė demonstruoja savo produkciją, ir palikti įrašą, kad ten buvote. Užregistruotas jūs automatiškai tampate loterijos dėl automobilio dalyviu.

*

Viena asmeninio pobūdžio pastaba – apie žmogaus adaptavimosi galias. Pirmąkart skaitydamas *Corrections Today* beveik negalėjau patikėti savo akimis. Reklamos kuriamas kalinių įvaizdis buvo beveik neįtikėtinas. Taip pat beveik neįtikėtinas – savo atvirumu – buvo pataisos institucijų ir pramonininkų interesų ryšio demonstravimas. Žinoma, ir medicinos žurnalai šiuo požiūriu panašūs, o vaistų pramonės kompanijos garsėja gydytojų papirkinėjimu finansuodamos jų kongresus, seminarus, keliones į Havajus ir t.t. Tačiau gydytojai bent jau duoda naudos savo klientams. Amerikos pataisos institucijų asociacija yra visai kitokio pobūdžio. Tai organizacija, turinti mandatą disponuoti prievartine visuomenės galia. Tai organizacija, seikėjanti skausmą, o jos rėmėjai yra skausminimo priemonių kūrėjai.

Tačiau, tęsiant asmeninį pastebėjimą, kitas siurprizas man buvo tada, kai po kelių savaičių vėl varčiau to žurnalo puslapius. Dabar tie reklamos skelbimai jau nebuvo tokie šokiruojantys. Žvelgiau į reklamuojamus dujų purkštuvus kalėjimų lubose, bet vaizdo nesiejau su senais koncentracijų stovyklų vaizdais, ir gana ramiai skaičiau apie kalinius, kurie mielai nudurtų, supjaustytų, subadytų, sumuštų arba sudegintų mane ir kitus skaitytojus. Pripratau prie to vaizdo, buvau prijaukintas prie šio itin specifinio požiūrio į žmogiškąsias būtybes, naujų (susilpnintų) standartų to, kas leistina daryti keičiant kitų žmonių gyvenimo sąlygas.

7.2 Pinigų galia

Kadangi dalykas jau tapo akivaizdus, kalbėsiu glaustai. Kalėjimai, vadinasi, pinigai. Dideli pinigai. Dideli pinigai kalėjimus statant, teikiant jiems įrangą, juos tvarkant – nepriklausomai nuo to, ar tai privati, ar viešosios nuosavybės forma. Visose Vakarų šalyse į sistemą vienaip ar kitaip įtraukiamos ir privačios firmos.

Net palyginti nedidelė JAV federalinių kalėjimų sistema disponuoja didžiuliais pinigais. Savo 1992 metų biudžetui ji reikalauja daugiau nei 2,1 milijardo dolerių – 24% daugiau nei 1991-aisiais (*The Washington Post*, April 25, 1991). Kaip rašo Knepperis ir Lilly (1991):

> Sparčiai gausėjant kalėjimų populiacijai, bausmė tampa rimtu bizniu. Jeigu kalėjimų populiacija augs tokiu tempu, kaip augo šį dešimtmetį, vien naujų patalpų bei įrenginių statyba kainuos 100 milijonų dolerių per savaitę. Yra apskaičiuota, jog 1990 metais bendros kapitalinės bei einamosios valstijų ir federalinės kalėjimų sistemos išlaidos viršijo 25 milijardus dolerių.

Medicininis aptarnavimas ir maitinimo paslaugos – du sparčiausiai augantys klestinčios kalėjimų pramonės sektoriai. Birželį *Campbell Soup* kompanija paskelbė, jog šalies kalėjimų sistema yra sparčiausiai auganti maisto prekių rinka. Tačiau daugiausiai pelno gaunama iš statybų ir finansinio tarpininkavimo (p. 5):

> Vidutiniai JAV kalėjimų lovos kaštai 1991–1992 metais buvo 53 100 dolerių, palyginti su 42 000 dolerių 1987–1988 metais. Tad nenuostabu, jog daugiau nei šimtas firmų specializuojasi vien kalėjimų statyboje ir tam tikslui dabar jos kasmet gauna 4–6 milijardus dolerių.

Feeley (1991a, p. 1–2) papildo šį vaizdą:

> 1988 metų spalio mėnesio duomenimis daugiau nei 25 įmonės, paprastai susijusios su finansiniu kapitalu, konkuravo dėl teisės statyti, valdyti ir tvarkyti JAV kalėjimus (*Private Vendors in Corrections*, 1988). Nepilnamečių pataisos sistemoje toks privatizavimas vyko dar sparčiau. Per pastaruosius trisdešimtį metų daugelį paslaugų tapo įprasta iš valstybinio sektoriaus perkelti į privatųjį. Antai dauguma JAV teisėsaugos priežiūroje esančių nepilnamečių dabar yra privačių institucijų globoje. Pastaraisiais metais vis daugiau kalėjimų bei nepilnamečių pataisos įstaigų naudojasi įvairiausiomis privačių tiekėjų paslaugomis: maitinimo, svei-

katos priežiūros, teisinių konsultacijų, profesinio lavinimo, švietimo paslaugomis...

Be to, pastaruoju metu privatusis sektorius iš esmės pakeitė kalinimo statinių finansavimo bei statybos būdą. Privataus lyzingo kontraktai vis labiau pakeičia valstybinius fondus.

Visur skverbiasi privatūs pinigai. Tačiau, žinoma, aiškiausias šios tendencijos pavyzdys – privatūs kalėjimai. Dabar pažvelkime į juos.

7.3 Privatūs kalėjimai

Jungtinėse Valstijose šiandien net mirties bausmė kartais vykdoma privačių rangovų.

Šį sakinį perskaičiau autoritetingoje knygoje apie privačius kalėjimus (Logan, 1990, p. 59). Apie mirties bausmę tai buvo vienintelis sakinys visoje knygoje, įterptas tarp daugybės kitų privačiai teikiamų paslaugų pavyzdžių. Detales galime tik įsivaizduoti. Įdomu, kas šiais laikais yra privatūs mirties bausmės vykdymo rangovai ir kaip jie veikia? Ar jie reklamuoja šią savo paslaugą? Ar tai individuali įmonė? O gal tai bendrovė, užregistruota akcijų biržoje kaip ribotos atsakomybės Skausmo teikimo įmonė (*Pain-Delivery Ltd.*)? Ribotos atsakomybės – kur jos ribos? O kaip su reikiama įranga – mirtininkų kėdėmis, švirkštais, nuodais? Ar jie parūpina juos patys, ar per subrangovus? Kaip ruošiamas jų personalas, ar jis naudojasi naujausia technologija? Josephas Ingle'as (asmeniniame pokalbyje, taip pat jo 1990 m. knygoje) aprašo kuriozinį reiškinį – kairiosios kojos specialistą, tą, kuris šešių žmonių komandoje atsako už pasmerktojo kairiosios kojos įtvirtinimą. Dešinę įtvirtina kitas specialistas. Šeši specialistai – paverčiantys mirtininką šešių sudedamųjų dalių daiktu.

Tačiau ar verta taip reaguoti į privačių rangovų vykdomą mirties bausmę? Juk mirties bausmė buvo skirta įprastojo teismo. Laikomasi bendrų taisyklių, o valstybės pareigūnai, žinoma, pasirūpina, kad viskas būtų daroma pagal valstybės nustatytas taisykles. Patį mirties bausmės vykdymo aktą privati įmonė gali atlikti geriau nei negrabios valstybinės. Paskutinė vakarienė gali būti geriau paruošta, gali būti pakviesta geriausių psichiatrų ir šventikų, ko negalėtų sau leisti įprasta

biudžetinė valstybės agentūra, ir pats nužudymo aktas veikiausiai vyktų sklandžiau – be tų gėdingų valstybės pareigūnų nesėkmių, apie kurias kartkartėmis sužinome. Mirtininkai veikiausiai įvertintų privačiai teikiamos paslaugos kokybę.

Tokia yra pagrindinė Logano knygos nuostata, nors jis daugiausiai kalba apie privačius kalėjimus, o ne apie privačių įmonių vykdomą mirties bausmę. Jo išvada privačių kalėjimų atžvilgiu yra vienareikšmė. Visa tai, ką daro valstybė, privatus verslas gali padaryti geriau ar bent jau ne blogiau.

> Argumentai prieš privačius kalėjimus skiriasi savo pagrįstumu ir įtikinamumu, tačiau neradau jokios srities, kur potencialios privačių kalėjimų problemos būtų didesnės už valstybės valdomų kalėjimų problemas... Kadangi jie nekelia specifinių ar neįveikiamų problemų, kad galėtume išsiaiškinti, kuri iš šių sistemų leidžia sukurti saugesnę, žmogiškesnę, efektyvesnę ir teisingesnę kalinimo sistemą, privatiems kalėjimams turi būti leista konkuruoti (ir bendradarbiausti) su valstybinėmis agentūromis (p. 5).

Manęs jis neįtikina ir šiek tiek erzina. Kodėl tai, kas Loganui taip aišku, man visiškai neaišku? Jo gerai suplanuoje knygoje yra atskiras skyrius, kuriame aiškinami privačių kalėjimų pranašumai (p. 49–75). Jo įsitikinimu,

> mūsų renkamieji lyderiai turi labai nedaug tiesioginių galių; jie leidžia įsakus, kuriuos įgyvendina jų pavaldiniai... Tačiau būtų klaida manyti, jog hierarchinė pavaldumo sistema būtinai yra pranašesnė už kontraktinių santykių sistemą.

Šio pobūdžio samprotavimai remiasi Johnu Locke'u ir ypač ankstyvaisiais Roberto Nozicko rašiniais (1974). Jais remdamasis Loganas kelia šį teiginį (p. 52):

> Klasikinėje liberaliojoje (arba šiais laikais – libertarinėje) tradicijoje, kuria grindžiama Amerikos valdžios sistema, visos teisės yra individualios, o ne kolektyvinės. Valstybė yra dirbtinis konstruktas, ir ji neturi jokių savo pačios galių ar teisių, išskyrus tas, kurias jai perduoda individai.

Šiame kontekste suprantu Logano idėją apie privačiai vykdomą žudymą ir norą apskritai privatizuoti 'skausmo teikimo paslaugas'. Tačiau tokia sistema, nepaisant jos glotnaus paviršiaus, lengvai gali

pavirsti monstru. Robertas P. Weissas (1989, p. 38) taip kalba apie šį paviršių:

> privačios kalėjimų kompanijos ... atsisakė sukarintų uniformų bei rangų; karinė terminija ir tvarka – būdingiausias baudžiamosios profesijos bruožas nuo pat jos atsiradimo, čia nėra naudojama. Kalėjimų kompanijos vis dar nori susikurti teisėtumo aurą, tačiau iš tikrųjų veikiau susidaro verslo bendrovės, o ne kvazioficialios įstaigos įspūdis. Pavyzdžiui, CCA kompanijos valdose kaliniai nevadinami šiuo vardu, jie vadinami 'gyventojais', o prižiūrėtojai yra 'gyventojų globėjai'. Privatūs sargybiniai, aprengti gelsvais megztiniais, su aiškiai matomu kompanijos ženklu, atrodo tarsi korporacijos apsaugos tarnyba.

Logano valstybė yra kontraktinė. Privatūs kalėjimai renka savo atstovą. Atstovas samdo firmą, kuri vykdytų bausmes. Netikusios firmos paslaugų atsisakoma, o vietoje jos samdoma kita. Privati apsauga atstovauja savo firmai. Nėra kitokio atstovavimo – valstybė yra dirbtinis konstruktas, tačiau tai reiškia, jog apsauga mažiau kontroliuojama.

Priešingu atveju, kai veikia valstybė, kalėjimo pareigūnas yra savas žmogus. Galiu savo ranką uždėti ant jo raktų arba ant elektros kėdės jungiklių. Jis gali būti blogas pareigūnas, o aš – blogas žmogus. Tad kartu galime sukurti blogą sistemą, ką dažnai liudija baudžiamosios teisės istorija. Tačiau aš žinočiau, jog esu atsakomybės už sistemą dalininkas. Be to, būtų šansų, jog kai kurie žmonės sistemoje nėra vien tik blogi. Juos būtų lengviau mobilizuoti asmeniškai. Sargybinis būtų jų žmogus, o ne kokio nors *General Motors* ar *Volvo* padalinio samdomas darbuotojas. Privačiuose kalėjimuose išnyksta visuomeninis bausmės pobūdis. Kadangi šiuolaikinis privatus kalėjimas yra Amerikos išradimas, knieti jų paklausti, ar jie nepamiršo savo senojo mokytojo Charleso Hortono Cooley (1864–1929), kuris labai aiškiai suprato, jog bendruomenė yra individualumo lopšys.

Kadaise draugiškai šaipydavomės iš viešųjų pareigūnų kaip žmonių su dviem rašalo indeliais ant stalo, kurių vienas – skirtas oficialiems, o kitas – privatiems laiškams. Tie laikai praėjo, tačiau dar nevisiškai. Tai išryškėja tada, kai viešasis pareigūnas kuo nors nusižengia, pavyzdžiui, dukart apmokėjimui pateikia tą patį bilietą. Tokie jo nusižengimai traktuojami rimčiau nei privataus asmens. Viešasis pareigūnas atstovauja ne vien sau, jis atstovauja visuomenei, taip pat ir man.

Tad valstybės pareigūnas turi didesnę atsakomybę ir yra griežčiau kontroliuojamas nei tie, kurie tarnauja privačiai įmonei. Tai mus sugrąžina prie garbės klausimo. Jeigu gyvenu 'visuomeniškumo sąlygomis', politikai yra mano paties dalis. Panašiai ir tie, kurie skiriami valstybės pareigūnais ir kuriems suteikiamas mandatas atlikti esmines funkcijas. Jų nusižengimai yra mano gėda, jų sėkmė ir padorumas yra mano pasididžiavimas.

Galbūt šis požiūris yra svetimesnis skaitytojui Amerikoje, kur labiau pabrėžiami privatūs interesai bei kontraktinis valstybės pobūdis, negu skaitytojui Europoje, kur valstybė egzistuoja nuo amžių. Dahrendorfas (1985) aprašo tas neįtikėtinas dienas Berlyne 1945 metais, kai buvo susidaręs intervalas tarp žlugusio nacių ir įvesto Sovietų režimo. Tik kelios dienos be valstybės, o vėliau viskas vėl grįžo į įprastas vėžes – valstybei, nors ir kitokiai, perėmus valdymo vadžias. Galbūt Flemmingas Balvigas teisus (komentaruose mano rankraščiui) sakydamas, jog europiečiai nacionalinę valstybę ir nacionalinę kultūrą paprastai traktuoja kaip amžiną dalyką, o amerikiečiai labiau linkę į ją žvelgti kaip į individų sukurtą konstrukciją. Galbūt Logano kontraktinės valstybės idėja labiau dera prie amerikiečių savimonės. Tačiau šie skirtumai toli gražu nėra labai ryškūs. Jessica Mitford taip baigia savo knygą (1974, p. 297):

> Esantieji laisvėje apie sargybinius bei prižiūrėtojus nemėgstame galvoti kaip apie savo parankinius. Tačiau iš tikrųjų jie yra mūsų parankiniai, žmogiškuosius belaisvius už kalėjimų sienų laikantys savo dusinančiame glėbyje. Ir galiausiai mes patys juos laikome savo glėbyje.
>
> Tad grėsmingą dviprasmybę įgyja pirminis žmogiškosios etikos klausimas: ar esu savo brolio sargas?

Galbūt pagarba viešajam pareigūnui mažėja abiejose Atlanto pusėse. Istoriškai viešasis pareigūnas buvo karaliaus tarnas, viešasis tik pagal kontrastą su karo pareigūnais. Karališkajai valdžiai susilpnėjus jis tapo (teoriškai) valstybės tarnu. Šiame vaidmenyje šis tarnas potencialiai turi atsižvelgti į visą aibę tam tikros visuomenės vertybių, į vertybes, reiškiamas politikų, plačiosios visuomenės bei įvairiausių ekspertų. Tačiau nepaprastai išaugus šiuolaikinių valstybių administraciniam aparatui neišvengiamas ir kitas pavojus: viešieji tarnai gali tapti savo

pačių grupės tarnais, tenkinančiais pačių viešųjų pareigūnų interesus. 'Aparatčikų' atvejis buvusioje Sovietų Sąjungoje yra ryškiausias tokios metamorfozės pavyzdys.

7.4 Privati policija

Kas buvo sakyta apie privačius kalėjimus, galioja ir privačios policijos atžvilgiu. Argumento esmę išdėsto Rosenthalas ir Hoogenboomas Europos Tarybai skirtoje ataskaitoje (1990, p. 39):

> Tarkime, kad privatūs policininkai savo užduotis tvarkytų efektyviau už valstybinę policiją. Tarkime (papildomai), kad privatūs policininkai taip pat traktuotų žmones – visų ir kiekvieno atžvilgiu laikytųsi vienodų teisingumo reikalavimų. Net ir patenkinus visas šias išorines sąlygas tai dar nebūtų pakankamas pagrindas pirmenybę teikti privačiai policijai. Bent jau Europos žemyne žmonės jaustųsi saugiau, jeigu tas užduotis vykdytų valstybė – net nepaisant menkesnio jos efektyvumo.

Tačiau daugelio pramoninių šalių raida nerodo šios problemos suvokimo. Priešingai, vyrauja privačių policinių paslaugų plėtros tendencija. Privačių kalėjimų, aptartų anksčiau, dalis vis dar yra maža, palyginti su viešaisiais kalėjimais. Net Jungtinėse Valstijose ji apima ne daugiau kaip 10–12% visos bausmės rinkos. Tačiau privati sauga sparčiai plinta tiek JAV, tiek ir Europoje. Vašingtono nacionalinio teisingumo instituto ataskaitoje Cunninhamas et al. (1991, p. 1–5) rašo:

> Kaip rodo naujausi Nacionalinio teisingumo instituto (NTI) tyrimai, privačios saugos paslaugos šalyje dabar yra svarbiausias saugumo išteklis, kuriam išleidžiama 73% daugiau lėšų nei valstybinei teisėsaugai ir kurioje dirba 2,5 karto daugiau žmonių. Šiuo metu privačioms saugos paslaugoms kasmet išleidžiama 52 milijardai dolerių, o privačiose saugos agentūrose dirba 1,5 milijono žmonių. Valstybinė teisėsauga kasmet išleidžia 30 milijardų dolerių ir įdarbina maždaug 600 000 žmonių.

Ataskaitoje nurodomos devynios privačios saugos verslo kategorijos:

nuosavybės apsauga,
sargyba bei patruliavimas,
signalizacijos įranga,
privačios detektyvo paslaugos,

šarvuotų automobilių paslaugos,
saugos įrangos gamyba,
spynos ir užraktai,
saugos konsultantai ir inžinieriai,
ir kitos, tarp jų sarginių šunų, narkologinio testavimo, teisminės ekspertizės ir melo detektoriaus paslaugos.

7.4–1 ir 7.4–2 diagramos paimtos iš tos ataskaitos. Pirmoji rodo, kiek žmonių, palyginti su viešuoju, įdarbina privačios saugos paslaugų sektorius. Antroji (milijardais dolerių) rodo paslaugoms išleidžiamas lėšas. 'Sankirtos taškas' ties 1977 metais reiškia, kad 1977-aisiais privačiai saugai skiriamos lėšos viršijo viešajai saugai skiriamas lėšas. Anot autorių:

> Nors 2000 metais išlaidos viešajai teisėsaugai išaugs iki 44 milijardų dolerių, jas visiškai nustelbs privačios saugos išlaidos, kurios pasieks 105 milijardus dolerių. Vidutinis metinis privačių saugos paslaugų augimo tempas bus 8% – dvigubai didesnis už išlaidų viešajai teisėsaugai augimą.

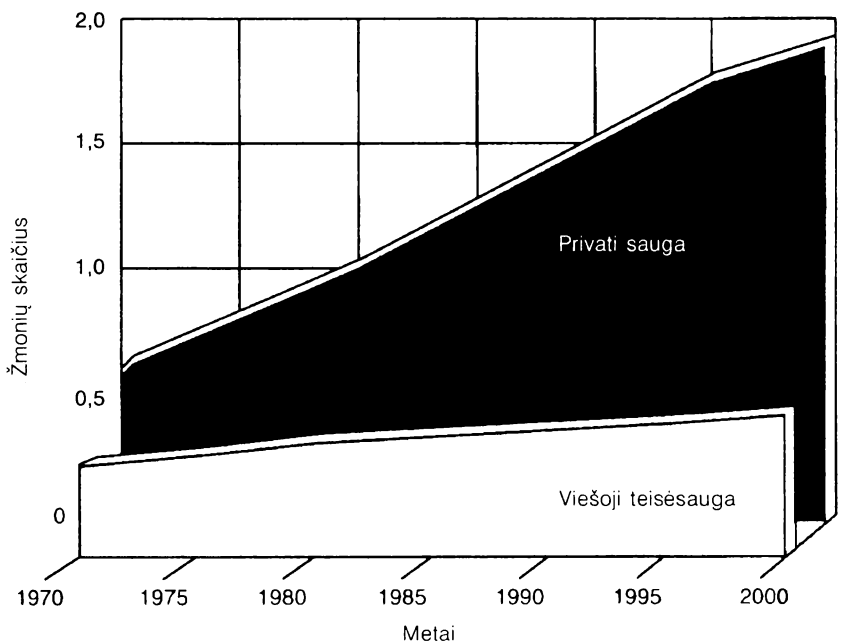

7.4–1 diagrama. Dirbančiųjų skaičius privačiame ir viešajame saugos paslaugų sektoriuje

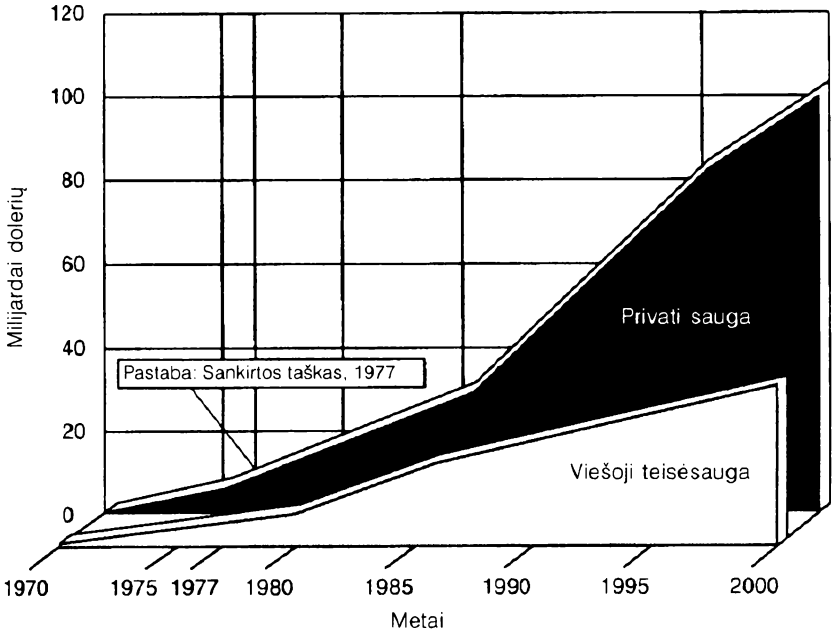

7.4-2 diagrama. Išlaidų dydis privačiame ir viešajame saugos paslaugų sektoriuje

Šis privataus sektoriaus augimas skirtas ir įprastajai policijai. Anksčiau policija ir privačios saugos grupės menkai bendravo tarpusavyje, tačiau dabar padėtis pasikeitė:

> 1980-aisiais Tarptautinė policijos asociacija, Nacionalinė šerifų asociacija ir Amerikos verslo saugos asociacija pradėjo rengti bendrus susitikimus, kad pagerintų viešojo ir privataus sektoriaus bendradarbiavimą. 1986 metais šios organizacijos, gavusios Nacionalinio teisingumo instituto finansavimą, įsteigė Jungtinę teisėsaugos ir privačių saugos asociacijų tarybą. Daugelis vietinių ir regioninių grupių taip pat sukūrė įvairių policijos ir privačių saugos agentūrų bendradarbiavimo programų.

Didžiajai Britanijai būdinga analogiška raida. Ir ji atrodo negrįžtama. Southas (1989, p. 97) rašo:

> Bent jau numatomoje ateityje labai mažai tikėtina, kad privatus saugos paslaugų sektorius sunyks. Nuo 1960-ųjų daugumoje Vakarų šalių tai buvo klestintis, visoms 'recesijoms' atsparus verslas, ir visi požymiai rodo, jog jis augs ir toliau.

Prancūzija yra tokioje pat padėtyje. Ocqueteau (1990, p. 57) aprašo, kaip JAV ir Kanadoje privačios agentūros įsiskverbė arba skverbiasi į valstybines teisėsaugos institucijas:

> ... Europos žemyne padėtis dar nėra tokia. Ir vis dėlto kai kuriais paskaičiavimais Prancūzijoje, iš visų Europos šalių turinčioje bene daugiausia policijos tūkstančiui gyventojų, veikia trys privačios saugos darbuotojai kiekvieniems penkiems valstybinės policijos darbuotojams.

Ši raida kelia rimtų problemų. Tačiau jos analogija su kalėjimų raida nėra visiškai tiksli. Tai parodo įžvalgūs Shearingo ir Stenningo darbai (pvz., 1987) ir svarbus Philippe'o Roberto straipsnis (1989). Jie pradeda nuo trijų pastabų. Pirma, policijos institucija, kaip viešasis valstybės įrankis, atsirado privačių saugos paslaugų pagrindu. Tad privati policija nėra kažkas nauja. Antra, atsirandant materialiai turtingoms didelėms visuomenėms, įprastoji policija gali išspręsti tik menką fragmentą visų problemų, kurių sprendimo iš jos reikalaujama. O tai didina alternatyvių sprendimų paklausą. Ir trečia, privati policija įprastomis sąlygomis priversta elgtis taip, kaip paprastai elgiasi privatūs asmenys arba organizacijos. Ji nedisponuoja baudžiamuoju aparatu, todėl iš esmės nėra orientuota į bausmes:

> ... privačių saugos sistemų logika akivaizdžiai yra pragmatiška; joms pirmiausia rūpi rizikos mažinimo tikslas ir jį realizuoti siekiama kuo mažesnėmis sąnaudomis. Represijos nėra jų prioritetas: represijos gadina firmos įvaizdį, be to, yra brangios, nes jų griebiantis tenka prašyti viešųjų agentūrų pagalbos. Todėl prioritetas teikiamas prevencijai, racionalizacijai ir kompromisui (Robert, p. 111).

Tai savo ruožtu suteikia civilizuotesnių konfliktų sprendimų galimybių, palyginti su baudžiamąja teise, kuri teikia vienintelę, ir labai neefektyvią, alternatyvą.

Privati policija priklauso nuo viešosios policijos, kaip paskutinės apeliavimo instancijos, egzistavimo. Tačiau toks apeliavimas į viešąją agentūrą menkina privačios agentūros autoritetą. Ir tai yra pavojinga strategija. Privačios agentūros efektyvumas priklauso nuo visuomenės įsitikinimo, jog įprastoji policija paramos suteiks privačiai agentūrai, jeigu tos paramos bus paprašyta. Tačiau realiai tokios garantijos nėra.

Privatūs kalėjimai didina kalinimo mastus, taigi privati policija gali būti tų mastų mažinimo veiksnys. Šiuo požiūriu naujoji raida gali būti sveikintina. Shearingo ir Stenningo nuomone, šiuolaikinė privati policija liudija naujai besikuriančias privačios valdžios struktūras, kurios kartais veiksmingai meta iššūkį valstybės prisiimtam tvarkos apibrėžimo monopoliui (1987, p. 13):

> ... tai, ką dabar žinome apie privačią policiją, teikia tvirtą pagrindą manyti ... jog dabartinis privačios policijos augimas nėra vien atsakomybės už viešosios tvarkos palaikymą perskirstymas, jis veikiau liudija, kad atsiranda privačiai apibrėžiamų tvarkos salų, prižiūrimų privačiai samdomų agentūrų, kurios kartais nėra suderinamos arba net konfliktuoja su valstybės apibrėžiama viešąja tvarka.

Tačiau nauda, galima susiaurinus baudžiamosios teisės valdas – abolicionistų svajonė – turi būti pasveriama ją lyginant su dviem esminiais privačios policijos trūkumais: su jos klasiniu šališkumu ir pavojingu potencialu rimtų politinių konfliktų atvejais.

Klasinis šališkumas reiškiasi dvejopai. Mažiau probleminis yra tas akivaizdus faktas, jog labiau pasiturinčių klasių žmonės iš nepatogių situacijų nesunkiai galėtų išsipirkti. Tačiau tas pat pasakytina ir apie įprastąją baudžiamosios teisės sistemą. Beveik akivaizdu, kad visos formalios kontrolės sistemos proteguoja gyventojų sluoksnius, nekeliančius grėsmės tiems, kurie disponuoja valdžia. Išskirtiniai atvejai, kai į teismą patraukiami įtakingi asmenys, yra būtent tokie – išskirtiniai. Kur kas labiau probleminis privačios policijos padarinys yra tai, kad žemesnes klases bei jų interesus ji palieka neapgintus. Į tai atkreipia dėmesį 'naujieji realistai' Didžiojoje Britanijoje, kurių žymiausi darbai yra Youngas ir Matthewsas (1992), Youngas (1989), Lea's ir Youngas (1984). Jie yra visiškai teisūs teigdami, kad nuo vagysčių, smurto ir vandalizmo labiausiai kenčia darbininkų ir dar žemesnės klasės. Privati policija, labiausiai besirūpinanti tais, kurie pajėgia ir nori mokėti, gali sumažinti aukštesniųjų klasių suinteresuotumą turėti viešąsias policines paslaugas, ir taip saugumo požiūriu pabloginti likusių klasių padėtį.

Žinoma, iškyla ir kontrolierių kontrolės problema. Kaip užkirsti kelią tam, kad privati policija netaptų jėga, kurią būtų dar sunkiau kon-

troliuoti nei jau egzistuojančią viešąją policiją. Kaip garantuoti, kad viešoji policija nesamdys (formaliai arba neformaliai) privačių saugos agentūrų atlikti veiksmams, kurių neleistina imtis viešajai policijai? Kaip užkirsti kelią tam, kad Valstybė neįgytų papildomos galios iš privačių agentūrų, kurios nėra saistomos atlaidžios mūsų teisėjų bei teisininkų nuostatos?

Jeigu Gestapo arba KGB padaliniai būtų privačios firmos, samdomos diktatoriaus, savo metodais jie galėtų būti tokie pat efektyvūs ir atstumiantys, tačiau nekeltų tokios grėsmės savo valstybių režimams. Kai nusikaltimų kontrolės sistema priklauso valstybei, yra šiokios tokios vilties, kad šie jos komponentai bus sunaikinti sužlugus valstybei. Vilties, bet ne tikrumo, kaip tai liudija dabartinė kai kurių Rytų Europos valstybių raida. Jeigu ji yra privati, jai niekas negresia žlugus režimui. Tokiu atveju privačios agentūros tampa organizacijomis, kurių veiklos tąsa yra suinteresuoti tiek nacionaliniai, tiek ir transnacionaliniai interesai. Gestapas ir SS daliniai buvo panaikinti po Antrojo pasaulinio karo, tačiau įmonės, kurios teikė įrangą koncentracijos stovykloms ir gaudavo kalinių vergovinio darbo paslaugų, dar ir šiandien veikia Vokietijoje. Veikia ir tie patys universitetai, kurie medžiagą savo tyrimams gaudavo iš koncentracijos stovyklų.

7.5 Privačių interesų spaudimas

Esminį modernybės bruožą nusikaltimų kontrolės praktikoje iliustruoja privatizavimo sąjūdis ir ypač – privataus kalėjimo atgimimas. Šio tipo kalėjimas kalinių skaičiumi nėra vyraujantis pramoninėse visuomenėse. Ir vis dėlto jis skinasi sau kelią, ypač Jungtinėse Valstijose, kartu su idėjiniais jo giminaičiais keliose Europos šalyse.

Privatus kalėjimas nėra senovinės vergų galerų ar 'darbo namų' idėjos tęsinys. Jų modelis yra veikiau municipaliniai vargšų prieglaudos namai. Dažnai būdavo rengiami aukcionai. Tie, kurie prašydavo mažiausiai, gaudavo prekę – rūpinimosi vargšais užduotį. Ar vargšų namai galėjo duoti pelno, yra ginčytinas klausimas. Tačiau dėl dabartinių didžiulių kalinimo įstaigų abejonių nelieka. Čia daro-

mi dideli pinigai. Ir, svarbiausia, privataus pelno interesams prasismelkus net iki privačių kalėjimų sukuriamas svarbus visos sistemos plėtros veiksnys.

Debatai dėl kalėjimų arba policijos 'privatizavimo' dažnai priklauso etinei problematikai: ar leistina privačioms kompanijoms disponuoti tokio masto galia? Arba keliamas ekonominis klausimas: ar privačios kompanijos geba šias užduotis atlikti pigiau nei valstybė? Tačiau nemažiau svarbu suvokti ekspansinį privatizuotos sistemos pobūdį. Pagrindinis klausimas, kaip jį formuluoja Feeley (1990, p. 2) yra toks: *„Kokiu mastu privatizavimas plečia ir transformuoja baudžiamąsias valstybės galias?"*

Logano (1990) požiūriu, privatizavimas nebūtinai didina kalėjimų populiaciją:

> Apskritai verslą lydi sėkmė ne tada, kai jis dirbtinai kuria sau paklausą, o tada, kai tiksliai numato realios paklausos pobūdį bei dydį (p. 159).

Tačiau iš kur žinome, kokia yra toji 'reali paklausa'?

> Kalinių skaičius turi atspindėti nusikaltimų lygį, kurio valstybė paprastai nėra pajėgi valdyti, todėl kalėjimų pajėgumai turi būti lankstūs (p. 170).

Šiuo metu, anot Logano, reali kalinimo paklausa nėra visiškai patenkinama (p. 161), o tai yra blogiau nei perteklinė pasiūla:

> Jeigu ir perteklinė, ir per maža pasiūla gali žeisti teisingumo principus, geriau, žinoma, klysti į perteklinės pasiūlos pusę, nors artimiausioje ateityje tokia klaida mažai tikėtina (p. 151–152).

Ir jis, žinoma, teisus, ypač toliau remdamasis savo duomenimis:

> Tų, kurie sako, jog teismai nėra reikiamai griežti, nuošimtis nuolat augo nuo 48,9% 1965-aisiais iki 84,9% 1978 m. ... nuo 1980 iki 1986 metų griežtesnių bausmių nusikaltėliams reikalavo 82–86% amerikiečių.

Nusikalstamumą suvokę kaip neišsemiamą nusikaltimų kontrolės pramonės žaliavą, galime suvokti tokios argumentacijos pavojingumą. Ekonominiai šios pramonės interesai, kaip patvirtina pats Loganas, visa-

da bus perteklinės pasiūlos pusėje. Ir tai bus nepaprastai stiprus sistemos nuolatinės ekspansijos veiksnys.

Be to, reikia atsižvelgti dar ir į tą faktą, kad privatizuotus kalėjimus paprasčiau statyti ir prižiūrėti. Privačių kalėjimų šalininkams čia iškyla problema. Sunku vienu metu girti privačiai tvarkomų kalėjimų lankstumą bei ekonominį efektyvumą ir kartu manyti, jog šie pranašumai nesukuria perteklinės pasiūlos. Loganas taip apibūdina tuos pranašumus (p. 79):

> Privačios kompanijos ne kartą parodė, kad jos projektuoti, finansuoti ir statyti kalėjimus geba sparčiau nei tai gali padaryti valstybė. Kompanijos *Corrections Corporation of America (CCA)* paskaičiavimais jos statybos kaštai yra tik 80% tų išlaidų, kurias padaro valstybė vykdydama tokią pat statybą. CCA pabrėžia, kad ji ne tik gali statyti sparčiau ir taip išvengti infliacijos kaštų, bet ir su mažesniais tiesioginiais kaštais, nes statybos rangovai iš valstybės ima didesnę kainą.

Privatus finansavimas palengvina gyvenimą ir valdžiai, nes tada jai nebūtina naujiems kalėjimams statyti prašyti rinkėjų leidimo. Anot Logano, '... jis leidžia išvengti referendumų kaštų' (p. 79). Jis palengvina ir kalėjimų tvarkymą, nes lengviau susidoroti su privačios kompanijos darbininkų streikais:

> Kadangi streikas ar koks nors kitoks trikdymas leistų valstybei nutraukti kontraktą, nedarbo grėsmė veiksmingai drausmina privačius darbuotojus. Viešajame sektoriuje, priešingai, tokia grėsmė nėra veiksminga.

Kaip patarimą viešajam sektoriui Loganas siūlo:

> reikalavimą, kad visi kalinimo įstaigų pareigūnai (viešieji ir privatūs) būtų sertifikuojami, vertėtų susieti su reikalavimu, kad streikuose dalyvaujančių pareigūnų sertifikavimas automatiškai būtų anuliuotas.

Privatūs kalėjimai yra tik kraštutinis pavyzdys to, kaip į sistemą įvedamas efektyvus ekspansijos veiksnys. Prie to reikia pridėti ir viso pramoninio komplekso, teikiančio paslaugas viešiesiems kalėjimams, ekonominius interesus. Visai kaip toje žurnalo *Corrections Today* istorijoje, kur suinteresuoti pardavėjai rikiuojasi į eilę su savo efektyviais skausmo teikimo įrankiais ir papirkinėja potencialius pirkėjus, kad tie

ateitų jų pasižiūrėti. Kai dar ir valdžiai suteikiama parama ją išvaduojant nuo būtinybės atsiklausti rinkėjų ir pašalinti streikų grėsmę, susikuria išties efektyvus ekspansijos mechanizmas.

Papildomas augimo veiksnys yra 'psichologinė adaptacija', kurią skatina dauguma šios srities prognozių. Kaip komentaruose apie mano rankraštį rašo Flemmingas Balvigas:

> prognozės yra kontrolės įrankiai. Jos šalina kaitos netikėtumo įspūdį. Juk negali būti kitaip. 200 000 žmonių Kalifornijos kalėjimuose 2000-aisiais? Mes tai seniai žinojome. Galbūt jų bus 190 000, tad padėtis bus ne tokia bloga, kaip prognozavome.

Daugiausia dėmesio skiriama prognozių tikslumui, o ne pačiam raidos baisumui, ne tam, kaip užkirsti kelią prognozių pasitvirtinimui.

7.6 Technologinis spaudimas

Stebėtinai spartus kalinių populiacijos augimas Kalifornijoje nuo 1980 iki 1990 metų yra gryna mįslė. Tas dešimtmetis buvo Kalifornijos klestėjimo periodas. Frankas Zimringas pateikia diagramą, kurioje matyti, kaip smarkiai mažėja nedarbas ir kartu kalinių skaičiaus kreivė šauna beveik stačiai į viršų. Messingeris ir Berecochea taip pat pateikia paradoksalių duomenų. Jie parodo, jog laikas, praleistas kalėjime iki pirmojo paleidimo, nuolat trumpėjo per pastaruosius 10–15 metų. Vienu metu vyrams vidurkis buvo 36 mėnesiai, tačiau šiuo metu jis siekia maždaug 12 mėnesių. Tad Kalifornijos kalėjimai turėjo perpus ištuštėti. Tačiau to neįvyko. Messingeris ir Berecochea siūlo tokį paaiškinimą. Kalinimo terminai sutrumpėjo, tačiau buvimas laisvėje taip pat yra savotiškas kalėjimas tiems, kurie paleisti anksčiau termino. Kaliniai paleidžiami lygtinai, tačiau pasikeitė tokio paleidimo pobūdis. 7.6–1 diagramą pateikia Messingeris ir Berecochea (1991, p. 43); ji rodo 1975–1987 metų raidą ir iliustruoja, jog paleidimas iš kalėjimo yra tik laikinas išsilaisvinimas. Anot autorių,

> ... paleidimas vis dažniau nėra galutinė atomazga. Iki pirmojo XX amžiaus ketvirčio pirmasis paleidimas iš kalėjimo daugumai kalinių buvo ir paskutinis – bent jau pagal tą patį nuosprendį: prie kalėjimo vartų teistumas baigdavosi. Vėliau daugumai kalinių pirmasis paleidimas iš kalėjimo

buvo tik lygtinio paleidimo periodo pradžia. Tačiau net tada, iki pat pastarųjų metų, pirmasis paleidimas iš kalėjimo buvo ir paskutinis pagal paskirtąjį bausmės straipsnį: daugumai teistumas baigdavosi lygtinio periodo pabaigoje. Šiuo metu padėtis kitokia; grįžimas į kalėjimą nustojo būti retenybe ir tapo įprastąja kalinių patirtimi. Kalinimo bausmė atliekama išsimokėtinai.

Kodėl taip yra?

Yra du paaiškinimai. Pirma, vienu metu lygtinių nuosprendžių Kalifornijoje ėmė mažėti; jų mažėjo kartu su etatais. Siekdami išlikti, priežiūros pareigūnai turėjo pasirinkti: tapti socialiniais darbuotojais be darbo arba nusikaltimų kontrolieriais su darbu ir su ginklu. Jie pasirinko pastarąją alternatyvą – pagal scenarijų, kuris puikiai iliustruoja tai, ką Stanas Cohenas (1985) įvardija kaip funkcijų infliaciją. Smithas (1991, p. 114) taip aprašo šią raidą:

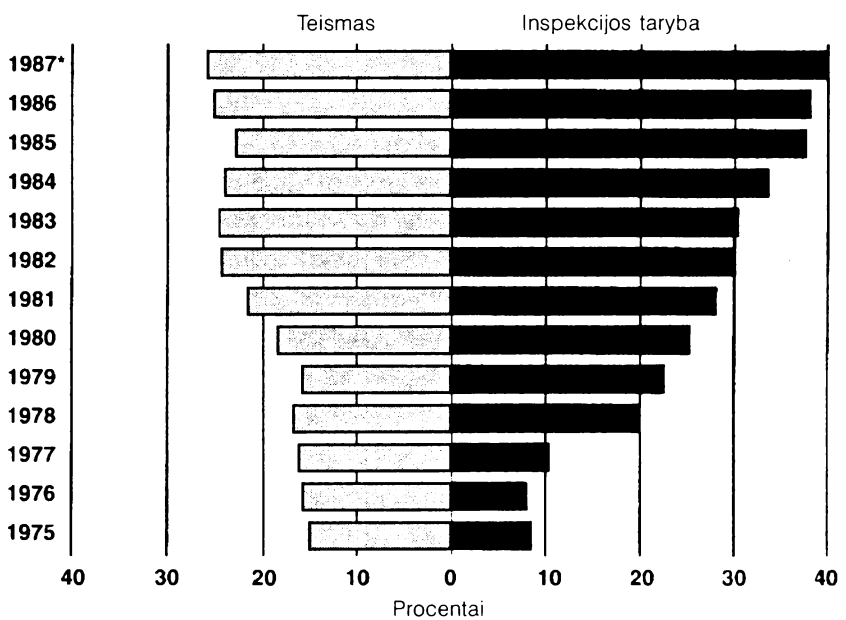

7.6–1 diagrama. Grąžinimas į kalėjimą per dvejus metus. (Lygtinio kalinimo metais.)

70-ųjų pabaigoje pasikeitė Kalifornijos lygtinio kalinimo funkcijos – reabilitaciją pakeitė kontrolė. Tai lėmė pasikeitusi viešoji nuomonė bei įstatymų pataisos, apibrėžusios kalėjimo ir lygtinio nuteisimo funkciją veikiau

kaip baudžiamąją, o ne reabilitacinę. Be to, buvo rimtų mėginimų apskritai panaikinti lygtinį nuteisimą. Tapo akivaizdu: kad lygtinio nuteisimo institucija išliktų, ji turėjo tapti labiau agresyvi.

Taip lygtinės priežiūros inspektoriai gavo ginklus. Arba, kaip rašo Smithas (p. 124):

Išsirinkome *Smith & Wesson* 64 modelio 38 kalibro revolverį. Tai palyginti lengvas, nerūdijančio plieno šešiašūvis revolveris su dviejų colių ilgio vamzdžiu. Jį lengva paslėpti po drabužiais, kuriais paprastai rengiasi agentai.

Neatsilieka ir Florida. Jos Pataisos departamentas paskelbė, kad lygtinės priežiūros inspektoriai nuo liepos 1 d. turės teisę turėti ginklą (*Correctional Digest*, January 8, p. 10, 1992).

Kitas dažnėjančio grąžinimo į kalėjimus paaiškinimas yra tai, kad lygtinės priežiūros pareigūnams į pagalbą atėjo mokslas ir technologija. Anot Messingero, šįkart jo pasisakyme (p. 36):

lygtiniams buvo atlikta maždaug 400 000 testų, kad patikrintų, ar jie nevartoja narkotikų. Įsivaizduoju, kiek šlapimo jiems teko atiduoti.

Pasikeitimo esmė yra tai, kad paankstintas paleidimas reiškia griežtą kontrolę, o dabar griežtai kontrolei yra naujų technologijų, kuriomis uoliai naudojamasi. Lygtiniai privalo periodiškai teikti šlapimo mėginius. Jie priklauso tam gyventojų sluoksniui, kur narkotikai yra gyvenimo būdo dalis. Anksčiau, kai lygtinio kalinimo institucija dar buvo socialinės rūpybos sritis, jie galėjo sulaukti perspėjimų ir galbūt net tam tikros pagalbos. Dabar veikia kontrolės technologija, tad jie grįžta į kalėjimus. Tai puikiai iliustruoja dorojimosi su pavojingomis klasėmis būdą. Dabar jau nebūtinai pirminis nusikaltimas juos grąžina atgal į kalėjimą. Jie į juos grįžta dėl savo gyvenimo būdo. Narkotikų kontrolė yra žemesniųjų klasių kontrolė.

Šalia tų lygtinių, kurie grįžta į kalėjimus dėl narkotikų vartojimo, yra ir tų, kurie tiesiogiai teisti už narkotikus. Kartu šios kategorijos sudaro kalėjimų kontingento daugumą. 1986 metais jų buvo 30%, 1988 – 35, o 1991 m. – 53% kalėjimų kontingento. Kaip teigia federalinių kalėjimų viršininkas Michaelis J. Quentinas, 1995 metais nuteistųjų už narkotikus skaičius sudarys 69% visos kalėjimų populiacijos (*Washington Post*, April 1991). Austinas (1991) dokumentais pa-

rodo, jog panaši raida valstijos lygmeniu vyksta ir Floridoje. Tačiau tokia tendencija, kaip buvo parodyta šios knygos 5.5 skirsnyje, aiškiai pastebima ir Europos šalyse. Visose šiuolaikinėse valstybėse narkotikai tampa svarbiausiu nusižengimu, ir būtent kovos su juo dingstimi yra kontroliuojamos žemesniosios klasės. Kartu su narkotikų testavimo verslu šios kontrolės galimybės tampa beveik beribės.

Vienintelė silpnoji sistemos vieta – ribotas kalėjimų talpumas. Tačiau ir čia verslas tiesia pagalbos ranką. Elektronika kontroliuojamas namų kalėjimas – štai į ką krypsta visa dabartinė raida.

Šio namų kalinimo principai yra žinomi ir taikomi nuo seno. Dabar kalinys gauna elektroninį įtaisą, įtvirtinamą žiedu ant riešo arba kulkšnies. Jis jungiamas su telefonu. Jeigu kalinys išeina iš namų, policijos arba lygtinių priežiūros štabe pasigirsta aliarmo signalas. Paklausa šiam įtaisui didėja, ypač Jungtinėse Valstijose ir užsienyje. Neseniai Singapūras šios įrangos įsigijo už 7 milijonus dolerių (Lacotte, 1991).

Tačiau sistema vis dėlto turi vieną silpnybę: neįmanoma tiksliai žinoti, ką kaliniai veikia savo namuose. Jiems, žinoma, draudžiama vartoti alkoholį namuose – jų kalėjime. Tačiau gali būti, kad jį vartoja.

Šią problemą išsprendė *Mitsubishi* – ji Amerikos namų kalėjimuose įvedė tvarką. Žurnalo *Corrections Today* puslapyje (1991, June) mums siūlomas visas priemonių paketas. Jame randame ne tik įprastąjį elektroninį žiedą, bet ir telefoną, sujungtą su televizijos transliavimo stotimi, ir prietaisą, skirtą alkoholio kraujyje kiekiui nustatyti. Manau, netrukus per televiziją galės būti transliuojamas šlapinimasis. Pateikiu ištrauką iš to, ką aprašo *Mitsubishi:*

> Kad būtų patenkinta didėjanti priežiūros namuose paklausa, monitoringo sistema turi būti lanksti, patikima ir galinti patikrinti suvartoto alkoholio kiekį. Rizika pernelyg didelė, kad būtų galima pasitenkinti mažesniais reikalavimais.
>
> ...
>
> Sistema automatiškai iškviečia klientą (bent keturis jų vienu metu), pareikalauja tam tikrų veiksmų (bet kuria kalba) ir užregistruoja esamą vaizdą: pateikia datą, laiką ir vardus (t.y. pateikia neginčijamą liudijimą).
>
> ...
>
> Kvapo alkoholinį testavimą (KAT) – nekontaktiniu, autonominiu būdu nustatyti alkoholio kiekį kliento kraujyje ir paties kliento tapatybę gali tik MEMS sistema. Visa tai atliekama automatiškai iš kompiuterių sistemos centro.

7.7 Žaliava kontrolės pramonei

Taigi kalėjimas išsprendžia kai kurias pramoninių visuomenių problemas. Globos valstybėje jis susilpnina disonansą tarp idėjos, jog bedarbiais turi būti rūpinamasi, ir įsitikinimo, kad vartojimo gėrybės turi būti užsidirbtos. Dalį neužimtų gyventojų jis padaro tiesioginės kontrolės objektu ir sukuria naują užduočių kontrolės pramonei bei jos valdytojams. Šiuo požiūriu kaliniai įgyja naują svarbią funkciją. Jie tampa žaliava kontrolės pramonei. Tai yra gana išradingas sprendimas. Pašalpos pinigai gali būti panaudoti abejotiniems tikslams. Kad tam būtų užkirstas kelias, kartais pašalpa būdavo teikiama natūra. Tačiau kai kurie gavėjai vis dėlto elgėsi nesąžiningai – sveiką maistą iškeisdavo į svaigalus arba narkotikus. Kalėjimai išsprendžia šią problemą. Materialinės kai kurių šiuolaikinių kalėjimų sąlygos yra neįtikėtinai geros. Tačiau vartojimas yra visiškai kontroliuojamas, pasiektas galutinis industrializacijos problemos sprendimas. Potencialiai pavojingas gyventojų sluoksnis eliminuojamas iš visuomenės ir kaip visiškai kontroliuojama žaliava atiduodamas to paties pramoninio komplekso dalims, kurios juos padarė pertekliniais ir nereikalingais žmonėmis. Žaliava kontrolės pramonei, arba, jeigu norite, priverstiniai kontrolės pramonės paslaugų vartotojai.

Idealiausia, žinoma, būtų šią kontrolės žaliavą padaryti dar ir gamybine jėga. Tada kaliniai teiktų ne tik darbo sargams, bet ir gėrybių plačiajai visuomenei. Tačiau šią kombinaciją nepaprastai sunku realizuoti pramoninėse Vakarų tipo visuomenėse. *Business Week* praneša, kad maždaug 5 000 kalinių JAV dirba privačiai pramonei. Tik 5 000 iš 1,2 milijono. Kaliniai svarbūs JAV, tačiau tik dėl to, kad juos reikia prižiūrėti ir maitinti, o ne dėl to, kad jie ką nors gamintų.[21]

[21] Tačiau Kinijoje šis *Business Week* straipsnis sulaukė didelio dėmesio. „Nacionalinė televizija ir dauguma didžiausių laikraščių, kuriuos visus kontroliuoja komunistinė valdžia, plačiai komentavo vasario 17 d. *Business Week* straipsnį apie Amerikos kalinių darbą. ... Kinų komentaruose aiškiai sugestionuojama, kad JAV valdžia, kaltinanti Kiniją kalinių produkcijos eksportu, pati turėtų paisyti savo pamokslų arba liautis pamokslavusi." *Correctional Digest*, February 19, p. 10, 1992.

7.8 Didžioji Amerikos tradicija

Per pastarąjį dešimtmetį Amerikos baudžiamosios teisės praktika esmingai pakito. Tačiau žvelgiant į tai iš šimtmečių perspektyvos iš tikrųjų nieko naujo neįvyko. Veikiau priešingai, išimtis buvo laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo. Dabar Jungtinės Valstijos ryžtingai grįžta prie savo normos. Padėtį apibūdina dvi pagrindinės sąvokos: privatizavimas ir vergovė.

Privatizavimas nėra kažkas nauja. Nuo jo viskas ir prasidėjo – pirmiausia Anglijoje, o vėliau ir JAV. Nusikaltėlių persekiojimas buvo privatus reikalas, policija buvo privati, vietos kalėjimai irgi privatūs – išlaikomi aludžių savininkų. Svarbiausia, trėmimas buvo privačios iniciatyvos ir pelno išskaičiavimo rezultatas. Tas rezultatas buvo tai, kad maždaug 50 000 nuteistųjų buvo perkelti už Atlanto. Anot Feeley (1991a, p. 3):

> Netrukus po to, kai 1607 metais į Virdžiniją atvyko pirmieji kolonistai, atvyko ir grupė nuteistųjų, kurie į čia buvo atgabenti su sąlyga, kad savo kaltę išpirks parsidavę į vergovę. Taip buvo sukurta nauja baudžiamoji sistema, kuri sėkmingai veikė beveik 250 metų...
>
> ... trėmimas į Naująjį pasaulį buvo efektyvumo ir veiksmingumo derinys. Daugumą jo kaštų dengė pelno siekiantys pirkliai, parduodantys savo žmogiškąją prekę, ir plantatoriai, ją perkantys. Ji buvo efektyvi, nes leido taikyti sankcijas tūkstančiams nusikaltėlių, kurie kitokiu atveju būtų likę nenubausti.
>
> ... trėmimas buvo pirklių interesams tarnaujantis išradimas, tad viešieji pareigūnai jį pripažino tik pamažu įsitikinę jo efektyvumu.
>
> Trėmimo politika labai nedideliais kaštais smarkiai sustiprino baudžiamąsias valstybės galias. Ji išplėtė baudžiamųjų sankcijų apimtį ir be centralizuotos biurokratijos didinimo būtinybės padidino jų efektyvumą.

Privatizavimo tradicija buvo tiesiogiai pritaikyta kalėjimams. Trėmimams pasibaigus kai kurie iš pertekliniais tapusių laivų buvo prišvartuoti San Francisko įlankoje. Jūriniai kalinimo įrenginiai, kuriuos reklamuoja *Bibby Group* kompanija, turi ilgą istoriją. San Franciske statant San Quentino kalėjimą kaliniai buvo laikomi laivuose. Daugelis garsių pirmųjų kalėjimų, pastatytų Jungtinėse Valstijose, buvo finansuojami privačių rangovų, naudojusių kalinių darbą. Keletas didelių kalėjimų buvo išnuomoti privatiems asmenims.

Kalėjimų kontingento dydį lėmė ne nusikaltimų lygis, ne socialinės kontrolės siekis ar policijos veiklos efektyvumas, o noras priversti nusikaltėlį mokėti – valdžiai ir privatiems darbdaviams.

Tai teigia Novakas (1982), kurį cituoja Ericsonas, McMahon ir Evansas (1987, p. 358) straipsnyje, išraiškingai pavadintame 'Pelnijimasis iš bausmės'. Jie priduria:

Misisipės kalėjimų sistema gyrėsi tuo, kad pelningai vertėsi iki pat Antrojo pasaulinio karo. Tik trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo pradžioje buvo priimti įstatymai, draudžiantys nuteistųjų 'nuomos' sistemą. Jie buvo priimti spaudžiant vietos gamintojams bei darbo sąjungoms, negalėjusioms atlaikyti jos konkurencijos, ypač prasidėjus Depresijai.

Net pagrindinė idėja apie tai, kaip kalėjimai turi atrodyti, buvo suformuluota teoretikų, siekusių kalėjimą padaryti pelninga įmone. Gerai yra žinoma, jog Jeremy Benthamas sugalvojo Panoptikumą – statinį, simbolizuojantį totalinę kontrolę. 'Pan optikon' reiškia visuminį vaizdą. Benthamo projekte kalėjimas statomas kaip didžiulė kriauklė, besisukanti aplink aukštą bokštą, esantį viduryje. Išoriniame žiede įrengiamos kameros: jų langai yra ir į vidų, ir į išorę. Sargybiniai sėdi centriniame bokšte. Iš jo jie gali stebėti bet kurią kamerą ir matyti visa, kas vyksta, o patys išlikti nematomi. Minimaliomis sąnaudomis sistema teikia maksimalią kontrolės galią. Benthamas suprojektavo ir vamzdynų sistemą, leidžiančią girdėti bet kurioje kameroje skleidžiamus garsus.

Benthamas taip pat parengė planų, kaip privatūs rangovai galėtų tvarkyti jo instituciją. Dar daugiau, anot Feeley (1991, p. 4–5), Benthamas 'dėjo didžiules pastangas norėdamas gauti šį kontraktą sau ir tikėdamas, jog taip jis praturtėtų... Nuo 1780-ųjų pabaigos iki 1800-ųjų pradžios jis buvo apsėstas šios idėjos. Tūkstančius svarų sterlingų savo pinigų jis investavo, kad galėtų įsigyti sklypą, kuriame galėtų realizuoti savo Panoptikumo viziją'.

Savo investicijų jis neatgavo, tačiau pamatinė jo idėja padarė įtakos tiek architektūrai, tiek ekonomikai.

Iš privatizavimo istorijos Feeley daro tokią išvadą:

... kai valstybei iškeliami reikalavimai, kurių ji negali patenkinti, verslininkai gali suteikti ir suteikia jai pagalbą, kuri galiausiai reiškia vals-

tybės ekspansiją. Vykstant trėmimui pirmieji privačių kalėjimų rangovai atsiliepė į akivaizdžios krizės problemas, surado naujų sprendimų ir juos sparčiai įgyvendino. Tai, kad jų išradimai buvo modifikuoti ar perimti valstybės, reiškia ne jų nesėkmę, bet jų sėkmę.

Kita Amerikos didžiosios tradicijos dalis – tai *vergų* importas iš Afrikos. Nebuvo jokios valstybinės vergų prekybos registracijos. Gunnaras Myrdalas (1964, p. 118–119) teigia, jog bendras vergų, importuotų į Jungtines Valstijas iki 1860 m., skaičius siekė beveik milijoną. Federaliniai įstatymai prekybą vergais uždraudė 1808 metais. Per tą laiką naujai buvo atgabenta 300 000–400 000 vergų. Dar daugiau jų buvo įsigyta aneksuojant naujas teritorijas ir ypač vergus į šalį gabenant kontrabanda. Dauguma vergų, išlaisvintų po Pilietinio karo, buvo gimę Afrikoje. Šiandien JAV gyvena 15 milijonų juodaodžių vyrų.

Beveik pusė JAV kalėjimų populiacijos yra juodaodžiai. Marcas Maueris dviejuose pranešimuose (1991 ir 1992) pateikė duomenų apie kalinamus juodaodžius ir kartu palygino juos su Pietų Afrikos duomenimis. Juos pateikiame 7.8–1 lentelėje. Pusė milijono juodaodžių dabar uždaryta kalėjimuose arba areštinėse. Taigi 3400 žmonių 100 tūkst. juodaodžių gyventojų, arba 3,4%, dabar kalinami. Tarptautiniais masteliais šio kalinimo mastą gali atskleisti palyginimas su Pietų Afrika, kur 681 asmuo iš 100 tūkstančių juodaodžių gyventojų, arba 0,7%, yra įkalintas.

7.8–1 lentelė. Juodaodžių vyrų kalinimas JAV ir Pietų Afrikoje 1989 ir 1990 m.

	Jungtinės Valstijos	Pietų Afrika
Juodaodžiai gyventojai (1989)	14 625 000	15 050 642
Juodaodžiai kaliniai (1989)	454 724	109 739
Kalinių skaičius 100 tūkst. gyventojų (1989)	3 109	729
Juodaodžiai kaliniai (1990)	499 871	107 202
Kalinių skaičius 100 tūkst. gyventojų	3 370	681

Iš Mauer (1992), 2 lentelė.

Laikant 3,4% kalėjimuose ir dar pusantrakart tiek kalinant lygtinai, maždaug 7–8% juodaodžių vyrų yra vienokios ar kitokios baudžiamosios priežiūros akiratyje.

Kukliais paskaičiavimais Blumsteinas (1991, p. 53) rašo:

> ... pažvelgę į didžiausios rizikos – dvidešimtmečių juodaodžių vyrų grupę, matysime, jog čia kalinių skaičius siekia 4200, arba 4,2% grupės. Vadinasi, beveik kas dvidešimtas juodaodis jaunuolis šiandien sėdi valstijos arba federaliniame kalėjime. Jeigu pridėsime ir vietos kalėjimus, gausime 6,3%; tokia juodaodžių dvidešimtmečių vyrų dalis sėdi JAV federaliniuose, valstijų bei vietos kalėjimuose. Jeigu prisimintume, jog kalėjimų kontingentas atspindi tik maždaug šeštadalį visų žmonių, kuriems taikoma baudžiamosios teisės priežiūra (pavyzdžiui, lygtinis kalinimas), tai pradinį skaičių (4,2%) galima dauginti iš šešių ir tada gauname maždaug 25%.

25%, arba kas ketvirtas juodaodis dvidešimtmetis vyras! Tačiau tai pasakytina apie šalį kaip visumą. Jeigu nagrinėtume didžiųjų miestų jaunimą, turėtume padaryti išvadą, jog veikiausiai kur kas daugiau nei ketvirtadalis juodaodžių vyrų yra baudžiamosios teisės sistemos priežiūroje.

Tad nesunku suprasti, kodėl Marcas Maueris (1991, p. 9) vieną iš savo pranešimo paantraščių formuluoja taip:

> AFROAMERIKIEČIAI VYRAI: NYKSTANTI RŪŠIS?

Toliau jis rašo:

> Afroamerikiečiams vyrams, priklausantiems žemiausių pajamų grupei, iškyla daugybė problemų: mūsų didžiųjų miestų socialinis bei ekonominis nuosmukis ir perspektyvų jauniems žmonėms menkėjimas; visiškas mūsų švietimo, sveikatos apsaugos bei kitų mūsų institucinių sistemų nepajėgumas paruošti juodaodžius vyrus produktyviam įsitraukimui į visuomenės gyvenimą; nuolatinis skurdas ir toks turto paskirstymas, kad per pastaruosius dvidešimtį metų dar labiau padidėjo atotrūkis tarp turtingųjų ir neturtėlių.

Jų padėtis ir toliau blogėja. Austinas ir McVey (1989, p. 5) kovą su narkotikais nurodo kaip vieną iš svarbesnių šios raidos priežasčių:

> Kova su narkotikais daugiausia tai kova su kokainu, kurį paprastai vartoja neturtingiausiųjų sluoksnis, kuriame vyrauja juodaodžiai ir lotynoamerikiečiai. Dėl to didėja nuteistų kalėti nebaltųjų asmenų dalis.

Tą patį pabrėžia Maueris:

> Nuo 1984 iki 1988 metų juodaodžių dalis tarp suimtųjų už narkotikus šalies mastu padidėjo nuo 30 iki 38%. Nuo 1985 metų Mičigane bendras suėmimų už narkotikus skaičius padvigubėjo, o juodaodžių net patrigubėjo. Kova su narkotikais vykdoma baudžiamosios sistemos priemonėmis ir neproporcingai koncentruojama į narkomaniją didžiuosiuose miestuose, o galutinis jos rezultatas yra tai, kad nuolat daugėja kalinių ir labiausiai – juodaodžių kalinių.

Florida šiuo požiūriu turbūt lenkia visas kitas valstijas. 1982–1983 metais jaunuoliams čia buvo iškeltos 299 narkotikų bylos. Iš jų 54 buvo iškeltos juodaodžiams. 1985 metais tas skaičius baltiesiems buvo 336, o jį savo skaičiumi – 371 jau pralenkė juodaodžiai. Dar vėliau, 1989–1990 metais juodaodžių skaičius padidėjo iki 3415, o baltieji visiškai atsiliko – 526 bylos.[22] Šio augimo kaltininkas, gubernatorius Marinezas, pralaimėjo rinkimus naujai kadencijai, tačiau tapo visos šalies narkotikų caru.

Yra tam tikro pagrindo manyti, jog šis derinys – būti juodaodžiu ir nepasiturinčiu – turi neigiamos reikšmės ir teismuose, nors tai kartais ginčijama (žr. diskusiją tarp Wilbankso ir Manno, 1987). Aš asmeniškai niekada negalėjau pamiršti rezultatų, kuriuos davė nedidelė Wolfgango, Kelly ir Noble'o studija 1962 metais. Jie atliko palyginamąją mirčiai nuteistų kalinių analizę. Tikimybė juodaodžiui atsidurti mirtininkų eilėje buvo daug didesnė nei baltaodžiui, vadinasi, jam nuteisti pakako silpnesnių argumentų. Todėl galima buvo manyti, kad jiems praėjus įvairias apeliacijos procedūras, mirties bausmė bus taikoma palyginti mažesnei juodaodžių daliai. Tačiau faktai bylojo priešingai. Mirties bausmė buvo įvykdyta palyginti didesnei juodaodžių, o ne baltųjų daliai. Maueris (1992, p. 11–12) aprašo keletą bendrų mechanizmų, kurie teisminiame procese veikia juodaodžiams nepalankia linkme.

Tačiau turiu pridurti, jog Europos kalėjimai taip pat patamsėjo. Ir jeigu neturtas turėtų spalvą, jie būtų patamsėję dar labiau. Tad nėra pagrindo Europai puikuotis prieš JAV. Tiek klasiniai, tiek rasiniai skirtu-

[22] Duomenys iš *Florida Supreme Court Racial and Ethnic Bias Commission*, 1991.

mai atsispindi JAV juodaodžių kalinių statistikoje. Ir Australijoje bei Kanadoje etninių mažumų atstovų skaičius kalėjimuose yra neproporcingai didelis.

7.9 Standartų tiekėja

Nėra jokių 'natūralių ribų' tam, kas laikoma didele kalinių populiacija. Jai augant Jungtinėse Valstijose dydžio standartai kinta. Kadangi pasaulį taip smarkiai veikia visa, kas vyksta Jungtinėse Valstijose, tai gali turėti įtakos visam pramoniniam pasauliui. O gal mes čia Europoje esame pernelyg atlaidūs, nes JAV klesti turėdama dešimteriopai daugiau kalinių? Privatizavimo idėjos įveikė ir Atlantą. Seras Edwardas Gardneris (1989) buvo vidaus reikalų tarppartinio parlamentinio komiteto pirmininkas. Jis nusivežė visą savo komitetą į JAV ir grįžęs pareiškė:

> ... visi, vykusieji į Ameriką susipažinti su šia nauja sistema, abejojome, ar nešvaistome laiko; savo dienoraštyje užrašiau, kad man tokia sistema atrodė absurdiška ir nereali. Tačiau turiu pripažinti, kad po to, kai mūsų Komiteto nariai apsilankė kalinimo institucijose Memfyje, Panamoje ir Nešvilyje, mūsų nuomonė esmingai pasikeitė. Mus nustebino tai, ką pamatėme – valdymo ir priežiūros kokybė ir apskritai pačios privačių kalėjimų idėjos įgyvendinimo sėkmė.

Seras Edwardas savo nuomonę pakeitė taip smarkiai, kad tuo metu, kai skaitė savo paskaitą Nusikalstamumo tyrimų institute, jau buvo tapęs privačios įmonės *Contract Prisons PLC* pirmininku.

Jis nėra vienintelis. Tayloras ir Peace'as (1989) siūlo pasinaudoti šia proga ir įvykdyti baudžiamosios sistemos reformą. Esminė problema, jų teigimu, yra ne tai, ar kalėjimas tvarkomas pagal pelno principą, o tai, ar taikomi priimtini ir reikiami standartai. Pagal jų siūlomus standartus, joks privatus kontraktas neturėtų būti sudaromas ilgiau nei penkeriems metams, o paskui turėtų vykti naujas konkursas. Toliau – privatiems kalėjimams neturi būti perduodami lengviausiai nubausti asmenys, į juos neturėtų patekti tie, kurių kalinimo terminas mažesnis nei 18 mėnesių. Ir svarbiausia: pakartotinių nusikaltimų nedarymas paleidus į laisvę turi būti siekinys ir vienas

iš apmokėjimo pagrindų. Jie argumentuoja (p. 192), kad jeigu kalėjimų privatizavimas vyks aklai mėgdžiojant Šiaurės Amerikos praktiką, padėtis Jungtinėje Karalystėje veikiausiai tik pablogės. Ir daro išvadą:

> Žodžiu, potenciali nauda, kurią teikia kalėjimai, priklauso nuo gana siauros galimų schemų aibės. Tad mūsų siūlymas pasinaudoti tokiomis schemomis yra rizikingos strategijos siūlymas. Jeigu ne visi reikiami tokių schemų komponentai bus parengti, ... įsileisime labai nemalonų Trojos arklį.

Sunku su tuo nesutikti.

Tačiau Jungtinių Valstijų poveikio likusiam pasauliui perspektyva gali būti pernelyg siaura. Problema yra ne tik ta, ar įvykiai, vykstantys JAV šiandien, neįvyks rytoj Kanadoje ir Jungtinėje Karalystėje. Kaip teigia Lillly ir Knepperis (1991), privatizavimas nėra vienpusio baudžiamosios politikos judėjimo iš JAV į Jungtinę Karalystę kelias:

> ... ryšys tarp šių dviejų šalių grindžiamas ne tiek baudžiamosios politikos strategijų derinimu, kiek faktu, jog jos dalijasi korporacijų nuosavybe...[23]
>
> Jungtinės Karalystės ir Jungtinių Valstijų ryšys reiškiasi tuo, kad jų korporacijos vienija jėgas kalinimo bei tramdymo įrangą tiekdamos abiem šalims. Vietoje to, kad tik mėgdžiotų JAV kalinimo ir tramdymo priemones, kai kurios britų kompanijos įsigijo akcijų JAV baudžiamosios praktikos rinkoje.

Dar keletas pastabų apie technologinį spaudimą. Jeigu baudžiamosios kontrolės lygį ir formą visuomenėje lemia socialinės organizacijos pobūdis, tai labai tikėtina, jog šie bendri bruožai pasireikš visur. Per pastaruosius metus Europoje didėjo ir bendras kalinių skaičius. 7.9–1 diagrama iliustruoja šią raidą. Padidėjo net Olandijos kalėjimų populiacija. Kaip

[23] Pažvelkime į elektroninio monitoringo rinką. Elektroninė nusikaltėlių priežiūra sukėlė komercinių sluoksnių susidomėjimą. 1987 metais trejetas Amerikos tiekėjų – *BI Incorporated, Correctional Services Incorporated* ir *Digital Products* – vyravo elektroninių sekimo įrenginių priemonių rinkoje. Vėliau dvi Amerikos bendrovės susijungė su britų kompanijomis ir rinkai pateikė geresnį produktą... O 1989 metais *Correction Srvices, Inc.* (CSI) išplėtė savo tarptautinius ryšius bendraudama su Japonijos *Mitsubishi;* 1990 metais CSI sandoriais su *Electron Dart. Ltd.* Tel Avive, Izraelyje dar labiau išplėtė savo tarptautinių ryšių tinklą (Lilly and Knepper, p. 15–16).

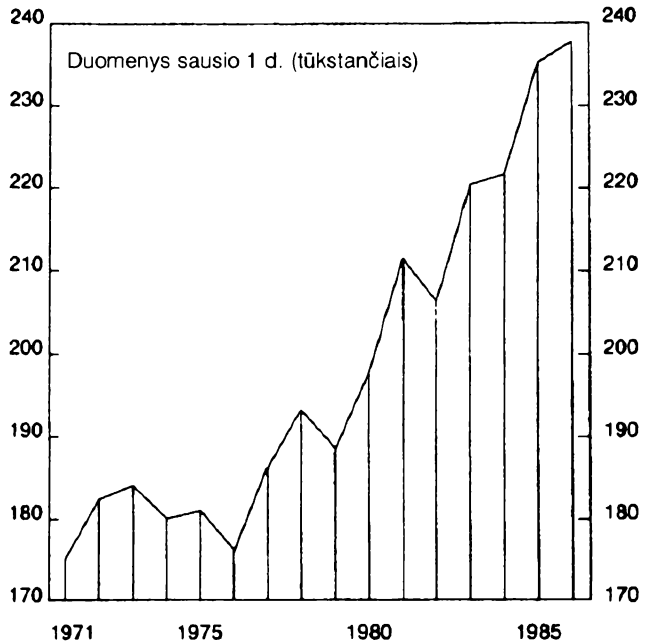

7.9–1 diagrama. Kalinių skaičiaus dinamika Europos tarybos šalyse nuo 1970 m. (išskyrus Austriją, Islandiją, Olandiją, Švecariją ir Turkiją)

buvo minėta 4 skyriuje, dabar šalys su mažiausia kalėjimų populiacija patiria didėjantį spaudimą. Ypač svarbių pokyčių vyksta kovos su narkotikais politikoje, ir čia JAV taip pat rodo kelią. Be to, svarbu šiuolaikinės žiniasklaidos tendencijos. Toms šalims, kur nusikaltimai tampa svarbiausia žiniasklaidos tema, sunku bus išsilaikyti senose gynybos linijose.

Turi reikšmės ir dar du veiksniai: šiuolaikinės pramoninės visuomenės *pajėgumas* izoliuoti didelius gyventojų segmentus ir tai, kad toks sprendimas *dera su kitomis šių šalių svarbiomis tendencijomis*. Tai bus kito skyriaus tema.

8 skyrius

NUOSPRENDŽIŲ MODERNIZAVIMAS

8.1 4926 pareiškėjai

Prieš keletą dienų turėjau šiokių tokių problemų. Mano universiteto Teisės fakultete veikia studentų priėmimo komisija. Esu jos narys. Kartą per metus sprendžiame naujo studentų būrio priėmimo klausimą. Šią vasarą gauti 4926 kandidatų pareiškimai. Priimti galėjo būti 500. Jaunimo nedarbas labai padidino spaudimą aukštojo mokslo sistemai. Tačiau mūsų užduotis buvo paprasta. Studentai priimami remiantis vidurinės mokyklos balais. Visi balai sudedami į vieną skaičių. Keletas balų gali būti pridėta atsižvelgiant į turimą darbo patyrimą. Mūsų sąžininga ir kruopšti sekretorė visa tai paruošia ir visus pareiškėjus surikiuoja į eilę. Komitetui lieka tik užbrėžti brūkšnį. Visi pareiškėjai, esantys eilėje aukščiau to brūkšnio, priimami.

Tačiau susiduriame su dviem papildomomis problemomis. Kai kurie pareiškėjai, apeliuodami į savo sveikatos ar socialines aplinkybes, prašo tam tikrų nuolaidų. Galbūt per abitūros egzaminus jie buvo rimtai susirgę arba mirė šeimos narys, arba jie yra akli, kurti, prikaustyti prie invalido vežimėlio, arba turėjo rimtų problemų dėl narkotikų, ar apskritai dėl psichologinio nestabilumo, arba net buvo kalinami. Nagrinėjame kiekvieną tokį atvejį ir tokius prašymus dažniausiai tenkiname. Fakultetas turi žmogų paremti nelaimėje. Tačiau kartu, miniatiūroje, iškyla bendra rūpybos problema: ar teisinga, kad kelią į universitetą lengviau atveria kalėjimas ir psichiatrinė ligoninė negu sunkus darbas ir geri pažymiai iš mokyklos? Dažniausiai į šį klausimą atsakydavome 'taip'. Laimei, tokių prašytojų nebuvo daug.

Kita stojančiųjų kategorija taip pat kelia problemų, tačiau ne dėl jų personalinių ypatybių, o dėl mokyklų, iš kurių jie ateina, pobūdžio. Tos mokyklos atkakliai priešinasi tam, kad jų mokiniai būtų vertinami pagal oficialią gradavimo skalę. Jų įsitikinimu, abitūros egzaminai ir pažymiai apie mokinius teikia nepakankamą informaciją. Todėl šių mokyklų mokytojai rašo glaustas charakteristikas apie kiekvieno mokinio laimėjimus kiekvienoje disciplinoje, be to, dar smulkiai apibūdina mokinio atliktą svarbiausią darbą: nupieštą paveikslą, surengtą foto parodą, parašytą rašinį apie Sartre'ą, rekonstruotas senovines slides ...

Atrankos komitetui tai yra neišsprendžiama problema. Šiemet turėjome tris stojančiuosius iš šių mokyklų. Žinoma, labai gerai visus juos prisimenu. Visi jie atvyksta iš Skandinavijoje vadinamųjų Waldorfo arba Rudolfo Steinerio mokyklų. Mokinius paprastai 12 metų moko tie patys mokytojai. Tad mokytojai juos gerai, net per daug gerai pažįsta. Apie savo mokinius jie paprastai rašo su dideliu įsijautimu ir net su meile. Jie yra labai artimi savo mokiniams, ir nori su jais suartinti ir mus. Mūsų užduotis tampa neįveikiama.

Trys stojantieji be balų, keletas 'socialinių' atvejų. Šiuos stojančiuosius pažinojau. Tačiau nepažinojau bent 4400 kitų kandidatų, kurie nebuvo priimti – tai jauni žmonės su savo įvairiausiomis savybėmis bei poreikiais, geidę patekti į universitetą. Tačiau šios visos jų savybės buvo apibendrintos skaičiais, ir šių jų skaičių pasirodė esą per mažai.

Dar blogiau – ir tai tiesiogiai siejasi su čia nagrinėjama modernybės tema – aš pats esu iš principo nusiteikęs prieš egzaminus ir mokinių gradavimą. Buvau aktyvus Karališkosios komisijos, siūliusios panaikinti pažymius privalomojo švietimo sistemoje, narys. Net dar blogiau – esu prieš stojančiųjų į universitetus skaičiaus ribojimą ir keliskart balsavau prieš jį. Tačiau visais kartais pralaimėjau, todėl tenka vykdyti man pavestus administracinius uždavinius. Jeigu jų nevykdyčiau, juos vykdytų kas nors kitas. Galbūt išgelbėsiu vieną kitą, kuris šiaip jau nebūtų įleistas į šventąją žemę.

8.2 Griozdai

Viena iš priežasčių, kodėl teisingumas vykdomas taip lėtai, yra tai, kad teismai perkrauti darbu ir nėra aprūpinti įranga, padedančia su juo susidoroti. Tai visiems žinoma tiesa. Daugelyje teismų laikas tarsi

sustojo. Perukų beveik neliko, bet liko nepaslankumas. Rašomosios mašinėlės pakeitė žąsų plunksnas, ir kai kurie teismai įsigijo kompiuterių, tačiau imant apskritai, teismai išliko griozdais, nesugebančiais prisitaikyti prie naujų reikalavimų. Be to, dažnai jie teikia nekokybišką produkciją. Daugelyje studijų buvo parodytas didžiulis nuosprendžių nevienodumas. Ta pati veika gali reikšti mėnesių įkalinimą vienoje vietoje ir metų kalinimą kitoje. Dėl to papildomai apkraunami apeliaciniai teismai, arba, jeigu apeliacija nepaduodama, nėra vykdomas teisingumas.

Jungtinėse Valstijose ši padėtis netrukus pasikeis. Daug kas jau padaryta.

1984 m. Kongresas priėmė nuosprendžių priėmimo reformos įstatymą (*Sentencing Reform Act*). Svarbiausias to įstatymo tikslas – padidinti baudžiamosios teisės galias kovojant su nusikalstamumu – kurti efektyvesnę ir teisingesnę nuosprendžių priėmimo sistemą. Teisingesnę, vadinasi, vienodesnę. Tokie pat nusižengimai turi sulaukti tokios pat bausmės. Šiam tikslui reforma suteikė teismams kai kurių didesnių galių ir kartu sumažino kai kurias kitas jų galias. Ji suteikė jiems daugiau galių – panaikino ankstesnę sistemą su jos nedeterminuotais nuosprendžiais bei su lygtinių priežiūros tarybomis, sprendusiomis lygtinio paleidimo klausimus. Juos dabar spręs teismai. Tačiau iš teismų ji atėmė kai kurias galias ir įvedė detalią nuosprendžių už nusikaltimus klasifikaciją.

Tam pačiam tikslui Kongresas įsteigė Nuosprendžių priežiūros komisiją. Tai yra

> nepriklausoma teisminės valdžios agentūra, kurią sudaro septyni nariai, turintys balso teisę, ir du tos teisės neturintys *ex officio* nariai. Svarbiausias jos tikslas – formuoti federalinės baudžiamosios teisės sistemos nuosprendžių priėmimo bei vykdymo politiką, kuri garantuotų teisingumą ir nustatytų išsamias instrukcijas to, kokie nuosprendžiai taikytini asmenims, padariusiems federalinių nusikaltimų (*U. S. Sentencing Commission Guidelines*, 1990, p. 11).

Jungtinių Valstijų Aukščiausiasis teismas savo sprendimu (Misretta v. Jungtinės Valstijos) patvirtino Komisijos konstitucingumą ir atrėmė keletą jai mestų iššūkių, todėl dabar ji tapo lemiamu veiksniu federalinio lygmens baudžiamojoje JAV teisėje.

8.3–1 lentelė. Baudžiamųjų nuosprendžių lentelė (kalinimo mėnesiais) Kriminalinės istorijos kategorija (kriminalinės istorijos taškai)

Nusikaltimo lygmuo	I (0 arba 1)	II (2 arba 3)	III (4,5,6)	IV (7,8,9)	V (10, 11, 12)	VI (13 ir daugiau)
1	0–6	0–6	0–6	0–6	0–6	0–6
2	0–6	0–6	0–6	0–6	0–6	0–6
3	0–6	0–6	0–6	0–6	0–6	0–6
4	0–6	0–6	0–6	2–8	4–10	6–12
5	0–6	0–6	1–7	4–10	6–12	9–15
6	0–6	1–7	2–8	6–12	9–15	12–18
7	1–7	2–8	4–10	8–14	12–18	15–21
8	2–8	4–10	6–12	10–16	15–21	18–24
9	4–10	6–12	8–14	12–18	18–24	21–27
10	6–12	8–14	10–16	15–21	21–27	24–30
11	8–14	10–16	12–18	18–24	24–30	27–33
12	10–16	12–18	15–21	21–27	27–33	30–37
13	12–18	15–21	18–24	24–30	30–37	33–41
14	15–21	18–24	21–27	27–33	33–41	37–46
15	18–24	21–27	24–30	30–37	37–46	41–51
16	21–27	24–30	27–33	33–41	41–51	46–57
17	24–30	27–33	30–37	37–46	46–57	51–63
18	27–33	30–37	33–41	41–51	51–63	57–71
19	30–37	33–41	37–46	46–57	57–71	63–78
20	33–41	37–46	41–51	51–63	63–78	70–87
21	37–46	41–51	46–57	57–71	70–87	77–96
22	41–51	46–57	51–63	63–78	77–96	84–105
23	46–57	51–63	57–71	70–87	84–105	92–115
24	51–63	57–71	63–78	77–96	92–115	100–125
25	57–71	63–78	70–87	84–105	100–125	110–137
26	63–78	70–87	78–97	92–115	110–137	120–150
27	70–87	78–97	87–108	100–125	120–150	130–162
28	78–97	87–108	97–121	110–137	130–162	140–175
29	87–108	97–121	108–135	121–151	140–175	151–188
30	97–121	108–135	121–151	135–168	151–188	168–210
31	108–135	121–151	135–168	151–188	168–210	188–235
32	121–151	135–168	151–188	168–210	188–235	210–262
33	135–168	151–188	168–210	188–235	210–262	235–293
34	151–188	168–210	188–235	210–262	235–293	262–327
35	168–210	188–235	210–262	235–293	262–327	292–365
36	188–235	210–262	235–293	262–327	292–365	324–405
37	210–262	235–293	262–327	292–365	324–405	360–i.g.g.
38	235–293	262–327	292–365	324–405	360–i.g.g.	360–i.g.g.
39	262–327	292–365	324–405	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.
40	292–365	324–405	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.
41	324–405	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.
42	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.	360–i.g.g.
43	i.g.g.	i.g.g.	i.g.g.	i.g.g.	i.g.g.	i.g.g

i.g.g.= iki gyvos galvos

8.3 Skausmo seikėjimo vadovai

Vienas svarbiausių Nuosprendžių priežiūros komisijos rezultatų yra pateikiamas 8.3–1 lentelėje, vadinama Nuosprendžių lentele. Jos naudojimo principas visai paprastas. Pirmiausia pažvelkime į kai kuriuos nusikaltimų lygmens pavyzdžius, į vertikaliąją grafą kairėje. Teisėjo užduotis šiuo atveju – nustatyti nusikaltimo tipą. Pavyzdžiui, jeigu nusikaltimas klasifikuojamas kaip Oro piratavimas, Vadovas skirsnyje 2.14 aiškiai sako:

> a) bazinis nusikaltimo lygmuo: 38;
> b) jeigu dėl jo įvyko mirtis, lygmuo didinamas 5 padalomis.

Jeigu mirtis išties įvyko, nusikaltėlis gauna 38+5=43, kuris lentelėje reiškia 'iki gyvos galvos'.

Sudėtingesnis atvejis – įsilaužimas į būstą. Vadovas šiuo atveju nurodo:

> Įsilaužimas į būstą:
> (a) Bazinis nusikaltimo lygmuo: ... 17;
> (b) Specifiniai nusikaltimo bruožai:
> (1) Jeigu nusikaltimas padarytas jį suplanavus iš anksto, lygmuo didinamas 2 padalomis;
> (2) Jeigu padarytoji žala viršija 2500 dolerių, lygmuo didinamas šia tvarka:

Žala (doleriais)	Lygmuo
(A) 2 500 arba mažesnė	nedidinamas
(B) Daugiau kaip 2 500	didinamas 1 padala
(C) Daugiau kaip 10 000	didinamas 2 padalomis
(D) Daugiau kaip 50 000	didinamas 3 padalomis
(E) Daugiau kaip 250 000	didinamas 4 padalomis
(F) Daugiau kaip 800 000	didinamas 5 padalomis
(G) Daugiau kaip 1 500 000	didinamas 6 padalomis
(H) Daugiau kaip 2 500 000	didinamas 7 padalomis
(I) Daugiau kaip 5 000 000	didinamas 8 padalomis

> (3) Jeigu buvo paimtas šaunamasis ginklas, sprogstamasis užtaisas ar draudžiama cheminė substancija arba jeigu jų paėmimas buvo nusikaltimo tikslas, nusikaltimo lygmuo didinamas 1 padala;
> (4) Jeigu buvo naudojamas pavojingas ginklas (įskaitant šaunamąjį), lygmuo didinamas 2 padalomis.

Kaip matome, minimalus bausmės lygmuo būtų 17; sunkiausiu atveju jis būtų 30.

Tad pusė darbo padaryta. Lieka nustatyti Kriminalinės istorijos kategoriją. Vadovo 4.1 skirsnyje paaiškinama, kaip tai daroma:

> (a) Už kiekvieną ankstesnį kalinimą, viršijantį vienerius metus ir vieną mėnesį, pridedami 3 taškai.
>
> (b) Už kiekvieną ankstesnį kalinimą, viršijantį 60 dienų, neskaičiuojamų straipsnyje (a), pridedami 2 taškai.
>
> (c) Už kiekvieną ankstesnį kalinimą, neįtrauktą į (a) ir (b), iki 4 taškų pagal šį straipsnį, pridedamas 1 taškas.
>
> (d) Jeigu kaltinamasis padarė nusižengimą būdamas vienokioje ar kitokioje baudžiamosios teisės priežiūroje, įskaitant bausmės atidėjimą, lygtinį paleidimą, kalinimą, priverstinį įdarbinimą, arba būdamas paieškomas, pridedami 2 taškai.
>
> (e) Jeigu kaltinamasis padarė nusižengimą nepraėjus dvejiems metams po kalinamojo nuosprendžio pagal straipsnius (a) arba (b), arba atliekant kalinimą arba būnant paieškomu pagal tokį straipsnį, pridedami 2 taškai.

Maksimumas pagal šią lentelę yra 13 taškų. Šį rezultatą duoda keturi ankstesni kalinimai, viršijantys 13 kalinimo mėnesių, ir vienas trumpesnis kalinimas.

Pagal šias instrukcijas šį darbą galėtų atlikti kiekvienas.

Įsilaužta į būstą (lygmuo 17), iš anksto suplanavus (lygmuo pakyla iki 19) ir padaryta didesnė nei 10 000 dolerių žala (lygmuo pakyla iki 21), tačiau nebuvo pavogta ginklų ar narkotikų, nebuvo naudojamasi šaunamaisiais ginklais. Tad vertikaliojoje skalėje sustojame ties lygmeniu 21.

Anksčiau kaltinamasis buvo dukart teistas daugiau nei 13 mėnesių kalėjimo, todėl jo Kriminalinės istorijos kategorija pagal horizontaliąją skalę yra 6. Nuo šio taško judame žemyn iki horizontaliojo lygmens 21 linijos, ir rezultatas aiškus: teisėjas gali skirti nuo 46 iki 57 mėnesių kalėti.

Teismų nerangumas yra pašalintas.

8.4 Išgrynintas teisingumas

Tokio Vadovo privalumas yra jo atvirumas. Jame aiškiai sakoma, ką jis apima ir ko neapima. Šiuo požiūriu Kongresas gana smulkiai instruktuoja Komisiją:

sprendžiant klausimą, ar turi būti taikoma kalinimo bausmė ir kokios trukmės bausmė turi būti taikoma, iš Komisijos reikalaujama, kad jos bendros nuostatos bei vieši pareiškimai atspindėtų principą, jog nedera atsižvelgti į kaltinamojo išsilavinimą, profesinę kvalifikaciją, užsiėmimo pobūdį, šeimos ryšius ar bendruomeninę priklausomybę (Vadovas, p. 5.35).

Prisipažinsiu, kad tai turėjau perskaityti du kartus. Nedera atsižvelgti? Pagal man artimą tradiciją tikėčiausi, kad Vadovas nurodys, jog *dera* atsižvelgti į visus šiuos veiksnius. Šiuo atveju, priešingai, toliau Vadove konkrečiai nurodoma, į kokias aplinkybes *nedera* atsižvelgti:

Amžius.
Išsilavinimas ir profesinė kvalifikacija.
Dvasinės ir emocinės savybės.
Fizinės savybės, tarp jų priklausomybė nuo narkotikų ar alkoholio.
Ankstesnio užimtumo istorija.
Šeimos ryšiai ir atsakomybė.
Bendruomeniniai ryšiai.
Rasė, lytis, etninė kilmė, įsitikinimai, religija, socialinis ir ekonominis statusas. (Vadovas, p. 5.35–5.37).

Pripratusiems prie senamadiškų Europos baudžiamosios teisės tradicijų šios instrukcijos, švelniai kalbant, yra keistos. Nuostata nepaisyti kai kurių šių aplinkybių net gali būti suprasta kaip mėginimas pakeisti teisingumo sąvoką. Galbūt Kongresas baiminosi, kad tenkinantieji kriterijus dėl to būtų išskirtinai palankiai traktuojami. Aukštesniųjų klasių nusikaltėliai galėtų apeliuoti į šeimos bei bendruomeninius ryšius ar į svarbias savo pareigas ir taip nepagrįstai išvengtų bausmių, kurios skiriamos asmenims be tokių ryšių ir tokios atsakomybės.

Asmuo, turintis daug pinigų ir daug socialinių ryšių, dėl to neturi išvengti visos bausmės naštos. Puiku. O kaip su asmenimis be ryšių ir be bendruomeninės atsakomybės? Neleidžiant teismams atsižvelgti į visus šiuos veiksnius, kad nebūtų teikiama privilegijų geriausioje padėtyje esantiems, kartu užblokuojama galimybė parodyti atlaidumą esantiems blogiausioje padėtyje. Eliminuojama visa socialinio teisingumo idėja. O kaip elgtis su neturtingiausiais nusižengėliais, kurie vagia iš alkio, arba su vienišais žmonėmis, kurie išvis neturi bendruomeninių ryšių? Mėgindami užkirsti kelią nedaugelio pasiturinčiųjų privilegijoms įstatymų leidėjai teisei draudžia atsižvelgti būtent į tuos veiks-

nius, kurie daugiausia lemia bendrą kalėjimų kontingento daugumos socialinę padėtį: į skurdą ir nepriteklių, į savo dalies gerame gyvenime neturėjimą, į visus esminius 'pavojingosios klasės' atributus.

Jeigu Kongresas norėjo, kad visi tie, kurie turi socialinių ir ekonominių pranašumų, negautų specialių privilegijų, jis galėjo šią problemą išspręsti. Operacionalizuoti socialius veiksnius nėra sunkiau nei operacionalizuoti veiksmus, kurie įvardijami kaip nusikalstami. Noriu padėti Komisijai, tad Nusikaltimų lygmens gradacijai siūlau tokius pakeitimus:

Pirma, keletas siūlymų dėl bausmės *didinimo*:

> Nusikaltėlių su aukštuoju išsilavimu atveju pridedami 2 taškai (nes jie žinojo, ką daro).
>
> Nusikaltėliams, kurių metinės pajamos per paskutinius dvejus metus viršijo x dolerių, pridedami 4 taškai.
>
> Nusikaltėliams, turintiems ankstesnių socialinių ryšių bei pareigybių (atsakomybės), pridedami 5 taškai.

Toliau, dėl jų *mažinimo*:

> Nusikaltėliams be minimalaus privalomojo išsilavimo minusuojami 2 taškai.
>
> Nusikaltėliams, gyvenantiems žemiau skurdo ribos, minusuojami 4 taškai.
>
> Nusikaltėliams, patyrusiems ypatingų traumų vaikystėje ir gyvenusiems socialiai nepalankioje aplinkoje, minusuojami 5 taškai.

Mano sąrašas galėtų būti ilgesnis ir išlygos didesnės. Kiek kaltės lieka merginai, kuri buvo mušama ir lytiškai prievartaujama nuo pat vaikystės savo tėvo, ir gyvenančiai skurdo bei nepritekliaus sąlygomis ir kuri galiausiai desperatiškai nužudė tokį savo tėvą? Arba, kalbant apie mažiau akivaizdžius atvejus: kaip traktuoti tokią bylą tuo atveju, kai motina žinojo, kas vyksta, ir nesikišo? Kokį svorį, kaip lengvinančioms aplinkybėms, turėtume tokiems dalykams teikti, jeigu atsižvelgtume dar ir į tai, kad kaltinamoji išaugo lūšnyne? Ar negali atsitikti taip, kad po to, kai sudedami visi lengvinantys veiksniai, kai kurie kaltinamieji atsidurs *žemiau* 1-ojo nusikaltimų lygmens ir tada teisėjas galės iškelti ieškinį visuomenei, kad ji privalo suteikti jiems kompensaciją. Gilinimasis į šią problematiką reikštų nusikaltimų kon-

trolės tematikos griovimą, tematikos, kurią išlaikyti rūpi politinių debatų dalyviams.

Radzinowiczius ir Hoodas (1981) aprašo raidą, atvedusią prie dabartinės situacijos. Daug paskatų reformai teikė noras mažinti kalinimo terminus. Įtakingas *Kalinimo tyrimų komitetas* (von Hirsch, 1976) viešai pasisakė už bausmių mažinimą, o ne už jų didinimą. Reabilitacinio modelio išsižadėjimas nemažinant kalinimo trukmės būtų, anot Komiteto, neįsivaizduojamai žiaurus ir pavojingas aktas. Penkeri kalėjimo metai, išskyrus nužudymo atvejus, būtų aukščiausioji bausmė. Radzinowiczius ir Hoodas taip pat cituoja buvusį Aukščiausiojo Teismo teisėją Bazeloną (1978):

> Jis taikliai kritikuoja Senato siūlomą Komisiją dėl to, kad lygybės retorikos priedangoje ji „baudžiamąjį procesą paverčia milžinišku socialinės kontrolės mechanizmu". Kadangi nusikalstamumo problema atsiranda konkrečiomis socialinėmis sąlygomis, „priimant nuosprendžius turi būti atsižvelgiama į nusikaltusio asmens socialinį kontekstą". Mėginimas „automatizuoti" šį subtilų procesą „atima iš jo dalyvių ir iš pačios visuomenės informaciją, nuo kurios esmingai priklauso mūsų baudžiamosios teisės sąvoka".

Socialinių veiksnių nepaisymas grindžiamas *atpildo pagal nuopelnus* ideologija. Šios idėjos esmė yra tai, kad bausmė turi atspindėti nusikalstamo veiksmo sunkumą. Ir kuo mažiau atsižvelgiama į socialinius veiksnius, tuo aiškesnis tampa konkretaus veiksmo ir bausmės ryšys. Socialiniai veiksniai esą tik aptemdo teisingai pelnytos bausmės apibrėžtumą. Beasmenio atpildo pagal nuopelnus kontekste tai yra laikoma trūkumu. Moralinė reikalo pusė ir visuomenei daromas įspūdis – šie dalykai apeinami. Lieka neužkirstas kelias ir neteisingumui skirtingų bausmių už tokius pat nusikaltimus prasme. Siekiama užkirsti kelią nelygybei, tačiau socialinis to siekio padarinys yra tai, kad kitos svarbios vertybės išstumiamos iš sprendimų priėmimo sistemos. Pelnyta bausmė yra teisinga viena prasme, tačiau ji gali būti labai neteisinga, jeigu atsižvelgiama ir į kitas vertybes. Kadangi tos kitos vertybės dažniausiai yra palankesnės blogiausioje padėtyje esantiems, jų nepaisymas pelnytos bausmės koncepcijoje sukuria, apskritai imant, labai neteisingą sistemą. Dėl savo paprastumo ji tampa parankiausia teorija sparčiai vykdomam baudžiamajam procesui, depersonalizuojančiam kaltinamąjį.

8.5 Nusikaltėlio talkinimas

Teisių bilis kiekvienam amerikiečiui, kuris kaltinamas padaręs nusikaltimą, suteikia teisę į nešališką prisiekusiųjų teismą. Tačiau realiai beveik niekas iš kaltinamųjų šia teise nesinaudoja. Daugiau nei 90%, o kai kuriose jurisdikcijos srityse net 99% kaltinamųjų pripažįsta savo kaltę. Jeigu taip nebūtų, jeigu ši dalis sumažėtų net nedideliu procentu, visa JAV teismų sistema būtų visiškai paralyžiuota.

Tačiau kodėl jie pripažįsta savo kaltę?

Todėl, kad jie negali pakelti neprisipažinimo rizikos.

Mechanizmas, garantuojantis šią stebėtiną kaltinamųjų talkinimą yra 'derybos dėl apkaltos', vadinamasis *plea bargaining*. Tai gana paprastas mechanizmas. Kaltintojas mano, jog jis gali įrodyti kaltinamojo kaltę dėl veikų A, B, C ir D. Tada kaltinamajam jis pažada, jog kels kaltinimus tik dėl veikų A ir B, *jeigu kaltinamasis prisipažins jas padaręs*.

Taigi amerikiečiai nuteisiami ne už tai, ką jie yra padarę, o už tai, ką atskleidžia teisme – pagal sandorį su kaltintoju.

Sistema nepatiko Nuosprendžių priežiūros komisijai, ir ji mėgino ją panaikinti.[24] Tačiau galiausiai šio mėginimo ji atsisakė iš dalies dėl to, kad

> nerado būdo, kaip praktiškai suderinti nešališkos teisminės procedūros būtinybę su sparčiai veikiančios procedūros būtinybe ... (p. 15).

Tad kai teisėjas naudojasi Nuosprendžių lentele, jo kategorizuojamas aktas yra ne tas, kurį kaltinamasis įrodomai įvykdė, bet tas, dėl

[24] Savo ataskaitoje ji rašo (p. 1.4–1.5):

Vienas svarbiausių Komisijos uždavinių buvo nuspręsti, ar nuosprendžiai turi būti grindžiami realiu atsakovo elgesiu nepaisant kaltinimų, pagal kuriuos jis teisiamas ('realaus nusižengimo' nuosprendžiai), ar tuo elgesiu, kuris sudaro elementus to nusikaltimo, dėl kurio atsakovas kaltinamas ir nuteisiamas ('kaltinamojo nusižengimo' nuosprendžiai). Banko plėšikas, pavyzdžiui, galėjo būti pasinaudojęs šaunamuoju ginklu, išgąsdinęs pašalinius, paėmęs 50 000 dolerių, sužeidęs kasininką, atsisakęs sustoti policijai įsakius ir bėgdamas padaręs turtinės žalos. Grynoji realaus nusižengimo sistema jį baustų remdamasi visu identifikuojamu elgesiu. Grynoji kaltinamojo nusižengimo sistema nekreiptų dėmesio į tam tikrus padarytos žalos komponentus, kurie nėra nusikaltimų, pagal kuriuos atsakovas teisiamas, elementai.

kurio kaltinamasis ir kaltintojas tarpusavyje susiderėjo, jog kaltinamasis prisipažins jį įvykdęs, – jeigu jis malonės prisipažinti ir taip supaprastins ir sutrumpins teismo posėdį.

Langbeinas (1978) atkreipia dėmesį į tokios sistemos padarinius. Pirma, ji suteikia didžiulių galių kaltinimo pusei (p. 18):

> Mūsų formalioji teismo tvarka numato atsakomybės padalijimą. Kaltintojas turi pateikti kaltinimą, teisėjai, ir ypač prisiekusieji, turi priimti nuosprendį ir teisėjas turi nustatyti bausmę. 'Derėjimasis dėl pakaltos' šias tris skirtingas procedūros fazes sulieja į viena ir įduoda jas į kaltintojo rankas.

Radzinowiczius ir Hoodas su tuo visiškai sutinka (1981, p. 142–143):

> Radikalus teismų nuožiūros galių apribojimas ir Komisijos vykdoma jų priežiūra sumenkins teisėjo vaidmenį baudžiamosios teisės procese ir padidins viešųjų kaltintojų (prokurorų) galią.

Kad kaltinamąjį būtų galima priversti prisipažinti, reikia disponuoti galia padaryti jam ką nors baisaus neprisipažinimo atveju. Kaip rašo Langbeinas (p. 12):

> XX amžiaus Amerikoje mes kopijuojame Europos viduramžių baudžiamąją procedūrą: varžybų sistemą mes pakeitėme inkvizicine sistema. Mes verčiame kaltinamąjį, prieš kurį randame tikėtinų įkalčių, pripažinti savo kaltę. Žinoma, mūsų priemonės yra daug švelnesnės: nenaudojame tempimo staklių, neduriame adatų į panages, nenaudojame 'ispanų batų', triuškinančių kaltinamojo kojas. Tačiau kaip ir senųjų laikų europiečiai, kurie naudojosi šiais įrenginiais, mes grasiname kaltinamajam didžiuliais kaštais tuo atveju, jeigu jis apeliuos į savo konstitucinę teisę jo bylai nagrinėti prisiekusiųjų teisme. Mes grasiname jam dar didesnėmis materialinėmis sankcijomis, jeigu jis, pasinaudojęs šia teise, vis dėlto bus nuteistas. Šis nuosprendžio diferencialas derėjimąsi dėl apkaltos (*plea bargaining*) paverčia prievartos įrankiu.

Išnašoje (p. 17) jis kelia klausimą, ar derėjimosi dėl apkaltos sistema kalta dėl aukšto JAV baudėjiškumo lygmens. Jis teigia:

> XIX ir XX amžiuje, kai europiečiai švelnino savo bausmes, mes to nedarėme. Kyla klausimas, ar dėl to iš dalies nėra kalta derėjimosi dėl apkaltos (*plea bargaining*) sistema.

8.6 Nuasmeninimas

Politinis sprendimas nepaisyti kaltinamojo socialinės kilmės reiškia ne tik tai, kad seikėjant skausmą nepaisoma atitinkamų socialinių charakteristikų, bet ir tai, kad pats pažeidėjas daugeliu požiūrių nėra traktuojamas kaip asmuo. Nėra reikalo aiškintis jo socialinės aplinkos, vaikystės, svajonių, nusivylimų, galbūt praskaidrinamų kai kuriais laimingų dienų šviesuliais – visų tų dalykų, turinčių esminės reikšmės suvokiant kitą kaip žmogiškąją būtybę. Naudojantis Nuosprendžių vadovu ir Nuosprendžių lentele nusikaltimas standartizuojamas pagal lygmenis, asmens gyvenimas apibūdinamas kaip kriminalinės istorijos taškų suma, o bausmės skyrimas redukuojamas į dviejų linijų susikirtimo taško radimą. Teisingas sprendimas nurodo tašką erdvėje ir skausmo kiekį.

Baudžiamasis procesas įgyja panašumo į tai, kaip Georgas Simmelis (1950) aprašo ekonominį gyvenimą. Jo požiūriu, pinigai tampa tuo kondensuotu, nuasmenintu vienetu, kuris šiuolaikinį gyvenimą daro galimą. Tačiau jam kelia nerimą tai, kad modernybė naikina autonomiškumą ir individualumą:

> ... reiškinių individualumas ir piniginis išskaičiavimas nėra bendramačiai dalykai.
>
> ... Šie bruožai neišvengiamai nuspalvina visą gyvenimo turinį ir išstumia tuos iracionalius, instinktyvius, suverenius bruožus bei potraukius, kurie gyvenimo būdą determinuoja iš vidaus, keisdami juos išoriškai determinuojančiomis bendromis ir griežtai schematizuotomis gyvenimo formomis (p. 409–413).

Nuosprendžiui priimti kaltinamasis galėtų net nedalyvauti teisme. Viską lemia padarytas veiksmas ir ankstesni veiksmai, kurie apibrėžiami kaip nusikalstami. Kaltinamojo galimybės prisistatyti kaip individualiam žmogiškosios visatos nariui yra minimalios.

Tokia sprendimų priėmimo sistema leidžia atitolti nuo teisiamojo. Pašalinus socialinius atributus susikuria tariamai 'objektyvi' ir beasmenė sistema. Žala yra piniginis vienetas, o skausmas yra jos kaina. Tai sistema, visiškai tenkinanti įprastus biurokratinius standartus, ir kartu parankiausia valdžioje esantiems.

Distancija gali būti sukurta fiziškai, toliašaudžiu šautuvu, ji gali būti sukurta socialiai – klasės, profesijos – išmokstamo sugebėjimo ne-

matyti asmens kaip visumos, kaip jis matomas į jį žvelgiant kaip į kaimyną, bičiulį ar meilužį. Teisėjas gali būti atlaidus. Jis gali suprasti, ką reiškia gyvenimas varge. Tačiau yra Lentelė. Atleiskite, bet Jūsų nusikaltimo lygmuo yra 38. Privalau jos laikytis, nes tai nėra mano asmeninis sprendimas.

Veikiant šiai sistemai valdžia įgyja nepalyginamai daugiau kontrolės galių, nei turėjo anksčiau. Jau yra sukurta visų baudžiamųjų nuosprendžių registracijos sistema, ir toliau dirbama sistemos tobulinimo kryptimi (*United States Sentencing Commission Annual Report 1989*). Teisminė valdžia palypėja vienu laipteliu aukštyn, vienu žingsniu tolyn nuo galimo susitapatinimo su kaltinamuoju, vienu žingsniu arčiau centrinės valdžios.

Baudžiamųjų nuosprendžių komisijos yra įsteigtos ir kai kuriose JAV valstijose: Minesotoje, Oregone, Pensilvanijoje ir Vašingtone. Minesotos atvejis laikomas labiausiai pavykusiu (von Hirsch 1982), nors Tonry (1991, p. 309) pačią Federalinę komisiją laiko visišku fiasko. Tačiau atrodo, jog pamatiniai jų principai yra tokie pat. Sukuriamos supaprastintos lentelės, kur, remiantis nusikaltimų tipais ir ankstesnio teistumo metais, iškart gaunamas nuosprendis.[25]

[25] Straipsnyje niūriu pavadinimu 'Baudžiamoji regresija' (*Penal regressions*) Radzinowiczius (1991a) rašo:

> Mano požiūriu, Baudžiamųjų nuosprendžių komisijos turi esminių trūkumų. Jų negalima laikyti šiuolaikinių baudžiamosios teisės problemų sprendimu. ... Taip, jos galėtų turėti patariamąją, bet ne vadovaujamąją, funkciją (p. 434).

9 skyrius

TEISINGUMAS: VYKDOMAS AR MANIPULIUOJAMAS?

Europiečiams žurnalo *New Yorker* anekdotai kartais yra nesuprantami. Skiriasi mūsų kultūriniai kontekstai, tad ne visada suprantame vieni kitų simbolius. Kultūriniai simboliai gali būti suprasti tik bendros patirties kontekste.

Daugumai mūsų laikmečio žmonių, abiejose Atlanto pusėse, yra žinomas ir suprantamas teisingumo deivės Temidės įvaizdis. Vienoje rankoje ji laiko svarstykles, žinoma, senamadiškas, grindžiamas lygsvaros principu. Kitoje ji laiko kalaviją. Dažniausiai ji vaizduojama užrištomis akimis ir baltais drabužiais.

Tai labai svarbus simbolis, nors, žinoma, ne visiems žmonėms. Galbūt teisę galime suprasti geriau pažvelgę į tas socialines sistemas, kuriose šiam simboliui neteikiama jokios reikšmės ir palyginę jas su sistemomis, kur jis laikomas beveik šventumu. Tad palyginkime tris teisinės organizacijos tipus: Kaimo, Atstovaujamąją ir Nepriklausomą teisę. Tai bus idealių tipų konstrukcija, kurios priemonėmis mėginsime išsiaiškinti kai kuriuos bendrus visuomenės teisinės organizacijos principus.

9.1 Kaimo teisė

... būtų toji teisė, kurioje Temidės simbolis neturėtų jokios prasmės.

Pirma, kodėl kaime ji turėtų būti užrištomis akimis? Įsivaizduokime kaimą, kuriam suteikta autonomija spręsti vidaus konfliktus, jis turi savo istoriją, pakankamai ilgą, kad susiklostytų teisingo ir neteisingo elgesio

normos, kuriame vyrauja daugmaž egalitariniai žmonių santykiai. Tokioje sistemoje teisė būtų visų suaugusių kaimo gyventojų reikalas. Net jeigu teisiniai sprendimai iš dalies būtų formalizuoti, teisinės žinios nebūtų monopolis. Ten visi išmanytų teisinių sprendimų priėmimo procesą ir visi natūraliai jame dalyvautų. Procesas nebūtų paprastas. Kadangi nebūtų specialistų, tai nebūtų ir jokio asmens, turinčio neginčijamą galią riboti argumentų kiekį ar jų pobūdį. Ginčai galėtų tęstis dienų dienas. Būtų atnaujinamos senos istorijos, naujai formuluojami ankstesnieji sprendimai.

Pamatine prasme, toks kaimo teismas labai artimas būtų kaimo gyventojams. Jame paprastai dalyvautų visi, visi turėtų reikiamų žinių ir visi privalėtų pakelti savo sprendimų padarinius. Nesunku suprasti, kodėl Temidei kaime nėra vietos. Temidė iškyla virš visų. Balta, nepaliesta ir neliečiama, ji nėra viena iš visų. Be to, ji yra užrištomis akimis ir su kalaviju rankoje – situacijoje, kur viskas gali būti svarbu, kur į viską turi būti atsižvelgiama, ir kur žvanginimas kalaviju neįmanomas, nes tai vestų prie konfliktų, gresiančių kaimo išlikimui. Kur nėra valdžios, ten turi būti pasiektas bendras sutarimas. Todėl kaimo teisė paprastai pirmenybę teikia civiliniams sprendimams – žalos atlyginimui ir kompromisams, o ne dichotominiams kaltas/nekaltas sprendimams, seikėjantiems skausmą pralaimėjusiajai pusei.

Tai yra svarbiausieji jos bruožai. Tačiau skubu pridurti, kad kaimo teisė – tai nebūtinai 'teisinga' teisė. Ji, pavyzdžiui, menkai gintų tuos asmenis, kurie kaime neturi įtakos ar ryšių. Tokioje padėtyje dažnai, nors ir ne visada, atsidurdavo moterys. Tai seniai praėjusių laikų teisė, tačiau jos likučių dar yra.

Kaimo teisės tradicijas primena tokie terminai kaip 'taikos teisėjas'. Kur valdžia būdavo silpna arba tolima, ten taikos sprendimų, priimtinų ginčo pusėms, tekdavo ieškoti vietose. Kuo teisėjas artimesnis konflikto pusėms, tuo jam svarbiau surasti tokį sprendimą. Sutaikydamas puses, taikintojas pelno ne tik pagarbą, bet ir geresnį gyvenimą sau taikos sąlygomis. Tad taikintojai žino, kaip svarbu rasti pagrindą sutarimui. Tačiau taikintojas negali būti užrištomis akimis. Priešingai, jis turi stengtis visais savo pojūčiais pajusti tai, kas galėtų tapti priešingų pusių sutarimo pagrindu, kas abiem pusėms leistų prieiti prie kompromiso. Kardas būtų visiškai nepriimtinas įrankis, nes jis simbolizuoja galimą jėgos panaudojimą.

9.2 Atstovaujamoji teisė

Kaime Temidės įvaizdis neturi jokios prasmės. Čia jis negali būti suprastas. Tačiau ir modernybės vaikams jis gali būti sunkiai suprantamas, ypač jeigu jie yra tiesioginės demokratijos šalininkai. Daugelio žmonių įsitikinimu, teisės institucijų artumas žmonėms yra sveikintinas dalykas. Tas įsitikinimas gali reikštis dviem formomis:

kad teisėjai ir viešieji kaltintojai turi būti demokratiškai renkami

arba

kad įstatymų leidėjai turi daryti rimtą įtaką tam, kas vyksta teismuose.

Operacionalizuojant pirmąjį reikalavimą Temidė, kad įgytų renkamojo teisėjo statusą, turėtų būti renkama tiesioginio balsavimo būdu. Tai skamba demokratiškai, juo labiau jeigu prokuroras ir policijos viršininkas taip pat renkami. Jeigu jų veikla netenkina elektorato norų, naujais rinkimais iš pareigų jie gali būti nušalinti.

Tačiau kodėl Temidei užrišamos akys? Būtų absurdiška palikti ją aklą žmonių argumentams. Žinoma, teisingumo užrištomis akimis įvaizdis remiasi idėja, kad teisingumo vykdytojas negalėtų matyti ir negalėtų būti veikiamas dalykų, kurių jis privalo nematyti. Tačiau demokratinis renkamumas reiškia, jog Temidė, jeigu jos sprendimai neatitiks elektorato nuomonės, gali būti nukelta nuo savo sosto. Čia turime užprogramuotą konfliktą. Žmonėms artimiausias teisingumas, net idealiai jiems atstovaujantis, kartu yra tų žmonių maksimaliai kontroliuojamas teisingumas. O tai ir yra kaimo teisingumas, kur Temidės simboliui nėra vietos. Tačiau vis mažiau vietos jai lieka ir šiuolaikinėje rinkimų sistemoje. Norėdama atlaikyti rinkimų išbandymą, ji turi ir girdėti, ir matyti. Be to, šiuolaikinių visuomenių realybė tokia, kad būti demokratiškai išrinktam nereiškia atstovauti visiems. Paprastai rinkimuose dalyvauja mažiau nei 50% žmonių. Pergalė rinkimuose reiškia, kad atstovaujama daugumai tų, kurie balsuoja. Dažnai tai reiškia, kad atstovaujama tik trečdaliui ar net tik ketvirtadaliui visų gyventojų – ne jų visumai, o ypač ne toms mažoms enklavoms, kurios skiriasi nuo daugumos savo gyvenimo būdu ar pamatinėmis vertybėmis. Tad mūsų tipo visuomenėje artumas žmonėms reiškia artumą tik daliai jos narių. Kartu jis reiškia nutolimą nuo padėties, kai teisingu-

mui leidžiama surasti skirtingų visumos vertybių balansą. Tai ypač pasakytina apie visuomenes, kur didelę įtaką turi žiniasklaida bei viešosios nuomonės apklausos. Žiniasklaida penisi iš nusikalstamumo, ir teikia iškreiptą jo vaizdą. Viešosios nuomonės apklausos atspindi paviršutiniškus vertinimus, kurie savo ruožtu peni žiniasklaidos tendencingumą.

Tačiau Temidė yra anachronizmas ir tuo atveju, kai įstatymų leidėjas smulkmeniškai kontroliuoja tai, kas vyksta teismuose. Ir vėl atrodo, kad tokia kontrolė sveikintina demokratinių idealų požiūriu. Visa valdžia priklauso žmonėms, vadinasi, visa valdžia turi priklausyti įstatymų leidėjams, o ne teisėjams.

Žinoma, įstatymų leidėjų uždavinys – leisti įstatymus, ir jie visada tai daro visuomenėse, save laikančiose demokratinėmis. Tačiau tikroji problema – tai priimamų įstatymų specifiškumo lygis. Įstatymas gali skelbti:

Vagystė yra nusikaltimas, už kurį turi būti baudžiama,

arba

Vagystė yra nusikaltimas, už kurį turi būti baudžiama kalėjimu iki 3 metų,

arba

Vagystė yra nusikaltimas, už kurį turi būti baudžiama kalėjimu nuo 2 iki 3 metų,

arba

Vagystė yra 19 lygmens nusikaltimas, už kurį turi būti baudžiama kalėjumu 30-čiai mėnesių.

Skandinavijos baudžiamosios teisės korifėjus, profesorius Johas Andenaesas, neseniai rašė (1991, p. 386):

> Kritiškai vertinu tą įstatymų leidybos ir teismų santykio pasikeitimą, kuris numato teismų baudžiamųjų priemonių smulkmenišką įstatyminį reglamentavimą... Politinėje demokratijoje niekas negali paneigti įstatymų leidėjų teisės spręsti, kas bus kriminalizuojama ir kokio dydžio bausmės bus taikomos. Tačiau įstatymų leidybos lygmenyje sunku sukurti konkretų ir realistinį vaizdą tų problemų, su kuriomis teismai susiduria individualiais ir konkrečiais atvejais. Žinomas dalykas, kad neprofesionalai kitaip reaguoja į konkretų atvejį, geriau su juo susipažįsta nei tada, kai jie deklaruoja savo bendrą požiūrį į nusikaltimą ir bausmę. Nėra pagrindo manyti, kad tai nepasakytina ir apie parlamentarus.

Andenaesas veikiausiai turi omeny savo darbo patirtį su neprofesionaliais teisėjais. Dažnai galima pastebėti, ir tai patvirtina tyrimai, jog jie labiau negu profesionalūs teisėjai yra atlaidūs nusikaltėliams. Jie gali abstrakčiai pritarti griežtos baudžiamosios politikos priemonėms, tačiau paskui daryti išimčių nusikaltėliui, su kuriuo susiduria savo konkrečioje byloje. Byloje atsiranda labai daug išskirtinių aplinkybių: kaltinamasis iš esmės buvo padorus žmogus, ne 'tikras' nusikaltėlis; arba savo gyvenime jis jau tiek kentėjo, kad griežtos sankcijos jam būtų visiškai neteisingos.

Baudžiamųjų nuosprendžių Komisijos lentelė atspindi kraštutinę Atstovaujamosios teisės atvejį. Nuosprendžių seikėjimą visiškai kontroliuoja politikai, o teisėjas nuosprendžio priėmimo stadijoje netenka savo galių. Teisėjui nepaliekama laisvės atsižvelgti į specifines konkrečios bylos aplinkybes. Teismai gali priimti sprendimus dėl konkrečių faktų: ar kaltinamasis padarė tą ar kitą veiksmą? Tačiau visa sunkinančių ir lengvinančių aplinkybių problematika išbraukiama iš jų valdų. Šioje situacijoje Temidei nebūtina užrišti akių. Išskyrus lentelę, jai nėra į ką žiūrėti. Viską sprendžia centrinė valdžia ir jos Nuosprendžių komisija. Nereikia ir jos svarstyklių. Viskas jau pasverta lentelėje. Visa užduotis supaprastinta. Tad nenuostabu, kad visas procesas paspartėja, kaip ir dera modernybės pažangai. Kartu tampa lengviau švaistytis jos kardu – tiesiogiai valdomu lentelės.

9.3 Nepriklausoma teisė

Vaikai geba susitarti dėl taisyklių, jie išmoksta jų veikdami. Kaimiečiai savo nedidelėse sistemose paveldi pamatinius teisės principus, o paskui, dalyvaudami procese, juos plėtoja. Jų gincai yra veikiančios normos išsiaiškinimo pastanga. Pamažu visa sudėtinga byla ima aiškėti. Argumentai rūšiuojami, kai kurie iš jų priimami, kiti atmetami, pasveriami ir sumuojami. Tačiau procesas nėra vien svėrimas, naudojant Temidės svarstykles. Procesas nuolat reikalauja grįžti prie faktų, ir juos lyginti su normomis. Kiekvienam pamažu išsiaiškinant pamatines sistemos vertybes vyksta vertybių kristalizavimasis.

Šios tradicijos vis dar laikosi senamadiški teismai. Taisyklių pasirinkimo klausimu teisėjas nėra laisvas kaip vaikas, ir nėra toks laisvas

kaip kaimo teisinio proceso dalyvis. Šis teisėjas, jeigu veikia kaip profesionalas, vadovaujasi įstatymu ir savo profesiniu išsilavinimu. Tačiau tam tikrą veikimo laisvę jis vis dėlto turi – įvairiais nenumatytais atvejais jis gali atsižvelgti į dalykus, kurių niekas nepaisė iki juos suformuluojant.

Tačiau iš esmės tai nėra demokratinė procedūra. Šio tipo teisėjai nėra artimi žmonėms, kaip tai būtų kaime, ir nėra pavaldūs jiems, kaip atstovaujamosios teisės atveju. Kalbame apie nepriklausomą teisėją. Tačiau nepriklausomybės lygis gali būti įvairus. Didžiausia nepriklausomybė atsiranda tada, kai teisėją pareigoms skiria kitų teisėjų taryba, kai jis yra renkamas iki gyvos galvos, kai visas apeliacinis procesas yra teisėjų kontroliuojamas ir kai jie iš visos kitos visuomenės išsiskiria savo materialine ar socialine padėtimi.

Nesunku suprasti, kodėl toks teisėjas tampa demokratinės kritikos objektu. Smulkmeniškos Parlamento ar Baudžiamųjų nuosprendžių komisijos instrukcijos yra vienas iš būdų dorotis su teisėjų nuožiūros laisvės problema, vienas iš būdų įvesti teisėjų kontrolę. Dar vienas toks būdas yra viešosios nuomonės apklausos. Tokios apklausos gali teikti informacijos apie visuomenės požiūrį, kuriuo remiantis gali būti nustatyti teisingos bausmės standartai. Tačiau apklausų klausimai yra paviršutiniški, o mūsų laikais jie paprastai tėra žiniasklaidos kuriamų stereotipų blyškus atspindys. Atsakantieji į klausimus nejaučia jokios atsakomybės. Tačiau nuomonės tvirtumo testas yra veiksmas, konkretus veiksmas. Tik dalyvaujant patiems žmonėms ir jiems atsakingai sprendžiant konkretų skausmo seikėjimo atvejį galime išsiaiškinti, kokiais teisingumo principais jie vadovaujasi. Tik tuo atveju, kai jie asmeniškai turi spręsti, kaip seikėti kitiems suteikiamą skausmą, ir geriausia, kai tą sprendimą jie patys turi vykdyti, galime išsiaiškinti pamatines proceso dalyvių pažiūras.

Galbūt reikia pripažinti, kad mūsų padėtis yra be išeities. Galbūt senoji idėja, jog turi būti tam tikra distancija tarp vykdomosios, įstatymų leidybos ir teisminės valdžios, turi šiokio tokio pagrindo. Šioje situacijoje Temidės įvaizdis įgyja prasmės. Senamadiškasis teisėjas yra laisvas asmuo, tačiau tik tam tikrose ribose. Postuluojama, kad jis išpažįsta tam tikras pamatines vertybes. Jo sprendimai nėra parduodami. Būtent tam Temidės akys turi būti užrištos. Jai neturi daryti įtakos šalu-

tiniai veiksniai: pinigai, ryšiai, giminystė. Ji turi išlikti švari – balta, ir jai reikia svarstyklių. Ji turi spręsti sudėtingą užduotį. Pagrindinis teisinių ginčų klausimas visada buvo tai, ką leistina dėti ant jos svarstyklių lėkščių. Pirma, kokio pobūdžio argumentus leistina naudoti, ir antra, koks svoris tiems argumentams gali būti teikiamas.

9.4 Tylioji revoliucija

Nenuostabu, kad šiuolaikinis vadybininkas iš senamadiško teismo salės paprastai išeina kupinas jam paniekos. Jis ten gali atsidurti kaip liudytojas, kaip ieškovas arba kaip atsakovas. Iškart jis yra veikiamas pedantiškų formalumų: teisėjų mantijos, teisėjui įeinant visi atsistoja, prisiekiama uždėjus ranką ant Biblijos. Po to procesas vyksta lėtai, smulkmeniškai tvarkoma dokumentacija, daugybė pasikartojimų. Kol prieinama iki sprendimo, prabėga savaitės ar net mėnesiai.

Nesunku suprasti vadybininko susierzinimą. Palyginus su jam pažįstamais sprendimų priėmimo mechanizmais šiuolaikinio verslo srityje, teismai atrodo išties archaiškai. Jie nedera prie šiuolaikinės visuomenės, taigi jie turi būti keičiami.

Būtent tai dabar ir vyksta.

Pastaruosius kelerius metus Amerikos teisės sistemoje vyksta revoliucinė kaita. Tačiau, kaip atrodo, šalis nevisiškai suvokia joje vykstančią revoliuciją. Tai neturi stebinti. Pirmoji pramoninė revoliucija atėjo su triukšmingomis ir dūmus skleidžiančiomis mašinomis, kurių negalima buvo nepastebėti. O būdingasis šiuolaikinės gamybos ir joje vykstančio revoliucinio proceso bruožas yra jo tylumas. Daugiausia jis vyksta simbolių lygmenyje. Pinigai juda elektronika perduodamais signalais. Būdingasis jos produktas – simboliai, žodžiai, naujos perspektyvos, nauji gyvenimo suvokimo ir organizavimo būdai. Šiuolaikinė revoliucija atrodo švelni, taiki ir daugumai žmonių žadanti lengvesnį gyvenimą.

Teisinė sistema tyliai, bet labai efektyviai adaptuojasi prie modernybės ir siekia tapti industrializacijos kūriniu. Pagrindinės vertybės čia yra: apibrėžti tikslus, valdyti gamybą, mažinti kaštus, racionalizuoti, pasidalyti darbą ir aukštesniu valdymo lygiu koordinuoti visus veiksmus. Artėjame prie Maxo Weberio – prie labai efektyvios griežtai apibrėžtų tikslų realizavimo sistemos.

Flemingas Balvigas komentaruose šiai mano knygai rašo:

> Vykstančio adaptavimosi procesą rodo net fiziniai pasikeitimai teismo patalpose. Pamažu jos įgyja didelės firmos vicedirektoriaus kabineto išvaizdą. Nebeliko mantijų. Senus paveikslus ant sienų keičia šiuolaikinės litografijos, išraiškos formos tampa paprastesnės, posėdžio pobūdis vis labiau primena įprastą sprendimų priėmimo posėdį. Kompiuteris natūraliai suranda savo vietą. Iškilmingos galios, griežto teisingumo ir senos tradicijos demonstravimą keičia komfortas ir efektyvumas.

Procesą byloja ir baudžiamosios sistemos produkcija. Gamybinis procesas spartėja – mažesnėmis pastangomis nei anksčiau gali būti nuteisiama daugiau žmonių. Nuosprendžiai tampa vis labiau standartizuoti. Panašūs nusikalstami veiksmai baudžiami vienodžiau. Kurie teisingumą apibrėžia kaip lygybę ir kuriems lygybė reiškia, kad visi asmenys su panašia kriminaline istorija, įvykdę panašius nusikaltimus, sulaukia panašios skausmo dozės, tie gali manyti, jog teisingumo lygmuo pakilo. Sistemos veikimo numatomumas taip pat padidėjo. Net vaikas gali perskaityti Baudžiamųjų nuosprendžių lentelę, nustatyti savo sumanytų veiksmų nusikalstamumo lygmenį ir spręsti, ar jam verta jų imtis.

Nebėra teismų griozdiškumo. 'Derėjimosi dėl apkaltos' mechanizmas garantuoja greitus prisipažinimus, o nuosprendžių Vadovas – greitus sprendimus dėl bausmės dydžio. Tai suteikia beveik neribotą bylų apdorojimo galią. Vadovai netrukus bus kompiuterizuoti, jeigu tai dar nėra padaryta. Įvedus į kompiuterį visus svarbius duomenis, tiesiog sekretorė galės paruošti viską iki pat to taško, kai teisėjas paspaudžia paskutinį mygtuką, apibrėžiantį bausmės intervalą ir, žinoma, netrukus – ir siūlomą alternatyvą iš to intervalo.

Sparta, atskaitomybė, vienodumas, aiškus signalizavimas potencialiems nusikaltėliams; sistema, kurią per Baudžiamųjų nuosprendžių komisiją lengvai gali kontroliuoti centrinė valdžia, kurią savo ruožtu kontroliuoja renkami visuomenės atstovai, – turime tobulą adaptavimosi prie modernybės reikalavimų pavyzdį.

*

Dar kartą: kas vyksta Jungtinėse Valstijose, vyksta ir kitur. Net Anglija ir Velsas žengia teisminės valdžios centralizavimo keliu. Baltojoje knygoje 'Nusikaltimai, teisingumas ir visuomenės sauga' (Home Of-

fice, 1990) aukštinamas pelnyto atpildo modelis. Vyriausybės siūlomų priemonių sąraše jis apibūdinamas pirmame straipsnyje kaip

> nuosekli baudžiamųjų nuosprendžių priėmimo sistema, kuri bausmės griežtumą tiksliai susieja su nusikaltimo sunkumu...

Ir toliau p. 1 – 2:

> Apeliacinis teismas išleido instrukciją (jai Vyriausybė visiškai pritaria) apie tai, kokios bausmės turi būti skiriamos didžiausiems nusikaltėliams, teisiamiems Karališkajame teisme. Magistratūrų asociacija parengė laikinas instrukcijas byloms, nagrinėjamoms magistratūrų teismuose. Tačiau čia vis dar išlieka daug neapibrėžtumo, nėra aiškiai nusakyti principai, kuriais turi būti vadovaujamasi priimant nuosprendžius. Nepakankamai apibrėžiamos ir lygtinio kalinių paleidimo sąlygos.
>
> ...
>
> Todėl Vyriausybė siūlo naują, daug nuoseklesnę nuosprendžių priėmimo sistemą. Ji yra grindžiama jau išleista Apeliacinio teismo instrukcija.
>
> ...
>
> Vyriausybės siūlymo tikslas – sukurti geresnę teisminę sistemą, kurios nuosprendžiai būtų nuoseklesni ir kurioje nuteistieji gautų bausmę 'pagal nuopelnus'. Teismo nuosprendžio griežtumas tiesiogiai turėtų būti siejamas su nusikaltimo rimtumu.

Tačiau Anglijoje ir Velse vis dar esama kliūčių vyriausybės intervencijai (p. 8–9):

> Įstatymų leidėjai sprendžia bendrojo pobūdžio klausimus. Vyriausybė nesiekia, kad Parlamentas teismams nustatytų privalomas griežtas instrukcijas. Teismai parodė didelį sugebėjimą dorotis su išskirtinėmis bylomis. Jie ir toliau turės plačią nuožiūros laisvę, kad labai įvairūs nusikaltimai, su kuriais jiems tenka dorotis, sulauktų teisingo nuosprendžio. Vyriausybė atmeta griežto įstatyminio reglamentavimo sistemą, panašią į tą, kuri dabar diegiama Jungtinėse Valstijose – minimalių, arba privalomų, baudžiamųjų nuosprendžių sistemą. Tokia sistema prieštarautų teisingumui išskirtinių bylų atvejais. Be to, ji leistų prisiekusiųjų teismui daryti daugiau išteisinamųjų sprendimų, todėl daugiau nusikaltusių asmenų nepagrįstai būtų paliekama laisvėje.

Taigi du žingsniai į priekį JAV ir vienas žingsnis atgal Anglijoje bei Velse. Tačiau generalinio prokuroro vaidmuo yra naujas abiejose šiose šalyse. Dėl sisteminių apeliacijų ši institucija veikiausiai mažins nuosprendžių skirtingumo laipsnį ir, kaip tai sugestionuoja Baltoji knyga,

darys spaudimą 'bausmės pagal nuopelnus' idėjos realizavimo linkme. Vyriausybė, sekdama Apeliacinio teismo pavyzdžiu, taip pat žada imtis priemonių, sprendimų priėmėjus pratinančių prie naujos baudžiamųjų nuosprendžių politikos ir konkretesnės įstatymo interpretacijos. Toliau:

> Naujos įstatyminės nuostatos, numatančios maksimalią bausmę už kiekvieną nusikaltimą, Apeliacinio teismo instrukcijos bei generaliniam prokurorui naujai suteiktoji galia pernelyg atlaidžius nuosprendžius rimtiems nusikaltėliams apskųsti Apeliaciniam teismui – visa tai turi padėti sukurti nuoseklesnę baudžiamųjų nuosprendžių praktiką, kurios patirtį teismams gali skleisti Teisminių tyrimų taryba. *Šiame* (išskirta mano) kontekste Vyriausybė nemato būtinybės steigti Baudžiamųjų nuosprendžių tarybos, kuri formuotų arba instruktuotų baudžiamąją politiką.

Gali būti, kad tas žingsnis atgal buvo tik pusė žingsnio.

9.5 Ekspresyvus elgesys

Modernybę ženklina racionalumas. Tačiau kai kurie nusikaltimų aspektai peržengia racionalumo ribas. Nukentėjusiajam, aukai, rimta byla dažniausiai yra vienkartinis ir emocionaliai labai svarbus įvykis. Rimto nusikaltimo atveju nukentėjusysis patiria pykčio ir sielvarto emocijų. Jokie teismai, išskyrus kaimo teismus, veiksmingai nesugeba atsižvelgti į tokias emocijas. Dauguma teismų yra rutininės, į savo pačių tikslus orientuotos institucijos. Nusikaltimo auka nėra pagrindinis jų scenarijaus aktorius; bylai vadovauja žmonės, atstovaujantys dviejų pusių interesams. Ši distancija nuo aukos gali būti viena iš priežasčių, kodėl nukentėjusieji nėra patenkinti teismais ir kodėl taip dažnai skelbiama, jog nusikaltėliai pernelyg lengvai išsisuka nuo atpildo už savo nusižengimus. Griežtesnių bausmių reikalavimai gali būti padarinys to, kad, siekiant keršto, mažai dėmesio skiriama nukentėjusiojo emocinei raiškai.

Viena iš priemonių šiai padėčiai pataisyti – nukentėjusiajam teikti daugiau dėmesio teisminiame procese ir kartu mažinti utilitarinę viso proceso orientaciją. Kituose savo darbuose mėginau palyginti pyktį ir sielvartą (Christie, 1987). Mirtis yra tai, kas dažniausiai sukelia sielvar-

tą. Iš dalies jam leidžiama pasireikšti laidotuvėse. Kiek žinau, iki šiol dar niekas nemėgino jam užkirsti kelio. Nebūna sveikatingumo šūkių ant krematorijaus sienų: 'Jeigu jis nebūtų rūkęs, jums nereikėtų čia šiandieną susirinkti.' Galbūt laidotuvės yra viena iš nedaugelio vietų, kur išlieka ekspresyvaus elgesio galimybė.

Teismai beveik niekada nebuvo tinkama vieta ekspresyviam elgesiui. Modernybė šiuo požiūriu padėtį tik pablogino. Instrukcijos, smulkiai nusakančios nuosprendžio priėmimo sąlygas, ypač jeigu procesas kompiuterizuotas, gali tapti visiškai svetimos teisminiam procesui, panašiai kaip jis dabar svetimas nusidėjėlio ir nuodėmių atleidėjo santykiui. Kerštas, seikėjamas pagal lentelę arba vykdomas spaudant mygtukus, yra bent žingsniu nutolęs nuo situacijos, kur pykčiui ir sielvartui atveriami teisėtos raiškos kanalai. Sistema pasikeitė – nuo ekspresyvaus ritualizmo perėjo prie vadybinio efektyvumo.

Kai kurie JAV nusikaltimų statistikos stebėtini augimo dydžiai gali būti paaiškinami kaip savotiškos institucinės painiavos padarinys. Teisės institucija pernelyg priartėjo prie politikos, o utilitarinei mąstysenai, perimtai iš gamybinių institucijų, buvo suteikta, bent jau taip atrodo, absoliutaus viešpatavimo galia.

10 skyrius

KONTROLĖS SESĖS: BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR PSICHIATRIJA

10.1 Psichinių sutrikimų vadovas

Psichiatrija neatsilieka nuo baudžiamosios teisės. Čia taip pat yra vadovas – Psichinių sutrikimų diagnozavimo (*DSM–III–R – Decisions on Mental Disorders* 1987).

Psichiatrijos vadovas turi keletą panašumų į Baudžiamųjų nuosprendžių komisijos vadovą. Pirmiausia abu jie dideli: psichiatrijos vadovas yra 467 puslapių, baudžiamasis – 687 puslapių apimties. Jie panašūs ir savo atsiradimo istorija. Abu yra didelių organizacijų, artimų politiniam bei profesiniam elitui, ilgo triūso produktas. Baudžiamųjų nuosprendžių vadovas – tai įstatymų leidėjų 'didžiosios politikos', debatų profesiniuose sluoksniuose bei pačios Komisijos biurokratinio proceso darinys. Psichinių sutrikimų diagnozavimo vadovas – tai daugiau profesionalų produktas. Abiem atvejais juos kūrusios organizacijos yra hierarchinės. Psichiatrijos vadovo atveju hierarchijos viršūnėje, kartu su Nacionaliniu psichinės sveikatos institutu ir Pasaulio sveikatos organizacija, yra Amerikos psichiatrų asociacija. Po jų eina centrinė darbo grupė, o dar žemiau – 26 patariamieji komitetai, kuriuos sudaro daugiau nei du šimtai narių, atskirų sričių ekspertų.

Abiem atvejais mėginta garantuoti kuo platesnį ekspertų atstovavimą. Baudžiamųjų nuosprendžių komisija iš pat pradžių daug energijos skyrė tam, kad išsiaiškintų, kokio pobūdžio nuosprendžiai paprastai skiriami už įvairius nusikaltimus. Ji surinko didžiulę teisinių sprendimų duomenų bazę, nustatė nacionalines tendencijas. Tomis tendencijomis vėliau buvo vadovaujamasi kuriant baudžiamąjį vadovą, o

psichiatrai daugiau rėmėsi pakomitečių darbu. Jie tvirtai laikėsi konsensuso principo (p. XX):

> Dažnai sprendimai, priimti patariamojo komiteto, turėjo būti peržiūrimi šioms mažesnėms grupėms juos detalizuojant; kartais patariamojo komiteto sprendimai būdavo komiteto narių spontaninio sutarimo rezultatas. Tačiau keletą ginčytinų klausimų, ypač vaikų psichologijos, patologinio nerimo bei miego sutrikimų srityje, teko spręsti komiteto narių balsavimu.

Tad abiem atvejais remiamasi tam tikru empiriniu pagrindu. Baudžiamųjų nuosprendžių komisija, nustatydama bendrus standartus, rėmėsi teisinių sprendimų baze. Psichiatrai standartus nustatė remdamiesi sprendimais, padarytais jų įvairių komitetų. Todėl nenuostabu, jog abu vadovai, būdami sukurti tokiomis sąlygomis, yra eksplicitiškai neteoriniai, arba ateoriniai. Psichiatrų požiūriu, teorija nėra praktiškas dalykas (p. XX iii):

> Čia vyraujanti ateorinė nuostata etiologijos atžvilgiu grindžiama tuo, kad į Vadovą įtraukus etiologijos dalykus, juo sunkiau būtų naudotis skirtingų teorinių orientacijų praktikams, nes neįmanoma kiekvieno sutrikimo atveju pateikti visų etiologinių jo teorijų.

Tačiau mandagumo dėlei priduriama (p. XXIV):

> Reikia pasakyti, jog bendra ateorinė nuostata psichinių sutrikimų klasifikacijos ir apibrėžimo klausimais nereiškia, kad įvairių sutrikimų etiologijos teorijos negali būti svarbios esant kitiems kontekstams. Sudarydami gydymo planą daugelis praktikų vadovaujasi etiologinėmis teorijomis. Panašiai daugelis empirinių tyrimų skiriami įvairių sutrikimų etiologinėms teorijoms patikrinti.

*

Dabar pažvelkime į turinį. Natūralu pradėti nuo diagnostinių elgsenos sutrikimų kriterijų (p. 55):

> Asmens elgsenos sutrikimas, trunkantis bent šešetą mėnesių, kurio metu buvo pastebėtos bent trys iš žemiau išvardytų aplinkybių:
>
> (1) vogė, nesusidurdamas su nukentėjusiuoju, daugiau nei vieną kartą (įskaitant klastojimą);
>
> (2) bent porą kartų pabėgo iš namų parai ir gyveno tėvų arba įtėvių namuose (arba kartą negrįžo apskritai);

(3) dažnai meluoja (išskyrus atvejus, kai siekia išvengti fizinės ar seksualinės prievartos);
(4) sąmoningai padeginėja;
(5) dažnai bėga iš mokyklos (arba, būdamas suaugęs, nepasirodo darbe);
(6) buvo įsilaužęs į svetimą namą, pastatą arba automobilį;
(7) sąmoningai naikino svetimą turtą (kitaip nei padegimo būdu);
(8) fiziškai kankino gyvūnus;
(9) seksualiai prievartavo kitą asmenį;
(10) daugiau nei vienose muštynėse naudojo ginklą;
(11) dažnai pradėdavo muštynes;
(12) vogė susidurdamas su nukentėjusiuoju (pavyzdžiui, plėšikavo, prievartavo turtą, užpuldavo ginklu);
(13) fiziškai žiaurus buvo kitiems žmonėms.

Bendresnė elgsenos sutrikimo charakteristika pateikiama p. 53–54:

Esminis šio sutrikimo bruožas – tai tokia sisteminė elgsena, kuri žeidžia pamatines kitų žmonių teises ir prieštarauja svarbiausioms socialinėms normoms arba taisyklėms (galiojančioms atitinkamoje amžiaus grupėje). Tokia elgsena paprastai reiškiasi namuose, mokykloje, santykiuose su vyresniaisiais ir bendraamžiais. Šios elgsenos problemos yra sunkesnės nei opozicionieriaus sindromo atveju.

Labai dažnas – fizinio agresyvumo reiškinys. Vaikai ar paaugliai, turintys šį sutrikimą, paprastai inicijuoja agresiją, jie gali būti fiziškai žiaurūs kitiems žmonėms arba gyvūnams, dažnai sąmoningai naikina kitų žmonių turtą (ir padeginėdami). Jie gali griebtis atvirų vagysčių – plėšikavimo, turto prievartavo, ginkluoto užpuolimo. Suaugesniųjų grupėje fizinis agresyvumas gali reikštis lytiniu prievartavimu, užpuolimu arba retesniais atvejais – žudymu.

Dažnas reiškinys – slapta vagystė, kurios pavyzdžiais gali būti daiktų 'skolinimasis' jų negrąžinant, vagiliavimas parduotuvėse, klastojimas, įsilaužimas į svetimą namą, pastatą ar automobilį. Melavimas ir apgaudinėjimas dažnai išryškėja žaidimuose bei mokyklos darbe. Paauglys, turintis šį sutrikimą, turi ir polinkį bėgti iš mokyklos arba net iš namų.

Gretutiniai požymiai. Sutrikimą paprastai lydi reguliarus tabako, svaigalų bei narkotinių medžiagų vartojimas, ankstyvi lytiniai santykiai. Paauglys gali nepaisyti kitų žmonių jausmų, norų ar gerovės, demonstruoti tai šiurkščiu savo elgesiu, neturėti kaltės ar atgailos jausmų. Toks paauglys dėl savo nusižengimų mėgindamas kaltę suversti savo kompanionams, lengvai juos skundžia.

Toks asmuo savigarbos paprastai turi labai mažai, nors gali vaizduotis esąs 'kietas'. Būdingi bruožai yra menkas sugebėjimas pakelti nesėkmes, irzlumas, emociniai protrūkiai ir provokacinis nutrūktgalviškumas. Dažnai pasireiškia nerimo bei depresijos simptomų, kurie gali būti pagrindas papildomoms diagnozėms.

Tačiau kai kurie žmonės daugiau rūpesčių kelia sau, negu kitiems. Pacituosiu diagnostinius sutrikimo 301.50 (Isterinė asmenybė) kriterijus:

> Asmens perdėto emocionalumo ir egocentriko sindromą, atsirandantį ankstyvosios brandos metais ir pasireiškiantį įvairiuose kontekstuose, liudija bent keturios žemiau nurodytos sąlygos:
> (1) nuolat siekia arba reikalauja pritarimo ar pagyrimo;
> (2) savo išvaizda arba elgesiu griebiasi nederamo seksualinio gundymo;
> (3) per daug reikšmės teikia fiziniam patrauklumui;
> (4) perdėtai reiškia emocijas, pavyzdžiui, glėbesčiuojasi su atsitiktiniais žmonėmis, ašaroja menkiausio sentimentalumo progomis, turi polinkį vaidybai;
> (5) nesmagiai jaučiasi situacijose, kai nėra dėmesio centre;
> (6) jam būdinga staigiai kintanti ir paviršutiniška emocijų raiška;
> (7) yra hedonistas, veikia siekdamas tiesioginio pasitenkinimo; nepakenčia, jeigu nuviliami jo lūkesčiai arba atidedamas pasitenkinimas;
> (8) kalbai būdingas perdėtai impresionistinis, detalių nepaisantis stilius, pavyzdžiui, paprašytas apibūdinti savo motiną, jis negali pasakyti ko nors konkrečiau už 'Ji buvo nuostabus žmogus'.

10.2 Veiksmo vadovas

Girdėjau, kaip Vadovas buvo giriamas kaip naujas mokslo laimėjimas, kaip svarbus žingsnis į priekį, ir vis dėlto turiu prisipažinti, jog esu šiek tiek nusivylęs šia mokslo pažanga. Įsigilinęs į Vadovo detales nepajutau, kad mano turimą supratimą būtų praturtinęs asmenų, laikomų 'isterikais' arba kenčiančių dėl 'elgsenos sutrikimų', apibūdinimas.

Matau ką kita – šis Vadovas bus parankus kontrolės įrankis. Turėdamas po ranka šį Vadovą, nesunkiai jo diagnostinėms kategorijoms galėčiau priskirti ir save, ir visus savo artimuosius. Ir nemanau, kad tokią galimybę teikia mano asmeniniai ypatumai ar kad gyvenu kokioje nors ypatingoje aplinkoje.

Sprendimų priėmėjams Vadovas atveria plačią nuožiūros laisvę – dėl jo plačių ir negriežtai apibrėžtų kategorijų ir ypač dėl jame naudojamos alternatyvių kriterijų sumavimo technologijos: jeigu bent keturi iš aštuonių patenkinti, asmuo priskirtinas tam tikram tipui... Šios etiketės, arba, anot Amerikos psichiatrų asociacijos, diagnostinės kategorijos konkretaus asmens ypatybių nepadeda suprasti geriau. Tokiam supratimui reikėtų ilgų pokalbių, stebėjimų bei empatijos, jeigu ji išvis

galėtų būti pasiekiama. Psichiatrinio vadovo etiketės yra tokios pat tuščios, kaip ir kategorijos, nustatomos pagal baudžiamųjų nuosprendžių lentelę. Baudžiamuoju požiūriu, etiketė asmenį klasifikuoja kaip nusipelniusį 36 mėnesių kalinimo. Psichiatriniu požiūriu, etiketė jį klasifikuoja kaip gydytiną sutrikusios elgsenos individą.

Sprendimų priėmėjams Vadovas yra parankus dar ir kitu požiūriu. Čia vėl susiduriame su gradavimo sistema, leidžiančia nutolti nuo asmens, kurio atžvilgiu priimamas sprendimas. Vėl susiduriame su sistema, kurią galima kompiuterizuoti. Kai trumpo interviu metu suskaičiuojamas būtinasis kriterijų skaičius, išvadą padaryti nesunku. Mokslišku požiūriu, Vadovas nepadaro gero įspūdžio, tačiau atveria plačias manipuliavimo galimybes.

Tad padėtis psichiatrijoje panaši į padėtį baudžiamojoje teisėje. Dauguma mūsų esame padarę veiksmų, kurie gali būti klasifikuojami kaip kriminaliniai; dauguma mūsų elgiamės taip, kad tai galėtų būti pagrindas vienokio ar kitokio psichinio sutrikimo diagnozei. Kadangi teisė ir psichiatrija paprastai bendradarbiauja, kontrolės visuotinumas pasiekia tobulybę.

Tačiau ar tokie dalykai gali įvykti čia?

Paskaitykime, ką rašo Feeley (1991, p. 7):

> Kiekvienam nusikaltėliui, kalinčiam privačiame kalėjime, tenka šimtai žmonių privačiai tvarkomose nebaudžiamosiose priežiūros institucijose, veikiančiose pagal kontraktą su valstijų arba vietos valdžia. Nepaisant jų gausos ir svarbos, šios privačios programos paprastai ignoruojamos, kai diskutuojama dėl kalinimo ir pataisos įstaigų privatizavimo. Tai gali būti paaiškinama tuo, kad tokios programos laikomos paslaugų teikimo, o ne bausmių taikymo programomis. Taip pat gali būti, kad jų, kaip valstybinės kontrolės agentūrų, vaidmuo nuslepiamas, nes jų narystė nėra privaloma. Tačiau jeigu tas programas interpretuojame plačiau ir traktuojame kaip bausmės formas (kaip kalinimo pakaitalus), turime suprasti, jog visos šios naujos gydymo programos taip pat iš esmės priklauso baudžiamosios teisės sistemai, siekiančiai išplėsti kriminalinių sankcijų taikymo ir valstybės primetamų bausmių sritį. Šiuo požiūriu jos tėra baudžiamojo repertuaro dalis, kuri gali būti derinama su kitomis jo dalimis. Apskritai, jos rodo didžiulę valstybės kontrolės ekspansiją, kuriai paprastai netaikomi viešųjų agentūrų teisinės priežiūros standartai...

11 skyrius

MODERNYBĖ IR ELGESIO KONTROLĖ

11.1 Modernybės vaikai

Šio skyriaus pavadinimas pasirinktas taip, kad asocijuotųsi su svarbia Zygmunto Baumano knyga *Modernybė ir holokaustas* (1989).

Aiškinant Antrojo pasaulinio karo koncentracijos stovyklų reiškinį Baumano knyga atspindi trečiąją supratimo bangą.

Pirmoji aiškinimų banga tas stovyklas traktavo kaip aptemusių protų produktą. Nuo Hitlerio iki koncentracijos stovyklų sargybinių – visi jie buvo laikomi iškrypėliais, pamišėliais ir, žinoma, niekšais. Jie buvo traktuojami kaip patologinės autoritarinės asmenybės (Adorno et al., 1950) arba bent kaip valdomos tokio tipo asmenybių. Kaip kitaip galima paaiškinti visą šį siaubą, kaip kitaip galima suprasti tai, kad Goethe's, Schillerio ir pažangiausio mokslo šalis nuėjo tokiais baisiais klystkeliais?

Antroji aiškinimų banga nuo iškrypusių individų perėjo prie iškrypusių socialinių sistemų. Tos baisybės turi būti siejamos su giluminiais vokiečių santvarkos defektais, galbūt su jos specifinėmis politinėmis konsteliacijomis, susiklosčiusiomis neveikiant to tipo asmenybėms, kurias aprašė pirmoji aiškinimų banga. Normalūs žmonės situacijoms tapus nenormalioms ima elgtis nenormaliai. Rašydamas apie koncentracijos stovyklų sargybinius aš pats laikiausi šios aiškinimo nuostatos (Christie, 1951).

Trečioji banga yra visiškai kitokia. Čia žmonių naikinimas laikomas ne išimtimi, bet loginiu mūsų tipo socialinės organizacijos vediniu. Šioje perspektyvoje holokaustas tampa natūraliu mūsų visuomenės dariniu. Žmonių naikinimas tampa modernybės kūdikiu, o ne grįži-

mo į ankstesnę barbarizmo fazę rezultatu. Holokausto sąlygos yra būtent tos, kurios padėjo susikurti pramoninei visuomenei: darbo pasidalijimas, šiuolaikinė biurokratija, racionalumo dvasia, efektyvumas, mokslinė pasaulėžiūra ir ypač vertybių praradimas, įvykęs svarbiuose visuomenės sektoriuose. Šiuo požiūriu holokaustas tėra vienas pavyzdys to, kas gali atsitikti, kai ištisos veiklos sritys nebevertinamos pagal įprastus padorumo standartus. Aušvico koncentracijos stovyklos viršininkas veikiausiai nekvietė tenai apsilankyti savo mylimos tetos. Vienas iš gydytojų buvo pasikvietęs savo žmoną, ir dėl to vėliau labai pasigailėjo (Lifton, 1986).

Koncentracijos stovyklos buvo tarsi racionaliai organizuotų visuomenių modeliai. Kaip rašo Baumanas (p. 11–12):

> ... nė viena iš socialinių sąlygų, Aušvicą padariusių galimą, neišnyko, ir nebuvo imtasi jokių efektyvių priemonių užkirsti kelią tam, kad tokios galimybės ir principai negeneruotų Aušvico tipo katastrofų.
>
> ...
>
> Siūlau į holokausto patirtį, dabar jau nuodugniai išnagrinėtą istorikų, pažvelgti kaip į savotišką sociologinę 'laboratoriją'. Holokaustas iškėlė ir patikrino tokias mūsų visuomenės savybes, kurios neatsiskleidžia ir todėl nėra empiriškai apčiuopiamos 'nelaboratorinėmis' sąlygomis. Kitaip sakant, holokaustą siūlau traktuoti kaip retą, tačiau reikšmingą ir patikimą užslėptųjų šiuolaikinės visuomenės galimybių patikrinimą.

Skaitydami Baumano knygą laimingieji optimistai[26], visi tie, kurie tiki nuolatine ir nesibaigiančia žmonijos pažanga, pasijus nejaukiai. Egzistuoja slapta sąjunga tarp tų, kurie tiki pažanga, ir tų, kurie tiki šiuolaikine 'valstybe daržininke', kurie žvelgia į visuomenę kaip į jos planavimo, kultivavimo ir švarinimo nuo piktžolių objektą. Baumanas yra ryžtingas visų jų oponentas. Jis priklauso Ivano Illicho ir jo grupės tradicijai – naujausią jos idėjų formuluotę pateikia 'Pažangos žodynas'

[26] Norbertas Eliasas (1978, 1982) dažnai laikomas vienu iš jų. Jo optimistiniu požiūriu, nuo gyvenimo tokiomis sąlygomis, kai reikia būti nuolat pasirengusiam grumtynėms ginant savo gyvybę ir turtą nuo fizinės agresijos, mes perėjome į sudėtingesnę visuomenę, iš individo reikalaujančią tramdymosi ir civilizuotų tarpasmeninių santykių. Tačiau kaip didžiausias kontrastas šiai nuostatai, yra jo knygos dedikacija tėvams, žuvusiems Breslau ir Aušvico koncentacijos stovyklose. Valstybių veiksmai, arba valstybių vardu daromi veiksmai, beveik neliečiami šiose Eliaso knygose. Labiau pozityvų požiūrį į Eliasą pateikia Garlandas (1990).

(*Dictionary of Progress;* Sachs, 1992). Baumanui holokaustas yra kažkas daugiau nei jo paties baisybės. Jis yra ir įspėjimo ženklas. Jis yra aiškiausias iš visų ligšiolinių ženklų, liudijančių, kad industrializavimas nereiškia pažangos, kad esame pasukę klaidingu keliu ir kad senieji vaistai jau negali būti veiksmingi.

Baumanas pasisako prieš žydų tendenciją monopolizuoti holokaustą, paversti jį reiškiniu, susijusiu specifiškai vien su žydais. Panašiai argumentuoja Ivanas Illichas teigdamas (autoriui žodžiu), jog dėmesys, kuris teikiamas antisemitizmui, neleidžia pamatyti bendresnių šio reiškinio priežasčių. Šis monopolizmas mums neleidžia matyti ir visų kitų grupių likimo – čigonų, homoseksualistų, komunistų koncentracijos stovyklose ar tariamų Sovietų režimo oponentų gulaguose.

Pagrindinė Baumano idėja, kuria remdamasis jis aiškina holokaustą, – tai *moralinis indiferentizmas, kurį generuoja socialinė šiuolaikinių visuomenių raida.* Tą indiferentizmą sukuria veiksmų autorizavimas, rutinizavimas ir aukų dehumanizavimas naudojant ideologinius apibrėžimus bei indoktrinaciją.

Biurokratizavimas buvo esminė proceso dalis. Kaip teigia Hilbergas savo monumentalioje Europos žydų naikinimo studijoje (1985, vol. III, p. 10–11):

> Dar niekada anksčiau Vakarų biurokratija nebuvo susidūrusi su tokiu atotrūkiu tarp moralinių normų ir administracinių veiksmų; administraciniam aparatui dar niekada nebuvo užkrautas toks milžiniškas uždavinys. Tam tikra prasme uždavinys sunaikinti žydus tapo didžiausiu Vokietijos biurokratijos išbandymu.

Biurokratai nebuvo ypatingi žmonės. Nuo viršaus iki apačios – visi jie buvo normalūs žmonės. Hilbergas tęsia šią mintį:

> Bet kuris Reicho policininkas galėjo būti padarytas sargybiniu gete arba traukinyje. Kiekvienas juristas buvo laikomas tinkamu vadovauti mobiliesiems naikinimo būriams; kiekvienas finansų ekspertas tiko tarnybai koncentracijos stovykloje. Kitaip sakant, visos būtinosios operacijos buvo atliekamos bet kurio po ranka esančio personalo.

Totalinis naikinimas nebuvo suplanuotas iš anksto. Iš pradžių buvo siekiama Vokietiją padaryti *judenfrei* – laisvą nuo žydų. Tačiau išlaisvinti nuo žydų reikėjo ir prijungtą Austriją. Žydus būtų buvę gali-

ma iškeldinti į rytines teritorijas, tačiau tam priešinosi tų vietų administratoriai. Vienu metu buvo svarstoma žydų perkėlimo į Madagaskarą galimybė; Eichmanas šios idėjos detalizavimui sugaišo vienerius metus, tačiau Britanija viešpatavo vandenynuose, todėl Eichmanui buvo įsakyta tą planą pakeisti fizinio sunaikinimo planu:

> Visa kita – rūpestingas operacijos suplanavimas, reikiamos technologijos bei techninės įrangos parūpinimas, finansavimas, reikiamų pajėgų apskaičiavimas ir mobilizavimas – buvo atlikta bendradarbiaujant įvairiems valstybinės biurokratijos departamentams... Šio plano pasirinkimą lėmė pastangos rasti racionalių sprendimų 'problemoms', tolydžio atsirandančioms sparčiai besikeičiančioje aplinkoje (Bauman, p. 16–17).

Procesui vadovavo ne monstrai. Jį organizavo Administracijos ir ekonomikos skyrius. Jis vadovavo tiksliai, efektyviai, pagal numatomas universalias taisykles. 'Iracionalumas' čia buvo netoleruojamas. Žmonėms, įtariamiems mėgavimusi žudynėmis, čia tikrai negalėjo atsirasti vietos.

Savo racionalumu procesas visiškai atitiko pamatinius civilizacinio proceso principus, proceso, kuriam vykstant iš socialinio gyvenimo nuosekliai buvo šalinama prievarta. Arba, kaip reikšmingai šią mintį papildo Baumanas, kurio eigoje visa prievarta buvo koncentruojama valstybės rankose. Baumanas rašo (išskirta originale) (p. 28–29):

> *... civilizacinis procesas, be visa kita, yra procesas, kuriam vykstant prievartos naudojimas atskiriamas nuo moralinių vertinimų sritics, o racionalumo sumetimai išlaisvinami nuo etinių normų ar moralinių įsitikinimų varžtų.*
>
> ... racionalaus vadovavimo verslovei sąlygos, tokios, kaip liūdnai pagarsėjęs namų ūkio ir verslo įmonės arba privačių pajamų ir bendro iždo atsiskyrimas, veikia ir kaip galingi veiksniai izoliuojant tikslingai orientuotą, racionalų veiksmą nuo ryšio su procesais, kuriuos valdo (pagal apibrėžimą) iracionalios normos, ir taip jį imunizuoja nuo tarpusavio paramos, solidarumo, abipusės pagarbos ir t.t. postulatų, kurių laikomasi neverslinėje praktikoje.

Baumano įsitikinimu, holokaustas buvo ne iracionalus barbariškų tendencijų protrūkis, o teisėtas modernybės namų gyventojas. Knieti pridurti. Holokaustas tėra Europos kolonizatorinės istorijos tęsinys.

Artėja Europos pergalių Afrikoje šimtmetiniai jubiliejai. Intelektinis pagrindas tam, kas virto neįtikėtinais žiaurumais, buvo plėtojimosi, arba pažangos, idėjos ir stipriausiųjų, labiausiai prisitaikiusių prie aplinkos,

išlikimo teorijos. Labiausiai prisitaikiusiųjų įrankis buvo šautuvas prieš strėles. Ar Hitleris savo metodus perėmė iš Stalino, tebėra vokiečių istorikų ir sociologų ginčo objektas. Nesąmonė, – teigia Lindqvistas (1992, p. 199–200), Hitleris juos žinojo nuo pat vaikystės. Aplinka, kuri supo jį ir visus kitus europiečius jo jaunystės laikais, buvo persmelkta įsitikinimo, jog imperializmas yra biologinė būtinybė, neišvengiamai vedanti prie žemesniųjų rasių išnykimo. Devynmetis Adolfas Hitleris 1898 m. gegužės 4 dieną nebuvo Albert Hall'e. Būtent šiose iškilmėse – pergalių Afrikoje proga – lordas Salisbury, Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas, pareiškė, jog pasaulio tautos gali būti suskirstytos į mirštančias ir gyvas. Hitlerio tenai nebuvo. Tačiau jis žinojo tai, ką žinojo kiekvienas europietis. O jie žinojo, ką Prancūzija darė Afrikoje, ką darė Anglija ir vėlesni kolonizatoriai, tokie kaip Vokietija, mums jau artimesniais 1904 metais. Mirštančioms tautoms reikėjo padėti numirti.

Taigi žmonių naikinimas nėra naujas reiškinys. Neturime jaustis šokiruoti. Hitlerio ir Stalino koncentracijos stovyklos buvo senos tradicijos tąsa. Tačiau tai įvyko Europoje. O tai reiškia, kad reiškinys tapo artimesnis ir kartu – nesuprantamesnis.

11.2 Velnio apdaras

Idėjos yra neįsivaizduojamos, kol nėra suformuluotos. Štai pavyzdys:

Hitlerio idėja buvo vieningos Tautos, tautinio grynumo ir tautai priklausančios erdvės – *Lebensraum* – idėja. Jis sugebėjo ją realizuoti. Koncentracijos stovykla buvo industrializacijos produktas, vienas iš daugelio produktų, kuriuos teikia tam tikra mąstymo paradigma, socialinė organizacija ir turimos technologinės priemonės. Mano tezė yra tai, kad JAV kalėjimų sistema sparčiai juda ta pačia linkme. Ir labai tikėtina, jog ši tendencija išplis ir į kitas pramonines šalis, ypač Rytų Europoje. Labiau būtų keista, jeigu per šį dešimtmetį to neįvyktų, nei būtų keista, kad tai įvyktų.

Pati idėja, kad baudžiamoji pramoninių demokratinių šalių praktika bent iš tolo primena nacių laikus ir koncentracijos stovyklas, kai kuriems žmonėms atrodo absurdiška. Dauguma mūsų pramoninių visuomenių yra valdomos demokratiškai, ir jos siekia tik apsiginti nuo nusikaltėlių, o ne naikinti žmones.

Žinoma, taip yra iš tikrųjų. Ir nemanau, kad šiuolaikinių pramoninių visuomenių kalėjimai pavirs žmonių naikinimo stovyklų kopijomis. Net jeigu įvyktų blogiausia iš to, kas gali įvykti, dauguma kalinių šiuolaikinėse kalėjimų sistemose sąmoningai nebūtų naikinami. Bus tam tikras įvykdytų mirties bausmių skaičius, tačiau dauguma kalinių galiausiai bus paleisti į laisvę ar nusižudys, bus nužudyti kalint[27], arba mirs dėl natūralių priežasčių. Tad 'Gulagas' veikiausiai tiksliau apibūdina tai, kas gali įvykti, nei terminas 'koncentracijos stovyklos'. Baiminuosi tik dėl to, kad didelė dalis vyrų, priklausančių žemesnėms klasėms, savo aktyviausio gyvenimo tarpsnį gali praleisti kalėjimuose arba stovyklose. Neteigiu, kad taip būtinai atsitiks, tačiau tokia tikimybė išties nemaža. Pramoninė pažanga ir civilizacija tokiai raidai neturi jokių vidinių stabdžių.

Priešingai, matome pirmus energingus mėginimus žengti šiuo keliu: keičiamas teisinis aparatas, įsivyrauja pelnyto atpildo ideologija, didinamas kontrolės pajėgų efektyvumas, auga kalinių populiacija, keičiasi elgesio su jais nuostata. Malcolmas Feeley (1991b, p. 66–67) kalba apie 'naująją penologiją'. Jis turi omeny penologiją, kuri yra orientuota ne į individus, ne į siekį šiuos individus pakeisti reabilitacijos ar bausmės priemonėmis, bet veikiau telkia savo pastangas dorojimuisi su agregatinių populiacijų problemomis.

> Jai rūpi individų valdymo, o ne transformavimo tikslai.
> ...
> Jos įrankiai yra 'indikatoriai', prognostinės lentelės, klasifikacinės schemos, kuriose individualizuotą diagnozę arba reakciją keičia agregatinės klasifikacijos sistemos, skirtos stebėjimo, tramdymo ir kontrolės tikslams.
> Esminis naujosios penologijos bruožas yra tai, kad moralinę, arba klinikinę, individo charakteristiką keičia aktuarinė tikimybinio skaičiavimo ir statistinės dispersijos kalba.

Anot Feeley, naujajai penologijai nerūpi nei nusižengusio individo nuobaudos, nei jo reabilitavimo tikslai. Jai rūpi grupių, kurios kelia grėsmę esamai tvarkai, identifikavimo ir kontrolės uždaviniai. Kaip šioje knygoje pabrėžiama, būtent to ir reikia siekiant kontroliuoti pavojin-

[27] *Human Rights Watch* ataskaitoje (1992) pažymima (p. 38), jog pastaraisiais dešimtmečiais iš visų mirties priežasčių valstybiniuose kalėjimuose kalinių tarpusavio žudynės užėmė antrąją arba trečiąją vietą, keisdamosi vietomis su savižudybėmis; pirmąją vietą užėmė ligos bei kitokios natūralios priežastys.

gas klases. Šios užduoties vykdymą išties labai palengvina naujosios penologijos kuriama distancija – kai judama nuo individų prie kategorijų, nuo moralės prie valdymo ir aktuarinio išskaičiavimo.

Jeigu norime suvaldyti velnią, turime jį pažinti. Turime išsiaiškinti to, kas įvyko Vokietijoje ir Sovietų Sąjungoje, bendrus principus, o vėliau mėginti tuos principus išversti į kategorijas, kurios būtų suprantamos aiškinant mūsų pačių dabartinę situaciją.

Tačiau velnias yra gudrus. Jis keičia savo apdarą. Norėdami jį demaskuoti, turime traktuoti kaip bendrą kategoriją, ir jos pagrindu mėginti suprasti, kaip jis atrodys kitą kartą.

Pirmas žingsnis į tokį supratimą – išsiaiškinti svarbiausias mūsų dabartinės socialinės struktūros įtampas keliant klausimą: „Kaip pasireiškia šios svarbiausios pramoninių šalių problemos?"

Hitleris išgrynino tautą ir susidūrė su *Lebensraum* poreikiu. Superindustrializuotoms šalims iškyla dvi problemos, apie kurias jau kalbėjome: pirma, rasti *Lebensraum* savo produkcijai; antra, išspręsti didėjančio efektyvumo kuriamą perteklinių žmonių problemą.

Čia tenka padaryti nemalonią pastabą. Matėme, kad kalėjimai abi šias problemas labai veiksmingai padeda spręsti. Stabiliausiose globos valstybėse griežtos baudžiamosios priemonės prieš įžūliausius neproduktyvius elementus daugiau globėjiškos politikos vaisių leidžia teikti likusiems visuomenės nariams. Kitose pramoninėse šalyse kalėjimai leidžia kontroliuoti pavojingąsias klases. Be to (ir tai tampa vis svarbiau), pati nusikaltimų kontrolės institucija yra gamybinės sistemos dalis. Jos palaikymu ekonomiškai yra suinteresuoti ir jos savininkai, ir jos darbininkai. Jos teikiama produkcija yra gyvybiškai svarbi šiuolaikinėms visuomenėms. Ji gamina kontrolės priemones. Kyla klausimas: kada tų priemonių bus gana, kada jų pakaks? Industrializacijai būdinga ekspansijos tendencija. Kas atsitiks su baudžiamąja politika, jeigu ši pramoninės ekspansijos tendencija išliks?

11.3 Augimo ribos?

Šioje srityje augimui nėra 'natūralių ribų'. Nėra žaliavos stygiaus, nėra žaliųjų sąjūdžių, keliančių rūpesčių pramonei. Prieš Dievą visi esame nusidėjėliai, ir dauguma mūsų esame padarę veiksmų, už kuriuos galėjome

būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn, jeigu valdžia būtų suinteresuota mus nubausti. Kad ir kaip ten būtų, visiškai aišku, jog nepalyginamai daugiau gyventojų, nei dabartinis baudžiamosios teisės laimikis, galėtų patekti į jos tinklą, jeigu tas tinklas būtų tankesnis ir pakankamai stiprus.

Nebent visos pramoninės pažangos baigtis galėtų sustabdyti kalėjimų sistemos ekspansiją. Tai sužlugdytų laisvo verslo svajas. Daugelis tų, kurie niekada nebuvo priartėję prie skurdo ribos, patirtų, jog nedarbas – tai nebūtinai iniciatyvumo stokos, tingumo ar hedonistinių polinkių padarinys. Pinigų srautas kontrolės pramonei taip pat išsektų. Mokesčių mokėtojų pinigai iš nedaugelio tų, kurie dar turėtų galimybių juos uždirbti, turėtų būti rezervuojami tik būtiniausiems poreikiams.

Tačiau gilios recesijos sąlygomis kalėjimai irgi gali tapti tokiu pat primygtiniu poreikiu. Esant recesijai, pavojingosios klasės tampa gausesnės ir pavojingesnės nei anksčiau. Kaip jau matėme, žemesniosioms klasėms jau dabar neproporcingai gausiai atstovaujama visose mums žinomose kalėjimų sistemose.

Nėra natūralių ribų. Yra pramonė. Yra pajėgumai. Dviejų trečdalių mūsų šalies gyventojų pragyvenimo lygis – tai išties palyginti didžiulė gyventojų dalis – bus nepalyginamai aukštesnis nei visame likusiame pasaulyje. Žiniasklaida pelnosi iš reportažų apie nusikaltimus, kuriuos daro likęs trečdalis gyventojų. Į valdžią renkami tie, kurie žada šį pavojingą trečdalį tvirtai laikyti už grotų. Kodėl visa tai turėtų baigtis? Racionaliems protams nėra natūralių ribų.

Tendenciją palaikančios jėgos yra išties galingos. Interesai, jas palaikantys, dera prie pamatinių vertybių. Jos turi tvirtus moralinius pagrindus. Tad kodėl numatomoje ateityje jos neturėtų visiškai įsivyrauti?

Vokietija tai sugebėjo padaryti, per patį karo įkarštį priėmusi 'galutinį sprendimą' ir nepaisydama primygtinės būtinybės savo geležinkelius bei savo sargybinius naudoti kitiems tikslams. Sovietų Sąjunga sugebėjo sukurti savo gulagus pačiame ruošimosi karui įkarštyje, ir jais naudojosi tiek karo metu, tiek ir pokariu. Ji ne tik sugebėjo sistemą realizuoti, ir turėjo iš to naudos. Kodėl šiuolaikinės pramoninės šalys šiuo požiūriu negalėtų pasiekti dar didesnių laimėjimų?

Hitleris ir jo tauta, kaip ir Sovietų lyderiai, susidūrė su beveik neišsprendžiama užduotimi. Nejaugi dabar būtų sunkiau susidoroti su naujomis pavojingomis klasėmis?

Dirva ruošiama. Žiniasklaida ją purena dieną ir naktį. Politikai eina išvien su žiniasklaida. Politikui neįmanoma nebūti gretose tų, kurie kovoja prieš nuodėmę. Vyksta konkurencija, kurią laimi pajėgiausias pirkėjas. Žmonių apsauga nuo nusikaltėlių – reikalas, kurio teisingumu niekas neabejoja. Kartu ir kontrolės tiekėjai atkakliai siekia užsakymų. Jie turi visus pajėgumus ir tam nėra natūralių ribų. Nuo nusikaltėlių išvalyta visuomenė – tai toks šventas tokios daugybės žmonių įsitikinimas, jog net pinigai nustoja reikšmės. Kas totalinio karo įkarštyje klausia apie kaštus? Valdytojas, vadybininkas, menedžeris, – kilę iš žodžio *ménage*. Paradigminis vadybininkas – žmogus su botagu, varantis arklius ratu. Tokio 'menedžmento' sėkmė priklauso nuo sugebėjimo supaprastinti vertybių struktūrą. Kaip atrodo, šiuolaikinė visuomenė šią sąlygą jau tenkina.

11.4 Industrializuotas žudymas

Vokietijos pramonė esmingai prisidėjo realizuojant 'galutinį sprendimą'. Žudymui buvo naudojamos vadinamosios cikloninės dujos. Jas reikėjo pirkti iš privačių įmonių. Anot Hilbergo (1985, p. 886), jas pardavė chemijos pramonės firmos, teikusios specializuotas pastatų, barakų ir drabužių (specialiose dujų kamerose) dezinfekavimo paslaugas. Kompanija, sukūrusi žudymo dujomis metodą, buvo *Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpferung – DEGESCH*. Kompanijos savininkai buvo trys korporacijos: *I. G. Farben* (42,5%), *Deutsche Gold- und Silber-Scheideanstalt* (42,5%) ir *Goldsmidt* (15%). Jos pelnas 1942 m. buvo 760 000 reichsmarkių.[28] Beveik iki pat karo pabaigos vyko įprastas verslas. Viena iš gamyklų 1944 metų kovą buvo subombarduota ir smarkiai apgadinta. Tuo metu SS 750 000 žydų ruošėsi išsiųsti į Aušvicą, į tuomet dar vienintelį žudymų centrą. TESTA rado išeitį. 2 800 kg cik-

[28] „Cikloninės dujos buvo gaminamos dviejų kompanijų: *Dessauer Werke* ir *Kaliwerke* (Kolin). Viena iš *I. G. Farben* gamyklų (Uerdingen) gamino cikloninių dujų stabilizatorių. Dujų tiekimą kontroliavo *DEGESCH*, kuri 1929 metais pasaulio rinką dalijosi su Amerikos korporacija *Cyanamid*. Tačiau *DEGESCH* neparduodavo dujų tiesiogiai vartotojams. Mažmeninę prekybą vykdė dvi kitos firmos – *HELI* ir *TESTA*. Savo rinką jos pasidalijo taip, kad ... *HELI* aptarnavo daugiausia privačius klientus, o *TESTA* daugiausia valstybinį sektorių, įskaitant *Wehrmachtą* ir *SS*."

loninių dujų buvo išsiųsta į Aušvicą. Anot Hilbergo (p. 891), firma 'skubiai atsiuntė užklausimą, kam pateikti sąskaitas'. Tiekimas buvo garantuotas iki pat baigties.

I. G. Farben dalyvavo tiekiant dujas Aušvicui. Tačiau nėra aišku, ar ji žinojo, ką daro. Cikloninių B dujų paklausa nuo 1938 iki 1943 metų išaugo dvigubai. Tačiau tos dujos buvo naudojamos ir kitiems tikslams – dezinfekuoti tokius karinius įrenginius, kaip barakai ir povandeniniai laivai. Vienos tonos cikloninių dujų pakanka nužudyti milijoną žmonių. 1943 metais jų buvo pagaminta 411 tonų (Hayes 1987, p. 362). Gali būti, jog gamintojai nežinojo, kad jų produktas naudojamas žmonėms naikinti. Nė vienas iš *I. G. Farben* vadovų vėliau nebuvo patrauktas atsakomybėn už šį jų vaidmenį vykdytose baisybėse.

Tačiau lankydamiesi savo gamyklose jie negalėjo nekvėpuoti. Viena iš jų buvo netoli Aušvico koncentracijos stovyklos. Stovykla jai teikė kalinių darbo jėgą statybos darbams. Net aukščiausioji direkcija negalėjo neužuosti 'visa persmelkiančios smarvės, sklindančios iš Aušvico ir Birkenau krematorijų'. Toji smarvė 'visiškai nustelbė oficialų aiškinimą, kad stovykloms nuolat kovojant su maru teko deginti mirusiųjų kūnus'. (Hayes, 1985, p. 364). Be to, darbininkai-kaliniai puikiausiai suprato, kokia lemtis jų laukia. Prižiūrėtojai iš *I. G. Farben* kompanijos 'ne tik atvirai kalbėjo apie marinimą dujomis, bet ir naudojo šį grasinimą skatindami uolesnį darbą'. Kai kuriose gretimose šachtose, kurias taip pat valdė *I. G. Farben*, sąlygos buvo dar blogesnės. Maistas buvo geresnis, tačiau gyvenimo trukmė tose šachtose svyravo tarp keturių ir šešių savaičių.

Ketvertas *I. G. Farben* vadovų po karo buvo nuteisti už vergiško darbo naudojimą. Bausmės jiems buvo švelnios, o kai kurie argumentai, pareikšti teisme, gali turėti reikšmės svarstant klausimą dėl privačių kalėjimų:

> negalime sakyti, jog privatus asmuo atsidurs tokioje padėtyje, kad karo įkarštyje galės svarstyti klausimą, ar jo valdžia elgiasi teisingai, ar neteisingai, arba spręs klausimą, kada, iš pradžių ėjusi teisinga linkme, ji pasuko klystkeliu (Cituojama pagal Hayes, 1985, p. 332).

1951 metais visi *I. G. Farben* vadovai buvo paleisti iš kalėjimų. Visi jie susigrąžino buvusią iškilią ir pelningą padėtį ir tapo įvairių Vokie-

tijos korporacijų patarėjais arba pareigūnais. O kodėl ne? – klausia Hayesas (1985, p. 380 ir 382):

> *Farben* vadovai toje situacijoje nusprendė elgtis kaip verslininkai, o ne kaip revoliucionieriai.
>
> ...
>
> Profesinis pareigos jausmas kiekvieną problemą juos skatino traktuoti savo specifinės kompetencijos ir atsakomybės kontekste, t.y. paisant savo profesinės srities ir savo akcininkų interesų. Paklusę šiam mandatui, jie išsilaisvino nuo pareigos savarankiškai priimti moralinius bei socialinius sprendimus ir aiškintis visuminius savo sprendimų padarinius.

11.5 Medikalizuotas žudymas

Tokių dalykų čia negali būti. Mes gyvename demokratinėse šalyse. Mes žinome daugiau. Mūsų gyventojai labiau išsilavinę. Svarbiausia, gyvename visuomenėse, kurioms didžiausią įtaką daro aukšti profesionalumo standartai.

Tačiau tų iš mūsų, kuriems yra tekę susidurti su koncentracijų stovyklų problematika, šie teiginiai neįtikina, dar daugiau – jie kelia didžiausią susirūpinimą.

Tai, kas vyko veikiančiose koncentracijos stovyklose, buvo ne kas kita, kaip profesionalų puikiai atliekamas darbas, jiems sėkmingai bendradarbiaujant su biurokratija.

Mokslininkų vaidmuo buvo esminis. Svarbiausioji idėja buvo išgryninti tautą. Negryniesiems buvo draudžiama turėti palikuonių. Grynieji privalėjo jų turėti daug. Vėliau prasidėjo negrynųjų sterilizavimas ir grynųjų prokreacijos skatinimas. Tai nebuvo iškrypėliška idėja. Tuo metu Vokietijoje dirbę JAV mokslininkai į tėvynę siuntė raportus su pavydu aiškindami, jog Amerikoje vyraujančios idėjos praktiškai įgyvendinamos Vokietijoje.

Tačiau nuolat atsirasdavo ir kitokių nepageidaujamų žmonių, pavyzdžiui, fizinių invalidų. Jų gyvenimas buvo laikomas gyvenimu, kurio 'neverta gyventi', tad slaptu nutarimu buvo įteisinta eutanazija. Karui artėjant naikintinų žmonių atrankos kriterijai jau aprėpė ne tik fizinius, bet ir psichinius defektus. Iš pradžių buvo apsiribojama rimtais psichiniais sutrikimais, vėliau buvo įtraukta ir lengvesnė psichopatija,

po to atėjo eilė homoseksualistams ir galiausiai, kaip atskirai kategorijai, visiems tiems, kurių rasinė kilmė neatitiko standartų. Buvo sukurta tobulesnių naikinimo įrankių. Įprastas sušaudymas pasirodė pernelyg brangus. Be to, žudikams jis sukeldavo psichikos stresą. Injekcijos buvo mažiau efektyvios, negu nuodingosios variklių dujos. Efektyviausi pasirodė esą dujiniai insekticidai, todėl jie ir buvo plačiai naudojami.

Gydytojai atliko esminį vaidmenį. Plačiai naudotasi medicininėmis analogijomis. Vokiečių tauta buvo įsivaizduojama kaip kūnas. Tas kūnas turėjo būti gydomas. Gendančios kūno dalys turėjo būti šalinamos chirurgiškai. Žydai buvo vėžys, tad būtinybė atkirsti infekuotą socialinio kūno dalį buvo akivaizdi. Gydytojai teoriją taikė praktiškai ir apie savo rezultatus informuodavo teoretikus. Kaip gydytojai, jie turėjo galimybę veikti asmeniškai. Liftonas (1986) tai vadina medikalizuotu žudymu. Jis apklausė dvidešimt devynis žmones, kurie pakankamai aukštu lygiu buvo susiję su nacių medicina. Penketas jų dirbo koncentracijos stovyklose. Jis taip pat apklausė keletą viduriniojo rango nemedicininių nacių profesionalų. Galiausiai jis apklausė aštuonis buvusius Aušvico kalinius, kurie dirbo medicinos blokuose. Daugiau nei pusė jų buvo gydytojai. Studija parodė, kokia didžiulė reikšmė buvo teikiama medicininiam mąstymui tiek parengiant visą operaciją, tiek vykdant konkrečius žmonių naikinimo aktus. Net geležinkelio stotyse, kur atvykdavo traukiniai iš getų, visada buvo gydytojų. Ten, vietoje, jie spręsdavo tautos kūno konkretaus chirurginio gydymo klausimus; galvos linktelėjimas į kairę reiškė nedelsiant sunaikinti, linktelėjimas į dešinę – gyvenimo tąsą priverčiamųjų darbų stovykloje. Jeigu po ranka nebūdavo gydytojų, pakakdavo stomatologo arba vaistininko. Buvo svarbu nepažeisti principo: tai turėjo būti medicininis sprendimas. Be gydytojų ar jiems artimų specialistų dalyvavimo tai būtų buvęs žudymas.

Baisiausias košmaras niekada nebus realizuotas. Pavojingi gyventojai nebus išnaikinti, išskyrus tuos, kuriems bus taikoma mirties bausmė. Tačiau egzistuoja didelė tikimybė, kad tie, kurie laikomi pavojingiausiais elementais, bus sulaikomi, izoliuojami, uždaromi ir savo aktyviausio gyvenimo metus verčiami praleisti kaip kontrolės pramonės vartotojai. Tai gali būti daroma demokratiškai, griežtai prižiūrint teisinėms institucijoms.

11.6 Legalizuotas žudymas

- Jeigu holokaustas buvo pramoninės visuomenės produktas,
- jeigu racionalūs biurokratiniai metodai buvo viena iš esminių jo realizavimo sąlygų,
- jeigu svarbų vaidmenį atliko mokslo teorijos,
- jeigu medicininis mąstymas buvo kita esminė sąlyga protu nesuvokiamiems veiksmams,
- tai yra tvirto pagrindo manyti, jog laikui pribrendus ir esant būtinoms sąlygoms panašūs reiškiniai pasikartos.

Ar tos sąlygos egzistuoja?

Pramoninių visuomenių dabar yra daugiau nei kada nors anksčiau, ir visos jos patiria spaudimą, didesnį nei kada nors anksčiau. Pasaulyje viešpatauja rinkos ekonomika su jos 'akivaizdžiais' racionalumo, naudingumo ir, žinoma, pelningumo reikalavimais. Egzistuoja žemesniosios klasės, kurios nesunkiai transformuojamos į pavojingąsias klases. Yra mokslinių teorijų, paruoštų potencialiam taikymui. Yra narkomanijos teorijų, teigiančių, jog tam tikri narkotikai, ne tie, kurie masiškai vartojami, bet tam tikri nauji, savo pobūdžiu yra tokie, kad su jais kovojant leistini žiauriausi tardymo ir baudimo metodai. Yra teisės ir kriminologijos teoretikų, kurie siūlosi pagalbon. Niekas jau netiki gydymu, užtat izoliavimo idėja išlieka įtakinga nuo tų laikų, kai buvo iškeltos pozityvistinės nusikaltimų kontrolės teorijos.[29]

[29] Tarptautinė kriminalinės policijos asociacija (*Internationale Kriminalistische Vereinigung*) buvo įkurta 1889 metais. Pagrindinė figūra buvo von Lisztas, pasišovęs padėti gamtai kontroliuoti pavojingąsias klases, ypač 'nepataisomus' elementus, tuos pamatinius visuomeninės tvarkos priešus. Lisztas nepaliaujamai kartojo, jog tie, kurių negalima pataisyti, turi būti izoliuoti. Anot Radzinowicziaus (1991b), šios grupės kontrolę jis laikė pagrindine ir aktualiausia baudžiamosios politikos užduotimi:

> Maždaug 75% visų kalinių buvo recidyvistai ir bent pusė jų turėjo būti kvalifikuojami kaip 'nepataisomi nusikaltėliai'. Visuomenė turi nuo jų apsiginti ir, kadangi „...mes nenorime kapoti jų galvų, juos karti ar deportuoti...", lieka tik kalinimo iki gyvos galvos arba neapibrėžtai ilgo kalinimo galimybė (p. 39).
>
> ... kiekvienas, nuteistas trečiąjį kartą, turi būti laikomas nepataisomu nusikaltėliu ir jo atžvilgiu turi būti vykdoma nuolatinė segregacija (p. 40).
>
> Nepataisomas nusikaltėlis turėjo būti padarytas nekenksmingu *jo paties sąskaita*, ne mūsų (išskirta von Liszto), – cituoja Radzinowiczius (p. 40). Skamba išties šiuolaikiškai.

Pati teisės sistema puikiai prisitaiko prie šiuolaikinių reikalavimų. Atpildo pagal nuopelnus idėja teisinį procesą leidžia paversti konvejeriu, nekreipiant dėmesio į visas kitas aplinkybes, išskyrus nusikaltimo sunkumą. Skausmo seikėjimo pagal nusikaltimo sunkumą idealas reiškia, jog į šalį nustumiamos visos kitos pamatinės vertybės, į kurias tradiciškai turėdavo atsižvelgti teismai. Teisingumo sistema virsta nusikaltimų kontrolės sistema. Klasikinis teisminės, vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios atskyrimas daugeliu požiūrių neteko galios. Teismai tampa politikų įrankiais, arba, kraštutiniais atvejais, teisėjai ir prokurorai patys tampa politikais. Tačiau visa tai nekritikuojama. Raida neturi tų akivaizdaus neteisėtumo bruožų, kuriais pasižymėjo holokaustas arba Gulagas. Dabar tai yra demokratinė, daugumos balsais vykdoma nusikaltimų kontrolė. Jeigu nežeidžia tos daugumos interesų, ji neturi jokių natūralių ribų.

Nėra ypatingo pagrindo optimizmui. Nėra lengvos išeities, nėra recepto ateičiai, kurioje neįvyks blogiausia iš blogiausių. Dirbdamas su žodžiais neturiu pasiūlyti ko nors daugiau negu žodžių, kuriais mėginu išsiaiškinti dabartinę mūsų situaciją, atskleisti tas vertybes, kurias išstumia karštligiškos pastangos adaptuotis prie šiuolaikinių reikalavimų. Dar kartą pažvelkime į teisės instituciją ir pamėginkime išsiaiškinti, ar vis dėlto senamadiškos jos formos neturi tam tikros vertės.

Štai ką rašo Nauke'as (1982, p. 557), komentuodamas von Liszto suformuluotą Marburgo programą:

> Ši teorija parankiausia tiems, kurie kontroliuoja baudžiamąją teisę. Marburgo programoje nėra jokio kriterijaus, kuris leistų atskirti tuos, kuriems ji taikoma, nuo tų, kuriems ji netaikoma.

12 skyrius

NUSIKALTIMŲ KONTROLĖ KAIP KULTŪRA

12.1 Bendras pagrindas

Taivanas priima organus. Taip buvo pavadinta trumpa žinutė žurnale *Corrections Digest* (November 27, 1991). Joje rašoma:

> Trisdešimt septyni organai, išimti iš 14 mirties bausme nubaustų nusikaltėlių, buvo dovanoti klientams, – taip rugsėjo 30 d. vienas japonų transplantacijos specialistas citavo vieną Taivano chirurgą. Masami Kizaki, Japonijos transplantacijos draugijos pirmininkas, pasakė, jog Chun-Jan-Lee, Taivano nacionalinio universiteto profesorius, atskleidė klientų vardus. Dr. Lee sakė, kad nuteistieji mirčiai sutiko atiduoti savo širdis, inkstus bei kepenis siekdami „nuodėmių išpirkimo". Donorai buvo nušauti jiems uždėjus respiratorius, kad nebūtų staigiai nutraukta kraujotaka ir kvėpavimas.

Vėl negaliu patikėti savo akimis. To negali būti. Paprasčiausiai to negali būti! Bet akivaizdu, kad gali būti. Tai buvo padaryta.

Žvelgiu aplink – kas imsis veiksmų, kas protestuodamas eis į barikadas?

Gydytojai?

Kodėl jie turėtų protestuoti? Kai kurie iš jų protestuos, tačiau nebūtinai todėl, kad jie gydytojai.

Nužudytieji sutiko, organų gavėjai buvo laimingi ir gydytojai galėtų būti laimingi – tiek daug atgauta sveikatos, išvengta tiek daug išlaidų ir kančių. Tai vis dėlto geriau nei apgaule išvilioti turkų darbininkų inkstus, kaip buvo Anglijoje, arba pirkti juos iš skurstančių žmonių, kaip daroma Indijoje. Kai kuriems nespecialistams gali būti sunku tai suprasti ir pripažinti, tačiau gydytojai yra įpratę protauti racio-

naliai. Tai beveik stebuklas. Aklajam grąžinamas regėjimas. Vyras ir tėvas po širdies transplantacijos nugyvens ilgą gyvenimą su savo žmona ir vaikais.

Kai kurie vis dar liks neįtikinti, ir tikėsis protesto iš *teisėjų*. Argi teisiškai išprusę žmonės leistų, kad mirties bausmė taip būtų naudojama?

Tai priklausytų nuo įstatymų. Gali nebūti įstatymų, tokią praktiką draudžiančių arba net gali būti įstatymų, ją skatinančių. Jeigu šalies įstatymas nuteistuosius leistų šaudyti tik uždėjus respiratorių, teisėjai jį pripažintų, nepaisant asmeninių skrupulų ir visuomenės reakcijų bei nustėrusios žmonos ir vaikų klausimų, jiems grįžus į namus po varginančios darbo dienos teisme.

Hitlerį kamavo ta pati problema.

Paprastiems žmonėms buvo sunku suprasti ir pripažinti jo sukurtą vokiečių tautos stiprinimo programą. Rimtų problemų iškilo nuo pirmųjų operacijos stadijų. Pirmas oficialiai leistas vaiko invalido nužudymas buvo inicijuotas ir pripažintas paties tėvo. Net tada tai buvo laikoma paslaptyje. Tačiau programą pradėjus vykdyti pagal platesnius 'gyventi neverto gyvenimo' kriterijus, prasidėjo nemalonūs Vokietijos gyventojų protestai. Giminės reikalavo paaiškinti, kaip ir kur mirė jų artimieji. Būta ir nemalonių naikinimo centrų bei krematorijų kaimynystėje gyvenusių žmonių protesto akcijų. Vieningai protestavo religinės grupės. Dėl to programos vykdymas buvo pristabdytas, bent jau pačioje Vokietijoje. Tačiau aparatas jau buvo paruoštas, ir, įsiliepsnojus karui, didžioji jo dalis iš Vokietijos pajudėjo į okupuotas teritorijas, išaugo, ir dabar gerai žinome, kaip jis ten buvo naudojamas.

Ką aš noriu pasakyti?

Noriu pasakyti, kad Charlesas H. Cooley (1909, 1956) buvo teisus. Cooley, tas didysis ir dabar beveik užmirštas JAV sociologijos pradininkas, kėlė idėją, jog visos žmogiškosios būtybės turi tam tikrą bendrumo pagrindą. Visi žmonės iš esmės yra panašūs ne biologiškai, bet dėl to, kad jie turi bendrą žmogiškąją patirtį. Lengvai pažeidžiamos būtybės padėtį po gimimo jie patiria daug ilgiau nei kitos gyvos būtybės, ir be kitų rūpinimosi yra pasmerkti pražūčiai. Iš esmės mes visi turime tą pačią žmogiškąją patirtį. Be jos mes nesame žmonės. Kaip kitaip galima paaiškinti, – klausia Cooley, – kad skaitydami antikinių graikų dramas suvokiame jų prasmę bei svarbą mūsų dabartiniam gy-

venimui ir suprantame, ką jos mums sako? Cooley šią bendrą patirtį laiko bendru žmogiškumo pagrindu ir visų bendrų vertybių bei elgesio taisyklių pagrindu. Visi turime tam tikrą bendrą gėrio ir blogio pajautą ir jaučiame esant tam tikrą bendrą pagrindą net iškilus neišsprendžiamiems konfliktams. Visi mes, profesionalai ir neprofesionalai, teisės mokėmės nuo lopšio, ir visi mes visam savo gyvenimui prisikaupėme (kartais prieštaringos) moralinės informacijos. Norvegų kalboje šio pobūdžio informacija vadinama 'folkevett', arba šiek tiek senoviškesniu terminu – 'den folkelige fornuft' – reiškiančiu tam tikrą visiems bendrą intuityvų supratimą.

Iš esmės šis požiūris yra optimistinis. Išgyvenusieji vaikystę yra tie, kuriems buvo padėta ją išgyventi. Jie turėjo bent minimumą, o daugeliu atvejų ir maksimumą visuomeninių kontaktų, rūpinimosi jais bei šilumos patirtį ir taip absorbavo pamatines visuomeninio gyvenimo taisykles. Kitaip jie nebūtų užaugę. Problemos yra tos pačios, ir visur. Kaip ir sukauptoji patirtis.

Tas bendras pagrindas yra stebėtinai tvirtas. Žmonės turi socialinio gyvenimo patirtį. Neatsitiktinai Durkheimas (1966) altruistinę savižudybę išskiria kaip vieną iš svarbiausių savo kategorijų. Žmonės miršta vardan kitų. Tai yra normalu, jeigu jie yra normalūs, jeigu altruizmas būtinas ir jeigu santykio pusės yra pakankamai artimos, kad viena kitą suvoktų kaip žmogiškąsias būtybes. Šis artimumo aspektas yra svarbus ir aktualus mums visiems. Dauguma mūsų tik ribotai galime atsižvelgti į savo moralines pareigas. Kitaip negalėtume išlikti patys. Visi esame priversti spręsti dilemą: kaip galiu pietauti žinodamas, jog būtent šiuo metu, 6 valandų skrydžio atstumu, kai kurie žmonės miršta iš bado? Valgau, vadinasi, išlieku.

Tam tikrą laiką panašiai elgėsi ir žydų policija Lodzės gete. Tas getas buvo didžiausias visose okupuotose Rytų teritorijose. Lodzė buvo senas pramoninis miestas, savotiškas Lenkijos Mančesteris. M. G. Rumkowski, žydų vyresnysis, turėjęs absoliučią valdžią gete, susigundė idėja, kad jie gali išlikti, jeigu taptų būtinąja vokiečių karinės mašinos dalimi. Getas tapo didžiule, labai gerai organizuota, disciplinuota, profsąjunginių streikų netrikdoma gamykla. Kai kurie jaunesni darbininkai mėgino griebtis streiko, tačiau nesunkiai buvo nuo jo atkalbėti. Vis dėlto SS karininkai niekada nebuvo visiškai patenkinti. Savo viduje,

už spygliuotos vielos, getas turėjo nepriklausomą savivaldą. Tačiau vokiečiai inspektuodavo ir ten matydavo senus žmones bei mažamečius vaikus – neproduktyvius darbuotojus, taigi galiausiai pasiūlė juos iš geto iškeldinti į 'patogesnę vietą' kaime. Kai kurie geto nariai su tuo sutiko, kol nepamatė grįžtančių krovinių su naudotais drabužiais. Tuomet geto gyventojai suvokė ir 'patogesnės vietos' privalumų realybę. Nuo tada vis sunkiau darėsi tenkinti didėjančią SS paklausą Lodzės geto gyventojams. Žmonės slapstydavosi pas giminaičius ir draugus, bet tuomet negaudavo maisto davinio. Vėliau maisto davinys buvo atimtas ir iš jų giminaičių. Reikšdavosi kraštutinis altruizmas. Suradus besislapstančius, kiti šeimos nariai, dar pajėgiantys dirbti, dažnai išsižadėdavo privilegijos likti Lodzėje ir prisijungdavo prie savo vaikų, paliegusiųjų arba tėvų, žinodami, kad su jais keliauja į paskutinę kelionę. Policijai, žydų policijai, vis sunkiau darėsi surasti, sulaikyti ir deportuoti visus mėginusius slėptis, tačiau ji turėjo tai daryti, kad getas išliktų. Atlygis policininkams buvo tai, kad jų giminaičiams tariamai negrėsė šios deportacijos grėsmė, nors galiausiai visi buvo deportuoti. Pats Rumkowskis su savo jauna žmona iš Lodzės buvo deportuotas vienu iš paskutiniųjų traukinių. Gete kasdien išeidavo laikraštis – keturių egzempliorių tiražu, skirtas vidiniam ratui. Vienas jų išliko, ir dabar didžioji jo dalis yra prieinama anglų kalba (Dobrozycki, 1984). Nedaug galima rasti dokumentų, kurie akivaizdžiau atskleistų kilniąsias žmonių savybes. Tačiau nedaug galima rasti ir tokių dokumentų, kurie labiau apnuogintų kitą žmonijos pusę – visiško nužmogėjimo galimybę prievartos sąlygomis, kai badas, drėgmė, šaltis ir neviltis sunaikino viską, arba kur šiaip jau padorūs žmonės, mėgindami gelbėti savo artimuosius, prarado visus įprastus moralės saitus.

Kaip žinome iš savo pačių asmeninio gyvenimo, bendros patirties pagrindas neteikia jokių absoliučių garantijų. Dažnai jis daro įtaką santykiams su mums artimais žmonėmis. Tačiau tą poveikį gali neutralizuoti distancija arba ypatingos gyvenimo sąlygos.

Jį gali neutralizuoti profesinis paruošimas ir profesinė veikla.

Čia nesmerkiu profesionalizmo. Laimė būti profesionalios paslaugos gavėju, jei tos paslaugos jūs prašėte ir ji buvo jums reikalinga. Tačiau dilema yra neišvengiama. Profesinis pasiruošimas reiškia ilgalaikę specializaciją. Jis reiškia ne tik tam tikrų įgūdžių išgryninimą, bet ir

tam tikrų vertybių atsijojimą. Ilgalaikė specializacija reiškia nutolimą nuo bendrojo žmogiškosios patirties pagrindo. Profesionalizacija dažniausiai reiškia garantiją, kad tam tikroje srityje darbas bus atliekamas gerai, tačiau ji taip pat reiškia, kad mažiau dėmesio bus skiriama vertybių visumai, įprastajam sveikam protui. Tai, kas įvyko su medicina nacių laikais, nėra unikalus reiškinys. Prieš tokią raidą nėra vidinių garantijų.

Šiame kontekste galima dar kartą pažvelgti į teisę. Ši profesija dirba su vertybėmis. Jeigu negalima kliautis teisėjais, tai kuo apskritai galima kliautis?

Viskas priklauso nuo teisės pobūdžio.

Pirmiausia ir svarbiausia – nuo to, kaip glaudžiai toji teisė siejasi su bendrosios žmogiškosios patirties pagrindu. Ar tai bus teisė, kurios šaknis maitina šios patirties pagrindas? Ar tai bus teisė, atitrūkusi nuo šio pagrindo, ir aptarnaujanti valstybės, valdžios ar pramoninio ir ekonominio komplekso poreikius? Arba ideali formuluotė: kaip galima pasiekti aukščiausių teisinių standartų visose šiose specialiose srityse ir nenustumti į šalį pamatinių normų bei vertybių, kilusių iš bendrojo žmonijos patirties šaltinio?

12.2 Teisės vieta

Dagas Østerbergas (1991) visas svarbiausias socialines institucijas skirsto į keturias pagrindines kategorijas. Viena iš jų yra apibūdinama kaip gamyba, kur vyrauja racionalus tikslingumas. Kita kategorija yra šeimos institucijos, kur vyrauja globos ir rūpybos santykiai. Trečioji apima politines bei valdžios institucijas, ir ketvirtoji – principų, vertybių ir mąstymo būdų institucijas. Būtent pastarajai kategorijai priklauso kultūros bei mokslo institucijos, kur gaminamos ir atgaminamos žinios, kur vyksta nepaliaujama diskusija apie tai, kaip turi būti suvokiamas pasaulis ir koks santykis sieja gamtą su žmogumi.

O kur yra teisės vieta? Hedda Giertsen (1991) nagrinėja šį klausimą straipsnyje *Teisė kaip humanitarinė veikla*. Jos atsakymą atspindi straipsnio pavadinimas. Vietoje įprasto teisės gretinimo su valdžia ir politika, ji atkreipia dėmesį į esmingai humanitarinius teisinių sprendimų as-

pektus. Teisė yra susijusi su interpretacija ir vertinimu, jai dažnai iškyla prieštaringų reiškinių, bet ji neapsiriboja operacijomis su kvantifikuojamais vienmačiais dydžiais.

Moderniaisiais laikais visa tai pasikeitė. Teisė yra stumiama į pirmąją institucijų kategoriją – į gamybos kategoriją. Teisė tampa utilitariniu instrumentu ir tolsta nuo kultūros institucijų. Dėl šios kaitos teisė netenka savo esminių savybių, praranda savo sąsajas su bendražmogiškosios patirties pagrindu.

Institucijų suskirstymas į keturis pagrindinius tipus leidžia suvokti problemas, kurios kyla tada, kai elementus, priklausančius vienam tipui, mėginama integruoti į kitą institucinį tipą. Sprendimai, daromi vieno tipo institucijose, gali būti netinkami kito tipo institucijoms. Universitetai negali būti tvarkomi taip, kaip tvarkomos gamyklos (net jeigu kai kurie rektoriai mėgina tai daryti), ir neprarasti savo kūrybinių bei kritinių galių. Panašiai ir teismai, nepraradę savo galių ginti vertybes, negali funkcionuoti kaip utilitariniai valdymo įrankiai. Jie turi jas išsiaiškinti, pasverti viena kitos atžvilgiu ir užkirsti kelią tam, kad atskiriems tikslams tam tikrame instituciniame kontekste būtų teikiama išskirtinė svarba visų kitų tikslų sąskaita. Teisė kaip humanitarinė disciplina palaiko ryšį su pamatine žmogiškąja veikla ir šia prasme remiasi bendražmogiškąja patirtimi. Turėdamas šią prieplauką, teismas yra pajėgus dorotis su nenumatomomis situacijomis ir reaguoti instinktyviai, tarsi šeimos rate prie pietų stalo. Gali nebūti įstatymo, draudžiančio vykdyti mirties bausmę mirtininkams su respiratoriais, tačiau vis vien toks elgesys atrodo neteisingas ir jis turi būti sustabdytas.

Prisimenu svečią iš Lenkijos, kuris prieš daugelį metų lankėsi mūsų institute. Tai buvo didžiausių represijų Rytuose laikotarpis. Kalinių skaičius nuolat ir sparčiai augo, palyginti su labai nedideliu jų skaičiumi prieš Antrąjį pasaulinį karą. Statistikos duomenys dar nebuvo cenzūruojami, tad savo svečio, dr. Jerzy Jasinskio iš Lenkijos mokslų akademijos, paprašėme paaiškinti tendencijos priežastis. Jis nieko neslėpė.[30] Visi senieji teisėjai buvo pašalinti. Naujuosius skyrė partija. Tačiau jų griežtesnę baudžiamąją praktiką nebūtinai lėmė tik partijos po-

[30] Vėliau, švelnesne forma, savo požiūrį jis išdėstė žurnale *The Polish Sociological Bulletin* (Jasinski, 1976).

litika. Ją veikiau lėmė nauja kultūrinė afiliacija. Senieji teisėjai priklausė inteligentijai, kultūros elitui. Tai veikiausiai implikavo tam tikrą snobizmą (bijau, kad dabar jau nutolstu nuo dr. Jasinskio aiškinimo ir imuosi savo interpretacijos), tačiau kartu ir artumą žmonėms, kurie sprendė pamatines savo būties problemas, Sofoklio ir Dostojevskio problemas. Tai reiškė ir glaudų ryšį su tais žmonėmis, kurie savo gyvenimo būdu atskleidžia tendencijas bei dilemas, kurias siekia nuslėpti valdžios centrui artimi sluoksniai. Teisėjas, užimantis tvirtą padėtį kultūrinėje arenoje tiek savo išsilavinimu, tiek praktine veikla, vargu ar gali būti įtikintas tuo, kad nuteistieji priklauso visiškai kitai būtybių rūšiai.

Galbūt visų socialinių klasių bendras pagrindas gali būti kuriamas į teisę pritraukus visų šių klasių atstovų. Galima organizuoti tokią sistemą, kur teisėjai atstovautų visoms socialinėms klasėms, visoms etninėms šalies grupėms. Tačiau tai gali grėsti atotrūkiu nuo šaknų. Žemesnės klasės atstovas joje gali pasijusti aukštesnis už tuos, kuriems atstovauja. Vienintelė gyvybinga alternatyva atrodo toji, kai bendras pagrindas išsaugomas teisę visiškai integravus į kultūrą. Tai reikštų, jog teisiniame lavinime ir teisinėje praktikoje didžiausias dėmesys būtų skiriamas bendriesiems teisės principams, o ne įvairiausioms teisės specializacijoms. Tai reikštų ir tai, kad, nesivaikant greitų supaprastintų sprendimų, daugiau dėmesio būtų skatinama skirti pamatinėms vertybėms ir normoms, išmokti pasverti skirtingas vertybes ar net institucijas.

Tačiau tokiai laikysenai reikia galios, ir teisėjų saugos. Jų aroganciją yra viena iš tokios saugos priemonių. Pastebėkime situacijos ironiją. Demokratiškiausiu būdu išrinktas teisėjas, lygus tarp lygiųjų, nelygių žmonių visuomenėje gali būti nepajėgus apginti pamatines vertybes. Neegalitarinėje visuomenėje ypač svarbu, kad teisėjas kuo glaudžiau būtų susijęs su tais, kurie dirba su simboliais, su prasmėmis, su interpretacijomis, su bendrojo pagrindo tobulinimo dalykais.

Rėmimasis bendražmogiškosios patirties pagrindu reikalauja tam tikros laisvės nuo išorinio autoriteto įtakų. Teisėjas, paverstas funkcionieriumi, spaudinėjančiu mygtukus tam, kad gautų teisingą sprendimą, toli gražu nėra laisvas.

Baudžiamoji teisė yra toji teisės sritis, kur nepriklausomų, kultūros tradicija besiremiančių teismų institucija yra ypač reikalinga. Mėginsiu tai pailiustruoti.

12.3 Reikiama skausmo dozė

Matėme, kad visuomenėje seikėjamo skausmo kiekį lemia ne nusikalstamumo dydis, kad bausmė nėra tik reakcija į nusikalstamus veiksmus, kad nusikaltimų lygiui nedaug turi reikšmės bausmių dydis, ir tai, kad teisė nėra natūralus valdymo įrankis. Tai mus išlaisvina nuo utilitarinių argumentų įtakos. Net tiems, kurie laikosi utilitarinio požiūrio į bausmę, turi tapti aišku, jog turime pasirinkimą. Visiems kitiems tai buvo aišku visada.

Tačiau šis išsilaisvinimas kelia naujų problemų. Jeigu bausmė nėra nusikaltimo padarinys, tai kaip galime nustatyti skausmo kiekį, kuris turi būti teikiamas konkrečioje visuomenėje? Esame laisvi, tačiau be aiškių gairių. Kodėl kalėjimuose neturėtų būti daugiau žmonių, nei jų ten yra dabar? Kodėl ten neturėtų būti ketvirtadalis ar net trečdalis visos vyrų populiacijos? Kodėl vėl nesiimti viešų plakimų? Kodėl plačiau netaikyti mirties bausmės?

Atsakymų galime rasti. Jų galime rasti, jeigu stengiamės išlaikyti teisės institucijos ryšį su kitomis kultūros institucijomis. Reikiamo skausmo kiekio klausimas yra ne utilitarinių sumetimų, efektyvumo ar nusikalstamumo kontrolės klausimas. Tai yra kultūros klausimas.

Yra du pagrindiniai požiūriai į šią problemą. Pagal vieną iš jų, baudžiamosios teisės teorijos turi būti grindžiamos neginčijamu autoritetu. Utilitarinėms teorijoms tas pagrindas yra Valstybė. Dauguma neutilitarinių teorijų remiasi Dievo įsakais, pranašais ir panašiais autoritetais. Čia postuluojama, jog objektyviai egzistuoja tiesa, duota absoliutaus autoriteto, o mokslininko užduotis tėra išversti šią tiesą į šiuolaikinę kalbą. Šio tipo neutilitaristas yra Dievo įgaliotinis, panašiai kaip utilitaristas yra Valstybės įgaliotinis. Tačiau valstybė gali užgrobti net kultūrinę perspektyvą. Hitleris pats sprendė meno, ypač dailės ir muzikos, klausimus. Jam taip pat rūpėjo ir kitos kultūros raiškos formos. Jos privalėjo reikšti valstybės viziją, tad jų reikalus turėjo spręsti valstybė, vadinasi, juos turėjo spręsti jis pats. Panašios nuostatos laikėsi Frankas, Musolinis ir Stalinas.

Alternatyviu požiūriu, teisė nėra traktuojama kaip egzistuojantis, užbaigtas, Dievo ar gamtos duotas dalykas. Pamatiniai teisės principai išties visada egzistuoja, tačiau konkrečios jų formuluotės nuolat turi

būti atnaujinamos. Šiuo požiūriu, teisingumą apibrėžia ne principai, sukonstruoti naudojant teisės mokslo ar kitų socialinių mokslų metodus, o tam tikras bendras teisingumo suvokimas, kurį kiekviena karta turi suformuluoti kaip teisinius principus. Pagal tą suvokimą, kiekviena žmogiškoji būtybė laikoma moralės subjektu ir, siejant tai su prigimtine teise, kiekvienas iš mūsų yra laikomas pranašu.

Bausmė tokiu atveju gali būti suprasta kaip mūsų vertybių atspindys, ir todėl ji turi priklausyti nuo tų standartų, kuriais žmonės vadovaujasi kasdieniniame gyvenime suvokę, ką galima ir ko negalima daryti su kitais žmonėmis. Tai yra tie standartai, kuriais realiai vadovaujamasi, o ne tie, kuriuos rodo viešosios nuomonės apklausos. Bausmių mastas ir pobūdis nėra tik socialinės inžinerijos įrankis, – jis atspindi visuomenėje vyraujančius moralinius standartus. Tad klausimas, iškylantis kiekvienam, yra toks: ar būtų suderinama su mano bendromis vertybėmis gyventi valstybėje, kuri mane reprezentuoja specifiniu būdu? Antai Nacionalinis teatras Osle mane reprezentuoja kaip norvegą. Panašiai mane reprezentuoja Henrikas Ibsenas ir Edvardas Griegas. Mane taip pat reprezentuoja faktas, jog po Antrojo pasaulinio karo mirties nuosprendį įvykdėme 25 kaliniams. Mirties bausmė Quislingui yra dalis manęs, taip pat ir mūsų kalėjimų populiacijos dydis, kuris net mūsų šalyje gali būti apibūdintas kaip „Įžeidimas civilizuotai visuomenei" (*Stern*, 1987, p. 1–8). Tačiau priklausydamas Vakarų kultūrai aš, žinoma, esu reprezentuojamas ir to, kas dedasi JAV. Tam tikra prasme dalis manęs yra tas faktas, jog mano kultūros žmonės tokį elgesį toleruoja su tokia daugybe savo bendrapiliečių.

Nebūtina turėti Nacionalinį teatrą arba skirti pinigų menininkams. Jeigu tai daroma, tai tik todėl, kad remiamasi tam tikromis vertybėmis. Man atrodo, kad skirti jiems pinigų yra teisinga – labai brangu, bet teisinga. Tokiais pat argumentais remiasi kai kurių bausmės formų kritika. Jaučiame, kad pirštų kapojimas kaip bausmė nėra teisingas, – šiais laikais nėra teisingas. Tačiau iki 1815 metų, kai jis buvo išbrauktas iš Baudžiamojo kodekso, jautėme, kad jis priimtinas. Man atrodo, kad neteisinga laikyti 2500 žmonių kalėjimuose. Esame laisvi spręsti, koks teikiamo skausmo lygmuo mums priimtinas. Nėra jokių gairių, išskyrus vertybines.

Tiems iš mūsų, kurie dirba su baudžiamosiomis sistemomis, tenka ypatinga atsakomybė, tačiau ne kaip ekspertams. Kaip kriminologas vis labiau jaučiu, jog mano funkcija labai panaši į literatūros apžvalgininko ar meno kritiko funkciją. Tekstas yra prieštaringas, ir jis toks išliks. Autoriai, pavyzdžiui, teisės komitetai Stortinge nėra tokioje padėtyje, kad galėtų pateikti neprieštaringą visų problemų, su kuriomis jiems tenka dorotis, teisinę charakteristiką. Be manevro laisvės teisinė sistema sukuria tuos tekstus bei spektaklius, kuriuos regime totalitarinių režimų atvejais. Viskas numatyta iš anksto, pagal valdančiųjų norus.

Valdovai, o demokratinėse šalyse – politikai, visada mėgina sudaryti įspūdį, jog jie vadovaujasi racionaliais sumetimais srityje, kur akivaizdžiai priimtinas utilitarinis mąstymas. Mūsų, kaip kultūros darbuotojų, arba kaip inteligentijos, atsakomoji idėja – demistifikuoti šį mitą ir teisinį procesą grąžinti į kultūros areną. Skausmo dalijimas – kam ir už ką – kelia daugybę rimtų moralinių problemų. Jeigu čia apskritai esama ekspertų, tie ekspertai turi būti filosofai. Jie dažnai ekspertais būna ir ta prasme, kad mums išaiškina, jog problemos yra tokios sudėtingos, jog turime susilaikyti nuo veiksmų. Veikiau turime mąstyti. Galbūt tai ne blogiausia alternatyva tuo atveju, kai kita alternatyva yra skausmo dalijimas.

13 skyrius

PRIERAŠAS

13.1 Augimo metai

1993 metų spalį Riazanėje[31], kelių valandų kelionės atstumu nuo Maskvos, vyko konferencija baudžiamosios teisės klausimais. Keletas šimtų rusų dalyvių ir ketvertas kriminologų iš Vakarų Europos. Y. Kalininas, Rusijos kalėjimų sistemos generalinis direktorius, perskaitė svarbų pranešimą. 13.1 lentelė grindžiama jo pranešimo duomenimis.[32]

13.1 lentelė. Kaliniai Rusijoje, 1993 m.

	Kalinių skaičius
Kardomasis kalinimas, 160 įstaigų	138 000
Nuteistieji laikomi	574 000
14 kalėjimų	
513 kolonijų	
59 nepilnamečių kalėjimuose	
Alkoholizmo gydymo įstaigose	35 600
Miško darbų kolonijose	100 000
Iš viso kalinių	847 600

Rusijoje kardomieji dažniausiai laikomi senuose kalėjimuose, esančiuose miestų teritorijose. Sąlygos šiuose perpildytuose kalėjimuose yra

[31] Riazanė yra tas miestas, kur Rusijos vidaus reikalų ministerija turi savo pagrindinę aukštąją kalėjimų pareigūnų rengimo mokyklą.

[32] Pranešimas buvo išspausdintas žurnale *Nordist Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1994, Nr. 4.

visiškai nepakeliamos. Jas apibūdinau 5.6 skirsnyje. Kingas (1994) neseniai aplankė keletą šių kalėjimų ir patvirtino šį įspūdį. Po nuosprendžių beveik visi kaliniai išgabenami į pataisos darbų kolonijas.[33] Šios kolonijos – tai barakai šalia gamyklų. Pagal Vakarų standartus, sąlygos ten taip pat nepatenkinamos, bet vis dėlto ne tokios baisios kaip kardomojo kalinimo kalėjimuose.

Kaip rodo lentelė, bendras kalinių skaičius siekia 847 600. Maždaug 148 milijonams gyventojų tai reiškia, jog 100 000 gyventojų tenka 573 kaliniai. Čia gali būti tam tikrų netikslumų, tačiau neturiu pagrindo manyti, kad lentelė yra sistemiškai klaidinanti.[34] Metais anksčiau konferencijoje Maskvoje[35] man buvo pateikti duomenys, artėjantys prie milijono kalinių. Manau, kad skirtumą lemia tai, jog buvo įskaičiuojami

13.2 lentelė. Kai kurių šalių kalėjimų statistika 1979, 1989 ir 1993 m.

	1979	1989	1993
SSRS/Rusija	660	353	573
JAV	230	426	532
Lenkija	300	106	160
Estija			300[1]
Lietuva			250
Čekijos Respublika			158
Kanada	100	111	125
Ispanija	37	80	117
Danija	63[2]	66	67
Suomija	106	68	67
Norvegija	44	56	62
Švedija	55	58	66
Olandija	23	44	52[3]
Islandija		41	39

[1] Estijos ir Lietuvos skaičiai atspindi 1992 m.

[2] Norvegijos, Švedijos ir Suomijos skaičiai atspindi 1980 m.

[3] 1994 m. balandis.

[33] Kolonijų pirmtakas buvo GULAG'as, pagal *Glavnoye Upravlenie Lagerei*, Centrinė stovyklų valdyba.

[34] Miško darbų kolonijos nebuvo įtrauktos į Kalinino pranešimo statistiką (jos priklauso kitai ministerijai), tačiau mano supratimu jas dera čia įtraukti. Alkoholizmo gydymo įstaigas ruošiamasi panaikinti, tačiau jos veikiausiai atgims kaip paprastos kolonijos.

[35] Konferencija buvo organizuota Kalėjimų reformos centro, buvusių politinių kalinių organizacijos.

asmenys, kuriuos Vakarų stebėtojai nelaiko kaliniais. Vis dėlto, net nuosaikiais skaičiavimais kalėjimų populiacija yra nepaprastai didelė.

Šiuo požiūriu tik JAV gali konkuruoti su Rusija.[36] Kitaip nei Rusijoje, JAV kalėjimų populiacija nuolat auga ir dabar yra pasiekusi aukščiausią lygį per visą šalies istoriją: 532[37] kaliniai 100 000 gyventojų (1993 m.).

Yra ir kitų šalių su didele kalinių populiacija. Baltijos šalys – Estija ir Lietuva – sparčiai užpildo savo kalėjimus,[38] ir veikiausiai tas pat vyksta Latvijoje. Vėl ima didėti Lenkijos[39] kalėjimų populiacija. Olandija, kadaise kalinimo santūrumo pavyzdys, per šį laikotarpį savo kalinių skaičių padvigubino. Ispanija jį patrigubino.[40] Į viršų kyla Norvegijos ir Švedijos kalinimo statistikos kreivės. Tik Suomijai pavyko išlaikyti žemą kalinimo lygį, pasiektą 1989 metais.

13.2 Kas bus?

5.6 skirsnyje *Ateities žymės* sakiau, kad bent jau Rusijos atveju kalinių sumažėjimas 100 000 gyventojų nuo 660 (1979 m.) iki 353 (1989 m.) neatrodo kaip tvarios tendencijos liudijimas. Išties, dabartinis ūgtelėjimas iki 573 neteikia pagrindo optimizmui. Veikiau priešingai, keletas naujų veiksnių gali paskatinti tolesnį kalėjimų populiacijos augimą.

Pirmiausia pabrėžtinas svarbus kolonijų vaidmuo Rusijos ekonomikoje. Kolonijos iki šiol buvo viena iš geriausiai funkcionuojančių tos ekonomikos dalių. Saugiai izoliuota, blaivi, disciplinuota darbo jėga, dirbanti dviem pamainomis gamyklose už bendros tvoros. Kaip buvo

[36] Kinija nėra įtraukta. Kaip pažymėjome 3.4 skirsnyje, jos kalinių statistika 1992 metais siekė tarp 400 ir 550 kalinių 100 000 gyventojų.

[37] Duomenys iš *PRI, Newletter, Penal Reform International*. Austinas (1994) pateikia skaičių 555 JAV. Tačiau čia remiamasi 1992 metų duomenimis. Skaičius 532 yra per mažas, atsižvelgiant į tai, kaip gautas skaičius Rusijai. Nepilnamečių priežiūros įstaigos neatsispindi JAV statistikoje, o jos yra įtrauktos į Rusijos statistiką. Jeigu juos įtraukiame, įkalintų asmenų skaičius 100 000 gyventojų JAV pasiekia 569.

[38] Pagal Leps (1992). Žr. taip pat McMahon (1994), kur įdomiai aprašoma raida Baltijos šalyse.

[39] Šiuos duomenis man maloniai suteikė Jerzy Jasinski.

[40] Iš Pero Stangeland, asmeninė komunikacija. 1993 metų skaičius yra spėjamas, remiantis 1993 m. kovo 15 d. duomenimis. Atitinkamas skaičius 1994 metų kovą yra 122.

giriamasi kolonijoje, kurioje lankiausi: „Jeigu nebūtų didžiulių mokesčių, kuriuos mokame valstybei, ši kolonija, net jeigu būtų mokama sargybiniams ir prižiūrėtojams, veiktų pelningai." Už viršininko kabineto lango rikiavosi jo pasididžiavimo pagrindas – žemės ūkio mašinos, kurias toji kolonija gamino.

Ši produkcija buvo kolonijos pasididžiavimas, tačiau potencialiai ji kėlė grėsmę visai sistemai. Dabar savo produkcijai ji nesugeba rasti pakankamai klientų. Vis daugiau produkcijos sandėliuojama. Kolonija neranda ir tų, kurie norėtų priimtų į darbą bausmę atlikusius kalinius. Vėl cituoju: „Anksčiau galėjome bet kuriai įmonei įsakyti priimti į darbą kalinį, kuris po mėnesio bus paleistas į laisvę. Dabar niekas mūsų neklauso."

Tad Rusijos laukia dvejopi pavojai. Ji sukūrė didžiulę kalėjimų pramonę, kuri iki šiol buvo labai svarbi šalies ekonomikai. Tačiau jeigu privatizavimas vyks ir toliau, ši pramonė veikiausiai neatlaikys konkurencijos. Būtent šioje situacijoje reikalavimai izoliuoti nepageidaujamą gyventojų dalį veikiau sustiprės, o ne susilpnės. Dabar Rusija perėmė kai kuriuos Vakarų ekonominio mąstymo elementus, o jos žiniasklaida daro pinigus rašydama apie nusikaltimus; tačiau šalis neturi socialinės rūpybos tinklo, kuris padėtų išsilaikyti tiems, kurie iš sistemos iškrinta, ji neturi ir efektyvios naujųjų verslininkų kontrolės priemonių. Šioje situacijoje kyla pavojus, kad Rusijos kalėjimų sistema iškart atstos ir reguliavimo, ir rūpybos sistemas, kurios pamažu susiklostė daugelyje Vakarų šalių.

1994 metų birželį įvyko tai, ko reikėjo tikėtis. Prezidentas Borisas Jelcinas pareiškė, kad jis rengia ypatingos skubos įsaką, leisiantį galutinai susidoroti su galingąja Rusijos mafija, su „kriminalinėmis padugnėmis", kaip jis išsireiškė. Anot *New York Times* (1994 m. birželio 19), naujasis įsakas:

> ... suteikia policijai galią iki 30 dienų sulaikyti žmones, įtariamus ryšiais su organizuotu nusikalstamumu, nepateikiant jiems kaltinimo ir neišleidžiant už užstatą; jis leidžia pareigūnams tikrinti bankų sąskaitas kiekvieno, įtariamo dėl kriminalinių ryšių – be teismo sankcijos, ir jis leidžia policijai teismuose naudoti visa, ką ji yra įgijusi šių savo tikrinimų metu. Yra net straipsnis, leidžiantis valdžios pareigūnams atlikti kratas pas tuos, kurie gyveno su įtariamuoju daugiau nei penkerius metus. Dabartinis Rusijos baudžiamasis kodeksas kaip įkalčius leidžia naudoti tik tuos duomenis, kurie buvo gauti teismo sankcionuotos kratos metu.

Tai vyksta būtent tuo metu, kai kolonijos nebepajėgia konkuruoti su privačiu verslu. *Šioje situacijoje kolonijos praras savo gamybinę funkciją ir taps vien kalinimo stovyklomis.* Net pripažįstant tam tikrą Rusijos kalėjimų sistemos vadovų idealizmą bei gerus ketinimus, galima pagrįstai baimintis, kad kalinių gyvenimo sąlygos šiose stovyklose taps nepakeliamos.

Tačiau ir Jungtinėse Valstijose per pastaruosius dvejus metus situacija iš esmės pasikeitė. Kalėjimų populiacija didėjo neįtikėtinai sparčiai. Kalėjimų pramonė iškart pajuto papildomo pelno galimybių. Būtent šiomis dienomis, 1994 m. gegužę, kai rašau šį Prierašą, Amerikos kalėjimų asociacija rengia savo praktinę konferenciją Indianapolyje. Pramoninkai gavo tokį kvietimą į konferenciją:

KALĖJIMŲ EXPO 1994
SIŪLOME 65 MILIJARDŲ DOLERIŲ VERTĖS
VIETOS KALĖJIMŲ RINKĄ

Kalėjimų Expo lankytojai yra autoritetingi vietos valdžios pataisos ir kalinimo įstaigų darbuotojai: šerifai, kalėjimų administratoriai, pataisos įstaigų pareigūnai, sveikatos apsaugos darbuotojai, maisto tiekimo paslaugų administratoriai, treneriai, architektai, inžinieriai – įvairiausi žmonės iš visos šalies, kuriems rūpi kalėjimų valdymo problemos, kurie domisi naujomis idėjomis, paslaugomis ir produktais.

Daugiau nei *100 000* žmonių dirba maždaug 3 400 JAV vietos kalėjimuose. Vien praėjusiais metais šiai pramonei buvo išleista *65 MILIJARDAI* dolerių. Vietos kalėjimų rinka teikia didžiulius pelnus! Kalėjimai – tai STAMBUS VERSLAS.

(Išskirta ne mano.)

Tiems, kurie nepasinaudojo proga dalyvauti gegužės konferencijoje, birželis siūlo naują galimybę. Nacionalinis teisingumo institutas siūlo šią programą:

TEISĖSAUGOS TECHNOLOGIJA
XXI AMŽIUI

„Ne tik letalinė alternatyva"
Konferencijos tikslai
* Pagerinti teisėsaugos reikalavimų supratimą
* Padidinti technologijos, taikomos teisėsaugoje, supratimą
* Atskleisti technologinių mainų galimybes gynybos pramonei
* Parodyti verslo galimybes teisės įtvirtinimo rinkoje

Nepaprastai spartus JAV kalėjimų statistikos augimas gali būti tik pradžia. Vietoje to, kad būtų pripažinta, jog šalis artėja prie šalių kalintojų lyderių, jos viešoji nuomonė, atrodo, linksta prie įsitikinimo, jog *„esame per daug atlaidūs nusikaltėliams"*. Atrodo, jog vyrauja nuomonė, kad nusikaltėlių pasaulis tėra vos paliestas. Jeigu apskritai įkalintieji ir nusikaltėliai paleidžiami į laisvę per anksti ir gali toliau tęsti savo nusikalstamą veiklą. Tačiau dabar šalis pagaliau prabudo. Nuo dabar atlaidumui nebus vietos:

> 100 000 naujų policininkų,
> Federaliniai pinigai naujų kalėjimų statybai,
> Federalinės bausmės valstijoms, kurios nestato naujų kalėjimų.
> „Trys smūgiai, ir nešdinkis" – beisbolo frazė; tačiau ji taip pat gali reikšti, kad amžiams netenkate įprasto gyvenimo, jeigu esate triskart nuteistas už tai, kas paprastai laikoma smulkiu nusižengimu.
> Naudojimasis šia fraze smarkiai padidino neapskundžiamų nuosprendžių ir mirties nuosprendžių skaičių.

Visuomenės dalis, gyvenanti pagal įstatymą, galiausiai įgis valdymo galių.

13.3 Kalinimo pirmūnės

Kai didysis rusų dainininkas, poetas ir asmenybė Vladimiras Visockis kartą lankėsi viename iš didžiausių automobilių pramonės mieste, jam teko eiti ilga gatve nuo geležinkelio iki viešbučio (Palmaer, 1986, p. 10). Jam žengiant gatve atsiverdavo langai ir visa galia būdavo įjungiami grotuvai su jo dainų įrašais, ir visą tą kelią einant skambėjo jo dainos. Tai buvo imperatoriaus grįžimas.

Visockis rado žodžių, išreiškusių milijonų rusų patirtį. Jis užaugo šalia vienos pagrindinių Maskvos geležinkelio stočių – *Riazanskij vokzal*. Tai buvo sausakimšai perpildytas rajonas. Butu su vienu tualetu galėjo dalytis iki dvidešimties šeimų. Tai buvo didžiųjų amnestijų po Stalino mirties metas. Kaliniai grįžo į namus. Jie pasakojo savo istorijas ir dainavo savo dainas. Visockis jų klausėsi, ir jų žodžius perteikė visam pasauliui.

1950-aisiais Sovietų Sąjungos gulaguose buvo maždaug 2,5 milijono kalinių. Mes paprastai manome, jog tai buvo politiniai kaliniai. Gu-

lage buvo kalinamas Solženycinas, Irina Ratušinskaja (1988) – „pilka spalva – vilties spalva" – ir į juos panašūs. Išties, jie sudarė nemažą politinių kalinių, „klasinių priešų", nepriimtinų įsitikinimų asmenų, šeimų, klasių ar ryšių kontingentą. Tačiau tada, kaip ir dabar, kalėjimai taip pat glaudė paprastesnę liaudį, kuri normalesnėmis sąlygomis būtų talpinama į įprastus kalėjimus, psichiatrines ligonines ar į nepilnamečių perauklėjimo įstaigas. Būtent šie žmonės, jeigu jiems buvo leista grįžti namo po amnestijos, grįžo į Maskvą ir Sankt Peterburgą ir papildė žemiausios socialinės pakopos narių gretas.

Tai yra tos pačios kategorijos žmonės, kurie dabar grįžta į namus iš JAV kalėjimų ir stovyklų. Į namus – į Vašingtono, Baltimorės, Los Andželo lūšnynus... Iš nepasiturinčiųjų Maskvoje tik nedaugelis šeimų neturi gyvenimo gulaguose patirties. Neturtėlių JAV didmiesčiuose padėtis yra labai panaši. Abiejose šalyse ši padėtis taps kontrakultūros šaltiniu. Visockiui ir jo mažiau žinomiems bendraminčiams Rusijoje. *ICE-T* ir jų bendraminčiams Jungtinėse Valstijose.

Visockio dainos išreiškia Rusijos melancholiją. Jo ekvivalentai JAV man skamba ritmiškiau, įžūliau, agresyviau. Nesu pakankamai įsijautęs į JAV repo kultūrą, kad galėčiau analizuoti muzikinius Maskvos/Sankt Peterburgo ir Los Andželo/Niujorko skirtumus. Pirmasis įspūdis yra tas, kad Visockio dainos yra liūdnesnės, neteikiančios vilties, nors kartais jose aiškiai reiškiasi maišto motyvai, pavyzdžiui, garsioje jo dainoje 'Vilkų medžioklė'. Politines šių dainų implikacijas mažiau išreiškia jų JAV ekvivalentai. Tačiau kai kurios temos yra tos pačios: neviltis, atotrūkis nuo mylimųjų, draugystė, ekstazė – ir tragedija, kaip neišvengiamas finalas.

Neatsitiktinai tai yra vyrų dainos. Abiejose šalyse dauguma kalinių yra vyrai. Daugiau nei 500 žmonių iš 100 000 gyventojų abiejose šalyse dabar yra už grotų – kitaip sakant, vienas procentas visų vyrų Rusijoje ir JAV yra už grotų. Ir jie ten atsidūrė neatsitiktinai. Dauguma šių šalių piliečių nenori tarp savo bendradarbių matyti buvusių kalinių. Tačiau daugeliui nepasiturinčių gyventojų miestuose būti kaliniu arba būti supamam buvusių kalinių yra sudedamoji jų gyvenimo dalis, ypač jeigu jie patys priklauso etninėms mažumoms. Jerome'as Milleris (1994, p. 2) rašo apie JAV:

1992 metais Nacionalinis alternatyvių institucijų centras atliko jaunų afroamerikiečių, esančių baudžiamosios teisės priežiūroje Vašingtone, Kolumbijos apygardoje, apklausą. Apklausa parodė, jog vidutiniškai 1991 metais *daugiau nei keturi iš dešimties afroamerikiečių vyrų nuo 18 iki 35 metų amžiaus (DC rezidentai) buvo kalėjimuose, areštinėse, kalinami lygtinai, buvo laisvėje už užstatą arba paieškomi su arešto sankcija.*

Minimaliais paskaičiavimais, 70% juodaodžių vyrų, gyvenančių Vašingtono DC, bus areštuoti ir įkalinti bent vieną kartą iki jiems sulaukiant 35 metų amžiaus. Įkalinimo iki gyvos galvos rizika čia siekė 80–90% (p. 2).

Panašų vaizdą teikia tyrimai Baltimorėje. Merilende ... pasirodė, kad *56% visų 18–35 metų amžiaus afroamerikiečių, gyvenančių Baltimorės mieste, buvo kalėjimuose, areštinėse, lygtinai kalinami arba lygtinai paleisti į laisvę, paleisti už užstatą arba paieškomi turint jų suėmimo sankciją.*

13.4 Nepageidaujamų veiksmų prasmė

Mėginimas suprasti socialinį gyvenimą – tai pirmiausia pastangos išsiaiškinti, kokia prasmė teikiama reiškiniams, ir kodėl tokia prasmė jiems teikiama. Ar karaliai yra Dievo sūnūs, ar jie tėra sėkmingai veikusių nusikaltėlių palikuonys? Žmonės verslo ar pramogų pramonės viršūnėse – ar jie ten atsidūrė dėl neprilygstamų savo dorybių? Ar neturtėlius turime laikyti dykaduoniais ir netikėliais, ar veikiau socialinių sąlygų, kurių jie patys negali pakeisti, aukomis? Ar miestų lūšnynuose telkiasi žmonės be aspiracijų, ar veikiau į juos nustumiami žmonės, kuriems neskiriama net menkos šiuolaikinės visuomenės gėrybių dalies? Vienoks ar kitoks reiškinio įprasminimas lemia tai, kokių priemonių imamasi, o priemonės, kurių imamasi, byloja jam teikiamą prasmę.

Gulago kaliniai turėjo vieną pranašumą: tarp jų būta kalinių, kuriuos nesunku buvo atpažinti kaip politinius. Žinoma, valdžia juos laikė pavojingiausiais kriminaliniais nusikaltėliais, nusižengusiais pačiam režimui. Tačiau pamažu požiūris į juos keitėsi, vis daugiau žmonių pradėjo į juos žiūrėti kitaip, ir GULAGAS įgijo režimo oponentų priverčiamojo darbo stovyklų prasmę. Galiausiai jis tapo politinės priespaudos simboliu. Kai po Stalino mirties politinis režimas šiek tiek sušvelnėjo, sušvelnėjo ir paties Gulago vidaus režimas, visų tų, kurie jame buvo, padėtis pagerėjo. Tie, kurie buvo suvokiami kaip „gryni"

politiniai kaliniai, inicijavo daugeliui naudingas reformas. Politinės reformos turėjo padarinių baudžiamajai politikai.

O kaip šiandieną? Politinis reiškinio elementas yra visiškai palaidotas. Kriminalinio nusikaltėlio prasmė tapo pamatine, teikiama vyriškos lyties individams, neturintiems apmokamo darbo. Tai pasakytina ir apie Rusiją, ir apie JAV. Rusijos politinė mašina grįžo prie to, kas visada buvo Rusijos politikos centre: prie rietenų tarp grupuočių valdžios viršūnėje. Nedaug politinio dėmesio skiriama tiems, kurie yra apačioje. Išblėso ir socialinių reformų vajus. Kriminalizavimas, trėmimas į kolonijas liko vienintelė alternatyva.

Panaši raida vyksta JAV. Neturtėlių kvartaluose dedasi apverktini dalykai: mušamos žmonos, prekiaujama seksu ir narkotikais, žudoma. Daromi nusikaltimai – kovos su nusikalstamumu taikiniai. Tačiau vėlgi – šiems reiškiniams galėtų būti teikiama ir kitokia prasmė. Į juos galima būtų pažvelgti pirmiausia kaip į skurdo padarinius, o pačią problemą traktuoti kaip reikalaujančią tokių ekonominių, šviečiamųjų bei medicininių pastangų, kurios savo mastu prilygtų tam, kas investuojama karams už nacionalinių sienų. Pašaliniam stebėtojui kyla klausimas: „Kodėl neturtėlių kvartalai JAV traktuojami kaip karo su nusikalstamumu taikiniai, o ne kaip paskata radikaliai socialinei reformai?"

Jau Alexis de Tocqueville'is pastebėjo, jog demokratiškumo dvasia ir kova dėl lygybės, kurią jis pastebėjo savo kelionių po Ameriką metu nuo 1831 metų, turėjo ir potencialiai probleminių aspektų. Pirmiausia jis baiminosi potencialios tironijos, kurios pavojų kelia visi tokie lygybės reikalavimai (1990, p. 231):

> Jeigu jaučiu priespaudos naštą, man mažai rūpi, kas yra mano prispaudėjas; nesu linkęs pasiduoti jungui, net jeigu jį man užkrautų milijonas žmonių.

O kalbėdamas apie teisminę valdžią jis rašo (p. 131):

> Mano didžiausias priekaištas demokratinei valdžiai, kaip ji organizuota Jungtinėse Valtijose, yra ne tas, kurį daro daugelis europiečių, – esą ji pernelyg silpna. Priešingai, manau, kad ji pernelyg stipri. Amerikoje mane labiausiai atstumia ne čia vyraujanti nesaistoma laisvė, bet garantijų prieš tironiją nebuvimas. Kai Jungtinėse Valstijose žmogus patiria

neteisingumą, į ką jis gali kreiptis? Į viešąją nuomonę? Tačiau ją formuoja dauguma. Į įstatymų leidėją? Bet jis atstovauja daugumai ir aklai jos klauso. Į vykdomąją valdžią? Bet ji skiriama daugumos ir yra pasyvus jos įrankis. Į policiją? Bet ji tėra ginkluota dauguma. Į prisiekusiųjų teismą? Bet prisiekusieji tėra tie, kuriems dauguma suteikia teisę skelbti nuosprendžius; net teisėjai kai kuriose valstijose renkami daugumos. Taigi kad ir kokia neteisinga būtų jus skriaudžianti priemonė, jūs turite paklusti.

Rusija ir Jungtinės Valstijos – dvi didelės tautos, ir vienas sprendimas.

13.5 Be stabdžių

Kai kas sako, jog tai negali tęstis. Tai taps per brangu ir todėl turės nutrūkti.

Tuo abejoju. Kas skaičiuoja pinigus karo įkarštyje? Paskelbus karą narkotikams, smurtui, pornografijai būtinasis poreikis turėti saugias gatves ir nuosavybę sukuria archetipinę situaciją, kur pinigams neleidžiama turėti sprendžiamojo balso.

Ypatingas šios situacijos pavojus yra tai, kad JAV raida gali sustiprinti panašias tendencijas Rusijoje. Rusijos kritika dėl jos augančios kalinių populiacijos gali būti nesunkiai atremta – „pasižiūrėkite į Ameriką".

Ši situacija gali turėti padarinių ir likusiam pramoniniam pasauliui. Kai JAV atmeta buvusius standartus, nustatančius ribas tam, ką galima daryti su dalimi savo gyventojų, o Rusija grįžta prie savo buvusių standartų, kyla grėsmė Vakarų Europoje laikomam leistinam kalinių populiacijos dydžiui. Įsitvirtina nauja atskaitos sistema. Dėl to Vakarų Europai gali iškilti sunkumų išlaikant savo palyginti humanišką baudžiamąją politiką. Kitos šalys Rytų Europoje taip pat gali būti paskatintos pasekti dviejų kalinimo lyderių pavyzdžiu.

Literatūra

Abel, P. B., Hebenton, T. Thomasa nd S. Wright: The Technpolitics of Exclusion: Unpublished Paper prepared for the *XIXth Annual Conference of the European Group for the Study of Deviance and Social Control.* Potsdam, Germany, 4–8 September 1991.

Adorno, T. W., Else Frenkel-Brunsvik, Daniel Levinson and R. Nevitt Sanford: The Authoritarian Personality. N. Y. 1950.

Andenaes, Johs: Lovmotiver og strfferett. *Lov og Rett,* 1991, p. 385–387.

Austin, James: An Overview of Incarceration Trends in the United States and Their Impact on Crime. *Paper for the National Criminal Justice Commission,* Washington 1994.

Austin, James and Aaron David McVey: The 1989 NCCD Prison Population Forecat: The Impact of the War on Drugs. *The National Council on Crime and Delinquency.* USA 1989.

Austin, James and John Irwin: Who goes to Prison? *The National Council on Crime and Delinquency.* USA 1990.

Austin, James: America's growing Correctional-Industrial Complex. *The National Council on Crime and Delinquency,* USA 1991.

Austin, James: The Consequences of Escalating the Use of Imprisonment: The Case Study of Florida. *The National Council on Crime and Delinquency,* USA 1991.

Balvig, Flemming: *Mod et nyt kriminologisk samfundsbillede. I. Å leve med kriminalitet.* (Naujas kriminologinis požiūris į visuomenę. I. Gyvenimas su nusikalstamumu). Denmark 1990.

Bauman, Zygmunt: *Modernity and the Holocaust.* G. B. 1989.

Bazelon, D. L.: Missed Opportunities in Senetncing Reform. *Hofstr. Law Rev.,* 1978, p. 57–69.

Beck, Peter: Ny rapport om Gulag-fangenes tunge skjebne. (Naujas raportas apie liūdną Gulago kalinių likimą). *Aftenposten*, Oslo, 1992, birželio 14.

Blumstein, Alfred: Demographic Factors: Now and in the Future. IN: Growth and Its Influence on Correctional Policy. *Guggenheim Criminal Justice Program*, Berekely, USA 1991.

Breivik, Ivar: *Lecture on Welfare Problems in Norway*. Oslo 1991. NIBR, Box 44, Blindern, Oslo3.

Brydensholt, Hans Henryk: En Europeisk Rapport om Ledelse af et Faengselvaesen og af Faenglinginstitutioner. *Nordisk tijdskrift for kriminalvidenskab*, 1982, p. 198–207.

Bureau of Justice Statistics Bulletin: *Prisoners in 1990*. U. S. Dep. of Justice 1991.

Bureau of Justice Statistics Bulletin: *Jail Inmates in 1991*. U. S. Dep. of Justice 1991.

Bureau of Justice Statistics: *National Update*, January 1992, vol. 1, no. 3.

Bødal, Kåre: 350 narkoselgere (350 prekeivių narkotikais). Oslo 1982.

Christie, Nils: *Fangevoktere i konsentrasjonleire* (Sargybiniai koncentracijos stovyklose). *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1952, vol. 41, p. 439–458 ir 1953, vol. 42, p. 44–60. Knygos pavidalu, Oslo 1972.

Christie, Nils: *Unge norske lovovertredere*. Oslo 1960.

Christie, Nils: Conflicts as Property. *British Journal of Criminology* 1977, 17, p. 1–15.

Christie, Nils: *Limits to Pain*. Oxford 1981.

Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?* (Kiek susitelkusi yra visuomenė?) Oslo 1982.

Christie, Nils: *Beyond Loneliness and Institutions. Communes for Extraordinary People*. Oslo 1989.

Christie, Nils: Prisons as Self–Expression. In: *The Meaning of Imprisonment*, July 1989, Bishop Grosseteste College. Lincoln 1990, p. 2–9.

Cohen, Stanley: *Visions of Social Control*. Oxford 1985.

Cohen, Stanley: On Talking about Torture in Israel. *Rankraštis 1992*.

Cooley Charles H.: *Social Organization: A Study of the Larger Mind*. USA (1909) 1956.

Cunningham, William C., John J. Strauchs and Clifford W. Van Meter: Private Security: Patterns and Trends. *National Institute of Justice. Research in Brief*. August 1991.

Dahrendorf, Ralf: *Law and Order*. The Hamlyn Lectures. London 1985.

Dobroszycki, Lucjan: *The Chronicle of the Lódz Ghetto, 1941–1944*. Yale 1984.

Domenach, Jean-Luc: *Chine: l'archip oublié*. France 1992.

Downes, David: *Contrasts in Tolerance. Post-War Penal Policy in The Netherlands and England and Wales*. Oxford 1988.

DSM-III – *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. USA 1987.

Durkheim, Emile: *Suicide. A Study in Sociology*. N. Y. 1966.

Elias, Norbert: *The Civilizing Process*. Vol. I, *The History of Manners*. N. Y. 1978. Vol. II, *State Formation and Civilization*. Oxford 1982.

Ericson, Richard V., Maeve W. McMahon and Donald G. Evans: Punishing for Profit: Reflections on the Revival of Privatizations in Corrections. *Canadian Journal of Criminology*, 1987, vol. 29, no. 4, p. 355–387.

Feeley, Malcolm: The New Penology. Reformulating Penal Objectives and Implications for Penal Growth. In: Growth and Its Influence on Correctional Policy. *Guggenheim Criminal Justice Program*, Berkeley, USA 1991b.

Feeley, Malcolm M.: The Privatization of Prisons in Historical Perspective. *Criminal Justice Research Bulletin*. Sam Houston State University 1991a, vol. 6, no. 2, p. 1–10.

Foucault, Michel: *Madness and Civilization*. London 1967.

Foucault, Michel: *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. G. B. 1977.

Foucault, Michel: *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences*. London 1970.

Freeman, Richard B.: Crime and Unemployment. p. 89–106. In: Wilson, James Q.: *Crime and Public Policy*. USA 1983.

Fridhov, Inger Marie: I all stillhet. En beretning om hvordan det oppleves a vente på å bli satt i fengsel. Mimeo, *Institute of Criminology*. Oslo 1988.

Gardner, Sir Edward: Prisons – An Alternative Approach. In: Farrell, Martin: *Punishment for Profit*. Institute for the Study of and Treatment of Delinquency. London 1989.

Garland, David: The Punitive mentality: Its socio-histiric development and decline. *Contemporary Crises*. 1986, vol. 10, p. 305–320.

Garland, David: *Punishment and Modern Society*. Oxford 1990.

Getty, J. Arch, Gabor T. Rittensporn and Viktor N. Zemskov: Victims of the Soviet Penal System in the Pre-War Years: A First Approach on the Basis of Archival Evidence. *American Historical Review*, October 1993.

Giddens, Anthony: *The Constitution of Society*. Oxford 1984.

Giddens, Anthony: *The Nation – State and Violence*. Cambridge 1985.

Giertsen, Hedda: *On Giving Meaning to Murder*. Lecture, University of Toronto, May 1991.

Gilinsky, Yakov: Penitentiary Policy in Russia. *International Conference. Prison Reform in the Former Totalitarian States*. Moscow 1992.

Gusfield, Joseph R.: *Symbolic Crusade. Status Politics and the American Temperance Movement*. USA 1963.

Haan, Willem de: *Abolitionism and Crime Control: A Contradiction in Terms*. In: Stenson, Kevin and David Cowell: *The Politics of Crime Control*. London 1991.

Hayes, Peter: *Industry and Ideology. I. G. Farben in the Nazi Era*. Cambridge USA 1987.

Helsinki Watch, A Division of Human Rights Watch: *Prison Conditions in the Soviet Union. A Report on Facilities in Russia and Azerbaidzhan*. N. Y. 1991.

Hilberg, Raul: *The Destruction of the European Jews*. Vols. I–III, N. Y. and London 1985.

Home Office: *Crime, Justice and Protecting the Public. The Government's Proposals for Legislation*. Cm 965, London, HMSQ 1990.

Hulsman, Louk: Criminal Justice in the Netherlands. *Delta: A Review of Arts, Life and Thoughts in the Netherlands*, 1974, p. 7–19.

Human Rights Watch: *Prison Conditions in the United States*. USA 1992.

Håkansson, Marianne: Brott och straff I U.S.A. ar 2000. *Brå Apropå*, 15, 1985.

Illich, Ivan: *Celebration of Awareness. A Call for Institutional Revolution*. USA 1970.

Illich, Ivan: *Deschooling Society*. USA 1970.

Illich, Ivan: *Energy and Equity*. G. B. 1974.

Illich, Ivan: *Limits to Medicine*. G. B. 1976.

Illich, Ivan: *The Right to Useful Employment Unemployment and Its Professional Enemies*. G. B. 1978

Illich, Ivan and Barry Sanders: *The Alphabetization of the Popular Mind*. USA 1988.

Illich, Ivan: Needs. P. 88–101, in Sachs, Wolfgang, ed.: *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge and Power*. G. B. and USA 1992.

Ingle, Joseph B., su Williamo Styrono įvadu: *Last Rights. 13 Fatal Encounters with the State's Justice*. Nashville 1990.

Jasinski, Jerzy: The Punitiveness of the Criminal Justice System. *The Polish Sociological Bulletin*, 1976, p. 43–51.

Jongman, Riekent W.: *Crime as a political problem*. Rankraštis, Groningen 1991.

King, Roy D.: Russian Prisons after Perestroika, End of the Gulag? *The British Journal of Criminology*, 1994, vol. 34, p. 62–83.

Knepper, Paul and and J. Robert Lilly: *The Corrections-Commercial Complex*. Paper preseted at the Academy of Criminal Justice Sciences Conference. Nashville, Tennesee, 1991.

Lacotte, Christian: Avrâtting som affârside, *Apropå*, 1991, no. 4, p. 8–10.

Ladurie, Emmanuel Le Roy: Montaillou. *Cathars and Catholics in a French Village 1294–1324*. London 1978. (Pranzūzų kalba: Montaillou: Vilage occitan de 1294–1324. Editions Gallimard, Paris 1975).

Langbein, John H.: Torture and Plea Bargaining. *The University of Chicago Law Review*, 1978–1979, vol. 46, p. 3–22.

Lifton, Robert Jay: *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide*. USA 1986.

Lea, John and Jock Young: *What is to be Done about Law and Order?* G. B. 1984.

Leps, Ando: A Brief Survey of the Criminogenic Situation in the Republic of Estonia, 1945–1992. Tallinn: *The Estoninian State Police*, November 1992, p. 10.

Lindqvist, Sven: *Utrota Varenda Jävel*. Sweden 1992.

Lilly, J. Robert and Paul Knepper: *Toward an International Perspective on Privatization in Corrections*. Paper presented at the 1991 British Criminology Conference. New York 1991.

Logan, Charles: *Private Prisons. Cons and Pros*. New York and Oxford 1990.

Läng, K. J.: Upplever fängelsesstraffet en renässans? Spekulationer om frihetsstrafenffens framtid. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenstanskab*, 1989a, vol. 110, p. 83–94.

Läng, K. J.: Vankiluku – kriminaalpolitiikan tulosmittari (Kalinių skaičius, kaip nusikaltimų kontrolės sistemos efektyvumo rodiklis). In: *„Rikosoikeudelisia kirjoitelmia VI-juhlakirja."* Suomailainen Lakimiesyhdistys. A-sarja 185. Vammala 1989b, p. 271–297.

McMahon, Maeve: *Crime, Justice and Criminology in the Baltics: Reflections on a Symposium*. Rankraštis, 1994.

Mauer, Marc: Americans Behind Bars: A Comparison of International Rates of Incarceration. *The Sentencing Project*. Washington 1991.

Mauer, Marc: Americans Behind Bars: One Year Later. *The Sentencing Project*. Washington 1992.

Mathiesen, Thomas: *The Poltics of Abolition: Essays in Political Action Theory*. Oslo 1974.

Mathiesen, Thomas: *Prison on Trial. A Critical Assessment*. London 1990.

Messinger, Sheldon and John Berecochea: Don't Stay Too Long But Do Come Back Soon. Reflections on the Size and Vicissitudes of California's Prisoner Population. In: Growth and Its Influence on Corectional Policy. *Guggenheim Criminal Justice Program*, Berkeley, USA 1991.

Milgram, Stanley: Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority. *Human Relations*, 1965, p. 57–75.

Miller, Jerome G.: African Males in the Criminal Justice System. Ištrauka iš: *Search and Destroy: African American Males in the Criminal Justice System*. Spaudoje: Cambridge University Press, 1994.

Mitford, Jessica: *The American Prison Business*. G. B. 1974. Išleista JAV 1971 pavadinimu: *Kind and Unusual Punishment*.

Moren, Kikki: Den europeiske festing? – asylpolitikk og politisamarbeid mot 1992. *Institut for kriminologi*, 1991.

Myrdal, Gunnar: *An American Dilemma*. Vol. 1, USA 1964.

Naucke, Wolfgang: Die Kriminalpolitik des Marburger Programms 1882. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechechtswirtschaft*. Vol. 94, p. 525–564, 1982.

Nova, Michael: Mediating Institutions: The Communitarian Individual in America. *The Public Interest*. 1982, vol. 68, p. 3–20.

Nozick, Robert: *Anarchy, State and Utopia*. Oxford 1974.

Ocqueteau, Frederic: How far can Crime Prevention and Detection Services be Privatized? *Collected Studies in Criminological Research*, vol. XXVII, Council of Europe, Strasbough 1990.

Pallmaer, Carsten och Ola: *Vladimir Vysotskij. Sånger 1959–80.* Stockholm 1986.

Pepinsky, Harold E. and Paul Jesilow: *Myths that Cause Crime.* USA 1984.

Radzinowicz, Sir Leon and Roger Hood: The American volte-face in sentencing thought and practice. In: C. F. Tapper, ed.: *Crime, Proof and Punishment. Essays in Memory of Sir Rupert Cross.* London 1981.

Radzinowicz, Sir Leon: Penal Regression: *The Cambridge Law Journal*, vol. 50, (3) 1991a, p. 422–444.

Radzinowicz, Sir Leon: *The Roots of the International Association of Criminal Law and their Significance.* Criminological Reseach Reports by the Max Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg, vol. 45, 1991b.

Ratushinskaja, Irina: *Grey is the Colour of Hope.* USA 1988.

Rawls, John: *A Theory of Justice.* Oxford 1972.

Robert, Philippe: The Privatization of Social Control. In Hood, Roger: *Crime and Criminal Policy in Europe.* Oxford 1989.

Rohn, Warren and Trish Ostroski: Checking I.D.'s. Advances in Technology Makes it Easier to Monitor Inmates. *Corrections Today.* 1991, July, p. 142–145.

Rosenthal, Uriel and Bob Hoogenboom: Some fundamental Questions on Privatisation and Commercialization of Crime Control, with special Rference to Developments in the Netherlands. *Collected Studies in Criminological Research*, vol. XXVII, Council of Europe, Strasbourg 1990.

Rutherford, Andrew: *Prisons and the Process of Justice.* The Reductionist Challenge. Londonn 1984.

Rutherford, Andrew: *Growing Out of Crime. The New Era.* G, B. 1992.

Sachs, Wolfgang: *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power,* G. B. and USA 1992.

Scherdin, Lill: „Sproøyten som språk. Injeksjons-sprøyten i et kontrollpolitisk perspektiv", *Institute of Criminology*, University of Oslo 1990.

Shaw, Stephen: Penal Sanctions. Private Affluence or Public Squalor? I: Farrell, Martin: Punishment for Profit. *Institute for the Study and Treatment of Delinquency.* London 1989.

Shearing, Clifford D. and Philip C. Stenning: *Private Policing.* USA 1987.

Simmel, Georg: The Metropolis and Mental Life, and The Stranger. In: *The Sociology of Georg Simmel.* Translated, edited and with an introduction by Kurt H. Wolf, USA, 1950, p. 409–424 ir 402–408. Pirmas leidimas: Die Grosstadt, Vorträge und Aufsätze zur Stadteausstellung, *Jahrbuch der Gehe-Stiftung* 1903, 9, p. 185–206; Exkurs über den Fremden. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung, Berlin 1968.

Smith, Albert G.: Arming Officers Doesn't Have to Ckange an Agency's Mission, *Corrections Today*, July 1991, p. 1991, p. 114–124, vol. 53, no. 4.

South, Nigel: Reconstructing Policing. In: Matthews, Roger: *Privatizing Criminal Justice*, London 1989, p. 76–106.

Spitzer, Steven: Toward a Marxian Theory of Deviance. *Social Problems*, 1974, p. 638–651.

Statistical Collection: *Crimes and other offences in the USSR 1990.* Moscow 1991.

Steenhuis, D. W., Tigges, L. C. M. and J. J. A. Essers: The Penal Climate in the Netherlands. Sunny or Cloudy? *The British Journal of Criminology*, 1983, vol. 23, no. 1, p. 1–16.

Stern, Vivien: *Bricks of Shame. Britain's Prisons.* G. B/ 1987.

Stimson, William A.: A Better Design for Safer Detention on Death Row. *Corrections Today*, july 1991, p. 158–159, vol. 53, no. 4.

Swaaningen, Rene van, John Blad and Reiner van Loon: *A Decade of Research on Norm Production and Penal Control in the Netherlands.* Rotterdam 1992.

Taylor, Max and Ken Peace: Private Prisons and Penal Purpose. In: Matthews, Roger (ed.): *Privatizing Criminal Justice.* G. B. 1989.

The Correctional Yearbook. Instant Answers to Key Questions in Corrections 1991. Criminal Justice Institute, N. Y. 1991.

Tocqueville, Alexis: *Democracy in America.* In: *Great Books of the Western World,* USA 1990.

Tonry, Michael: The Politics and Processes of Sentencing Commissions. *Crime and Delinquency*, 1991, vol. 37, no. 3, p. 307–329.

Tørnudd, Patrik: Fifteen Years of Decreasing Prisoner Rates in Finland. A report presented to a Study Group from Western Australia in 1991 with a Posscript, 5 November 1993. *National Research Institute of Legal Policy Research Communications.* Tutkimustiedonantoja 8 Helsinki.

Tørnudd, Patrik: Fifteen Years of Decreasing Prisoner Rates in Finland. Mimeo. *The National Rseach Institute of Legal Policy*, 1991.

von Hirsch, Andrew: *Doing Justice. Report of the Committee for the Study of Incarceration.* N. Y. 1976.

Vysotskij, Vladimir, *Människa-Poet Aktør.* Moskva/Gøtteborg 1991.

Weiss, Robert P.: Private Prisons and the State. In: Matthews, Roger: *Privatizing Criminal Justice*, London 1989, p. 26–73.

Wilbanks, William: The Myth of a Racist Criminal Justice System. *Criminal Justice Research Bulletin*, vol. 3, no. 5, 1988, p. 1–5.

Wolfganng, Marvin E., Arlene Kelly and Hans C. Nolde: Comparisons of the Executed and the Commuted among Admissions to Death Row. *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1962, vol. 53, no. 3. p. 301–311.

Young, Jock: Left Realism and the Priorities of Crime Control. In: Stenson, Kevin and David Cowell: *The Politics of Crime Control*. G. B. 1989.

Young, Jock and Roger Matthews: Rethinking Criminology: *The Realist Debate*. London 1992.

Zimring, Franklin: Correctional Growth in Context. In: Growth and Its Influence on Correctional Policy. *Guggenheim Criminal Justice Program*, Berekeley, USA 1991.

Østerberg, Dag: Universitet og vitenskap i gens samfunn. In: Wyller, Egil A. (ed.): *Universitetets idé gjennom tidene og i dag*. Oslo 1991; taip pat *Samtiden*, no. 3, 1991.

Nils Christie
NUSIKALTIMŲ KONTROLĖ KAIP PRAMONĖ
Į Gulagą – Vakarų stiliumi

Redaktorė *Julija Kairienė*
Viršelio dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

SL 2138. 1999 07 30. 12 apsk. l. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 752
Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės g. 42a, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete www.eugrimas.lt
Spaudė AB „Vilspa" spaustuvė, Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius

Christie, Nils

Ch-525 Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė: Į Gulagą – Vakarų stiliumi / Nils Christie. – Vilnius: Eugrimas, 1999. – 190 p.: (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673).

Bibliogr.: 183–190.

ISBN 9986-752-57-4

Nils Christie yra Oslo universiteto Teisės fakulteto profesorius, buvęs ilgametis Kriminologijos ir baudžiamosios teisės instituto direktorius, Skandinavijos kriminologijos tarybos prezidentas, vienas iš abolicionistinio kriminologinio judėjimo pradininkų Europoje.

Jis yra daugelio kriminologinių straipsnių ir knygų autorius, tarp kurių ypatingo dėmesio pasaulyje sulaukusios dvi knygos – *Skausmo ribos* (Limits to Pain, 1981) ir *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė* (1993).

UDK 343.8